

L'ESPILL

REVISTA FUNDADA PER JOAN FUSTER

Fanàtics sense fronteres

Alain Finkelkraut

L'assaig i la seua prosa

Max Bense

El mercader de gossos

Jules Janin

Fonamentalismes

Josep Montserrat

Humanitats i tercera cultura

Francisco Fernández Buey

Manuel Sacristán

i la metodologia científica

Joaquim Sempere

El disseny intel·ligent
i l'assalt a la ciència

Juli Peretó

Poetes nacionals
i catalans universals

Jaume Subirana

Nació i identitat nacional
en Anthony Smith

Montserrat Guibernau

El mil·lenni
d'Ernst Jünger

Elliott Neaman

Edició i editors

Sergio Vila-Sanjuán,

Ernest Folch,

Isidor Cònsul,

Vicent Olmos,

Juli Capilla,

Antoni Furió

Llibres

Pau Viciano,

Enric Sòria, Justo Serna,

Francesc Pérez Moragón

EDITORIAL

L'ESPILL

REVISTA FUNDADA PER JOAN FUSTER
SEGONA ÈPOCA / NÚM. 22 / PRIMAVERA 2006

DIRECTOR: Antoni Furió

CAP DE REDACCIÓ:

Gustau Muñoz

CONSELL DE REDACCIÓ:

Xavier Antich, Neus Campillo,
Juli Capilla, Olga Dénia,
Martí Domínguez,
Ferran Garcia-Oliver, Juli Peretó,
Vicent Olmos, Faust Ripoll,
Pau Viciano

CONSELL ASSESSOR:

Cèlia Amorós, Joan Becat,
Manuel Borja-Villel, Eudald Car-
bonell, Narcís Comadira, Manuel
Costa, Alfons Cucó (†), François
Dosse, Antoni Espasa, Ramon
Folch, Mario Garcia Bonafé,
Salvador Giner, Josep Fontana,
David Jou, John Keane, Giovanni
Levi, Isabel Martínez Benlloch,
Joan Francesc Mira, Javier Mu-
guerza, Francesc Pérez Moragón,
Damià Pons, Josep Ramoneda,
Ferran Requejo, Vicenç Rosselló,
Xavier Rubert de Ventós, Pedro
Ruiz Torres, Vicent Salvador,
Josep-Maria Terricabras, Vicent
Todolí, Enzo Traverso, Josep
Antoni Ybarra

Edita: Universitat de València
i Edicions Tres i Quatre

Redacció, administració i subscripcions:
Publicacions de la
Universitat de València
c/ Arts Gràfiques, 13 46010 València.
Tel.: 963 864 115 Fax: 963 864 067
a/e: lespill@uv.es

Disseny gràfic: Enric Solbes

Fotocomposició i maquetació:
Publicacions de la
Universitat de València

Impressió: Guada Impressors, SL

Distribució: Gea Llibres (961 665 256) /
Gaia (965 110 516) /
Midac Llibres (937 464 110) /
Palma Distribucions (971 289 421)

ISSN: 0210-587 X

Dipòsit legal: V-2686-1979

Preu d'aquest número: 9 euros

La projecció exterior d'una cultura té una importància innegable al món que vivim, cada vegada més complex i interdependent, perquè obre possibilitats de tota mena, amplia perspectives i contribueix a la presència de la veu pròpia en l'escena internacional, en el diàleg global de les cultures. El reconeixement extern, a més d'incidir positivament en aspectes primaris, i encara no resolts, com la professionalització dels autors i creadors, esdevé crucial per aconseguir també el reconeixement intern. Una cultura solvent, ambiciosa i amb voluntat de persistir i desenvolupar-se no pot prescindir avui d'una acció exterior enèrgica i organitzada. Això bé que ho saben, i des de fa molt de temps, les grans cultures que hi ha al món, que han fet rutilar durant dècades instituts de projecció exterior dedicats a promoure la llengua i la cultura dels respectius països, fent així una contribució positiva al coneixement mutu i, al capdavall, a l'intercanvi enriquidor i al dibuix d'un mapa cultural més plural i divers.

Aquesta és una assignatura pendent de la cultura catalana, en la qual per raó d'una història complicada no s'hi han pogut esmerçar tots els esforços i recursos que hi haurien calgut. Des de fa uns anys, assolida la normalitat democràtica, s'ha disposat finalment d'instruments institucionals que han funcionat d'una manera encara precària, i sense l'entesa i l'articulació territorial que caldria i que raons polítiques de baix sostre han fet fins ara inviable. No es pot negar que s'han aconseguit fites importants en aquest camp, com ara el funcionament de lectorats de català en un nombre considerable d'universitats d'arreu, i altres accions destacades, però és molt el que caldria impulsar encara.

Frankfurt 2007 pot ser un bon test de la capacitat per projectar d'una manera adequada la cultura catalana al món exterior. La Fira del Llibre de Frankfurt, més enllà de la seua funció central com a cita anual dels editors de

tot el món, com a gran mercat de l'edició, és un aparador que concentra l'atenció de, literalment, centenars de periodistes i agents culturals de tot arreu, i exerceix a més un magnetisme innegable al país d'acollida, que esmerça disciplinadament una gran atenció a la cultura convidada. El 2007, com tothom sap, serà l'any de la cultura catalana.

I per fer-hi un paper escaient, més enllà de les qüestions d'organització i de calendari que ja són urgents, caldria tenir algunes coses clares. Una, en la nostra opinió, hauria de ser que no s'ha de perdre l'oportunitat de mostrar la realitat de la cultura catalana en tota la seua extensió i riquesa, història i problemes, possibilitats i situació actual, a partir d'una constatació elemental, i és que l'eix de la cultura catalana, el punt de gravitació d'un esforç secular, és i ha estat la llengua que li dóna individualitat, originalitat i força.

La literatura que fa servir el català com a vehicle d'expressió és la gran desconeguda, perquè no ha tingut durant dècades i dècades cap suport institucional, i més encara, ha estat durament perseguida. I tanmateix, a frec de l'abisme, ha sobreviscut i ha construït un edifici complex i impressionant, amb cambres recòndites, i amb recursos que, sens dubte, poden sorprendre i interessar un públic aliè i ben disposat.

Una altra consideració, també elemental, és que la pluralitat interna de la literatura catalana és el seu gran actiu, i que els balears i valencians hi haurien de tenir la presència que els pertoca, simplement com a fet de normalitat, més enllà de problemes o picabaralles al capdavant d'una importància molt secundària.

Caldria en definitiva actuar sense complexos. Si més no amb tan pocs complexos com els organitzadors de la presència espanyola a Book Expo of America, la fira del llibre més important dels Estats Units, celebrada a Washington el maig d'enguany, on els organismes corresponents (l'Instituto Cervantes) hi enviaren alguns destacats autors de novel·la i poesia espanyols, i també un argentí. Tots ells representants de la cultura castellana.

Raoul Haussmann, *L'esprit de la nostra època* (1919)

L'ESPILL

SUMARI

1 Editorial

6 El disseny intel·ligent i l'assalt a la ciència
Juli Peretó

17 Poetes nacionals i catalans universals
Jaume Subirana

27 Nació i identitat nacional en Anthony Smith
Montserrat Guibernau

44 El mil·lenni d'Ernst Jünger
Elliott Neaman

EDICIÓ I EDITORS

67 Globalització i qualitat en l'edició mundial
Sergio Vila Sanjuán

76 L'edició en català: algunes idees per ser
optimistes
Ernest Folch

80 L'ofici aquest d'editar llibres
Isidor Cònsul

88 Editar en català al País Valencià
Vicent Olmos

96 Un món editorial i cultural en precari
Juli Capilla

105 L'edició universitària, una gran desconeguda
Antoni Furió

DOCUMENTS

- 118** L'assaig i la seua prosa
Max Bense
- 129** El mercader de gossos
Jules Janin

-
- 134** Fonamentalismes
Josep Montserrat
- 140** Humanitats i tercera cultura
Francisco Fernández Buey
- 149** Manuel Sacristán i la metodologia científica
Joaquim Sempere

NOTES

- 158** Fanàtics sense fronteres
Alain Finkielkraut
- 160** Al Qaeda, criatura moderna
Miquel Barceló
- 163** Una defensa entossudida de la llengua francesa
Maria Bugades

LLIBRES

- 166** Una revolta reaccionària
Pau Viciano
- 169** Maièutica de la crítica
Enric Sòria
- 176** El descrèdit de la lletgesa
Justo Serna
- 179** Amistat i idees compartides
Francesc Pérez Moragón

El disseny intel·ligent i l'assalt a la ciència

Juli Peretó

Sense la teoria evolutiva, la biologia contemporània s'esfondra completament. El que és una visió coherent i fascinant de la natura, on la crueltat i la barroeria es transformen en una meravella innombrable de formes i comportaments, una visió grandiosa de la vida connectada amb el cosmos, la Terra i tota la resta de fenòmens naturals, sense el marc evolutiu perd tot el sentit i l'elegància. La ciència actual només podria admetre una nova teoria que englobés i perfeccionés la perspectiva darwinista del món natural. Un pas endavant que il·luminés els molts detalls de l'origen i l'evolució de la vida que encara resten per descobrir o que encara es resisteixen a la nostra capacitat de comprendre el món. De cap manera, la substitució de l'escrutini científic per l'obscurantisme, per la manca de dades i observacions, l'abandonament de la confiança en la raó i el reconeixement del fracàs de la intel·ligència, no podria mai afavorir

el coneixement. Per què reconèixer que existeix una barrera impenetrable a la raó en els racons més íntims de les estructures cel·lulars i dels processos bioquímics més fonamentals? El creacionisme, i la seua darrera versió en forma de l'anomenada «teoria del disseny intel·ligent» com a explicació alternativa a la teoria evolutiva, és inadmissible pel que suposa de rendició de la raó. Si ens atrevim a pensar evolutivament, avancem en la comprensió de la natura. Tenim les eines per a entendre les meravelles de la biodiversitat o racionalitzar les amenaces dels patògens. Tanmateix, si admetem que un mur inescrutable tanca els fenòmens naturals a les explicacions científiques, abandonem per sempre el reialme de la raó i ens deixem caure en braços de la fe cega i del fanatisme. La ment queda anul·lada per la tirania de les veritats íntimes per sobre de les universals. Tot allò positiu aconseguit per la història intel·lectual humana estaria doncs perdut.

Juli Peretó és professor de bioquímica i membre de l'Institut Cavanilles de Biodiversitat i Biologia Evolutiva de la Universitat de València. És autor de diversos treballs de recerca sobre evolució bioquímica i curador de l'edició dels textos clàssics d'Oparin i Haldane sobre l'origen de la vida (Publicacions de la Universitat de València, col·lecció Breviaris núm. 11, 2006). Actualment és secretari d'ISSOL-*The International Astrobiology Society*.

TEACH THE CONTROVERSY

Diu el president George W. Bush que els escolars tenen el dret a conèixer totes les opinions, totes les versions explicatives del món. I que, en aquest sentit, és legítim ensenyar creacionisme en la classe de biologia.

No cal ser molt llest per a adonar-se de la manipulació i la fal·làcia que hi ha darrere d'aquesta afirmació. En primer lloc, per l'ús equivocat de termes com «teoria» que poden tenir altres significats en altres registres lingüístics. És evident que no tenim una *teoria* de la gravitació universal pels mateixos camins i amb la mateixa consideració que podem tenir una *teoria* sobre qui va assassinar Kennedy. Cadascú en pot tenir una versió conspirativa diferent. Equiparar veritats universals i veritats privades és fer trampa.

D'altra banda s'està transmetent al públic la falsa idea que la teoria evolutiva és monolítica i dogmàtica. Res més lluny de la realitat. La teoria evolutiva és rica en matisos, plena a vessar de controvèrsies, de riquesa explicativa però també de llacunes encoratjadores, de problemes que estimulen l'intel·lecte de milers de persones arreu del món. No hi ha el més mínim dubte del poder educatiu de mostrar als estudiants les controvèrsies, de reflexionar sobre els arguments, de prendre posicions en el debat, de prendre consciència de la provisionalitat i la vulnerabilitat intrínseques de les veritats científiques universals. D'arribar, en fi, a la conclusió i acceptar de bona gana que una determinada posició és errònia si aconseguim les proves adients que així ho demostren.

Definitivament no hi ha dues vores enfrontades, malgrat els esforços del Discovery Institute, baluard del disseny intel·ligent, de presentar-se com una alternativa científica al neodarwinisme.¹ El que sí que hi ha és una estratègia política, que fa furor als EUA, representada pel lema *teach the controversy*. Però, ben mirat, no hi ha cap controvèrsia a ensenyar perquè els dos costats que es contraposen no es troben al

mateix nivell. No hi ha, ni pot haver-hi per impossibilitat epistemològica, cap debat entre el creacionisme i l'evolucionisme. És totalment fals que es puguin enfrontar d'igual a igual perquè són actituds intel·lectuals que es mouen en plans paral·lels, sense possibilitat d'intersecció. Una ciència experimental, com la biologia, es basa en la universalitat de les seues veritats, contrastables i verificables per qualsevol en qualsevol lloc. Per qualsevol persona independentment de les seues intimitats religioses o ideològiques, si investiga honestament i rigorosament. Tanmateix, les veritats creacionistes no són universals. Són fortament dependents de la cultura i l'educació. No totes les religions són creacionistes de la mateixa manera, ni estan inspirades pels mateixos principis, ni contenen les mateixes obligacions dogmàtiques. No totes fan creure en una divinitat personal i única. Totes no ofereixen la mateixa narració de com va anar tot al principi, ni tenen tan sols el mateix concepte de l'origen de tot plegat. Fins i tot hi ha creences que manquen per complet de mites de la creació o tenen una visió del temps cíclica, sense principi ni final. La fe en qualsevol força sobrenatural, en els miracles, queda, per definició, exclosa de l'àmbit de la ciència. És més, la provisionalitat i la vulnerabilitat pròpies del coneixement científic no són consubstancials a la teologia.

La polèmica sobre l'ensenyament de la «controvèrsia» és molt actual als EUA i ja ha generat un bon nombre de discussions públiques i declaracions institucionals i acadèmiques.² És molt rellevant el resultat del procés judicial contra el Consell escolar de Dover (Pennsilvània), ja que la sentència del jutge federal John E. Jones III és impecable i modèlica.³ Són 139 pàgines de testimonis

i raonaments que desemmascaren radicalment l'anomenada «teoria del disseny intel·ligent», en neguen el suposat caràcter científic i revelen la veritable intenció dels proponents: colar l'ensenyament religiós en l'escola pública, cosa que viola el principi constitucional de separació església-estat. Per al jutge Jones queda perfectament demostrat que el disseny intel·ligent és una fal·làcia, el creacionisme de sempre disfressat de teoria científica. I, per tant, és anticonstitucional ensenyar-lo en l'escola pública.

A finals de 2004 el Consell escolar de Dover va decidir que els professors de biologia de l'institut haurien de llegir davant dels estudiants un advertiment abans de començar el tema de l'evolució. Aquesta nota⁴ deia allò tan sabut com fals que l'evolució és «només» una teoria, fent un joc de paraules amb el concepte de «teoria» que ja avorreix. S'advertia a l'alumnat que la teoria evolucionista és plena de llacunes i dificultats i que no està demostrada. Per a conèixer «altres teories científiques» (és a dir, el famós i gastat lema «to teach the controversy») es remetia els estudiants al llibre *Of Pandas and people* (del qual el Consell escolar s'assegurava de proporcionar generosament la biblioteca de l'institut). Aquest és un clàssic de la xerrameca creacionista que, precisament, resultà ser cabdal en el procés judicial com veurem després. Com que el professorat es va negar a llegir la nota, es va obligar a fer-ho a l'equip directiu del centre.

En un to irònic evident el jutge conclou que fins el creacionisme evoluciona: «Un observador objectiu veuria que el disseny intel·ligent i l'ensenyament sobre les 'llacunes i problemes' de la teoria evolutiva són estratègies creacionistes, religioses, que han evolucionat a partir de formes anteriors

de creacionisme». La prova decisiva la va aportar la historiadora de la ciència Barbara Forrest, que demostrà com a les versions del llibre esmentat posteriors a la sentència del Tribunal Constitucional de 1987, que declarà il·legal ensenyar creacionisme a l'escola pública, s'ha substituït sistemàticament («unes 150 vegades») «creacionisme» per «disseny intel·ligent».

Jones espera haver desemmascarat el frau del disseny intel·ligent i així evitar més pèrdues de temps i diners. Per bé que els ciutadans de Dover se li avançaren: a les eleccions de novembre de 2005 cap dels membres del Consell escolar no renovà el seu lloc. Tanmateix, els defensors del neocreacionisme continuen dissenyant tàctiques noves. No sols s'apunten a idees defensades per científics, com el principi antròpic—aquesta idea babaua que sostenen alguns físics sobre l'ajust de les constants fonamentals perquè aparega la vida a l'univers— per agafar un maquillatge respectable. Ara volen introduir-se també en la classe de filosofia, com tractaren de fer fa uns mesos en un institut de Califòrnia. I la seua influència arriba a governs diversos (com l'australià, el ministre d'Educació del qual estaria encantat d'introduir l'ensenyament del disseny intel·ligent) que prenen decisions ridícules en política científica (com el cas recent d'un recercador canadenc que va veure rebutjat el seu projecte d'estudi de la penetració de les idees creacionistes al seu país, perquè no justificava prou que la versió contraposada, l'evolució, fos la visió correcta!). La recent gira d'un prominent defensor del disseny intel·ligent pel Regne Unit i el fet que algunes escoles privades britàniques l'estiguen ensenyant ja, ha estimulat la publicació d'una solemne declaració de la Royal Society en defensa de

l'evolució (vegeu el text d'aquest document com a annex).⁵ És innegable que es tracta d'un fet insòlit i notable en el mateix país on nasqué Darwin, que dóna la mesura de l'abast del problema i que ens posa en guàrdia davant la complaença.

LA COMPLEXITAT IRREDUCTIBLE

Darwin's black box: the biochemical challenge to evolution, publicat pel bioquímic Michael J. Behe en 1996⁶ és, sense exagerar, el llibre que més ha influït en les discussions recents sobre creacionisme, un veritable tractat fundacional del neocreacionisme que ha alçat una polseguera a favor i en contra de proporcions fabuloses.⁷ O millor dit, una injecció de vitalitat en un moviment moribund com era el creacionisme bíblic a principis de la darrera dècada del segle passat. Behe és professor a la Universitat Lehigh (Bethlehem, Pennsilvània) i pertany al departament de ciències biològiques, el qual s'ha desmarcat oficialment de les seues idees.⁸

L'argument central del llibre de Behe és que Darwin fracassa a escala molecular. Behe es recrea en l'interior de les cèl·lules on, segons ell, hi ha una munió d'estructures d'una complexitat extraordinària, basades en la interacció de peces menors que encaixen perfectament i que no tenen sentit aïllades. Tampoc no tindria sentit funcional un sistema al qual li manqués alguna de les peces. Això és el que l'autor anomena *complexitat irreductible*:⁹ la constatació de l'existència d'estructures moleculars altament improbables la funció de les quals no podem concebre-la en sistemes incomplets. Els exemples preferits de Behe són el flagel bacterià –l'aparell de locomoció–, el

procés de coagulació de la sang o el sistema immune. L'examen detallat d'aquests i d'altres sistemes moleculars, així com l'anàlisi comparada amb sistemes similars en molts organismes, de tota l'escala filogenètica, demostren clarament que la complexitat irreductible del flagel bacterià, per exemple, no és real, tan sols és aparent. Perquè hi ha exemples de bacteris que contenen només algunes parts d'aquesta maquinària. El problema és que porcions del sistema poden no tenir la mateixa funció que el conjunt total, poden representar o no estadis ancestrals i, damunt, la nostra capacitat d'observació i imaginació és limitada. Els sistemes naturals no segueixen els nostres esquemes lògics. Som nosaltres els que hem de deduir, a partir de documentació molecular tan fragmentària com críptica, per quins camins, per quins processos s'han estructurat al llarg de la història evolutiva aquestes organitzacions tan complexes.¹⁰

Paradoxalment Behe ens està plantejant un problema que fou resolt fa segle i mig pel mateix Darwin quan va analitzar les dificultats de la teoria en el seu llibre sobre l'origen de les espècies.¹¹ I molt ben resolt. Un cas evident per a ell era l'existència d'òrgans d'extrema complexitat i perfecció, com l'ull dels animals, i com explicar-ne l'origen per selecció natural. Atesa la impossibilitat d'analitzar totes i cadascuna de les etapes intermèdies en la formació evolutiva d'un ull, perquè representen estadis extingits, la imaginació i el mètode comparat ve en el nostre ajut. De segur que espècies properes poden haver retingut algunes estructures més simples, que els són útils en el seu hàbitat i estil de vida, representatives d'etapes anteriors i hem de ser capaços de reconèixer-les. Perquè un ull a mig fer pot ser millor i més útil que no tenir-ne cap i

viure en la completa foscor, trobem espècies que només tenen sistemes de detecció de la lluminositat, d'altres que encara no poden generar imatges ben definides, fins a arribar a estats de perfecció extrema, com l'ull dels vertebrats, capaç d'enfocar i corregir les aberracions òptiques. A escala molecular, i ací és on Behe fa trampa, també podem emprar el mètode comparat i cercar estructures moleculars més simples –com un ull incapaç de formar imatges nítides– però amb una funcionalitat útil per a la supervivència de l'organisme que les posseeix. Una funcionalitat que, com prescriu el procedir barroer i imprevisible de l'evolució, no serà exactament la mateixa en el producte final.¹²

Behe també introdueix un parany epistemològic en la seua argumentació. Cerca un exemple d'estructura molecular complexa. Es pregunta si els científics han esbrinat tots i cadascun dels passos intermedis de la seua història evolutiva. Si la resposta és negativa, aleshores això demostra que ha estat dissenyat per una força sobrenatural. És a dir, l'únic criteri per reconèixer una estructura irreductiblement complexa és que no podem postular cap explicació evolutiva. I si d'ací a una setmana, un mes, un any o un segle algú la troba? Per als casos que sí que podem proposar esquemes lògics evolutius, Behe admet l'evolució; per a d'altres, es limita a fer citacions parcials i descontextualitzades. És a dir, les seues conclusions estan sovint basades en l'eliminació del context, en la informació parcial que subministra en el seu llibre. La teoria del disseny intel·ligent és una desvergonyida acceptació de la ignorància i una vergonyosa abdicació de poder sortir-ne.

Troblem un paral·lelisme força interessant entre la posició intel·lectual de Behe i

la que adoptaren fa un segle els neovitalistes catòlics envers l'enigma de l'origen de la vida. La impossibilitat de la generació espontània fou establida amb tanta elegància com rotunditat experimental per Louis Pasteur i John Tyndall en la segona meitat del segle XIX. Des d'una perspectiva estrictament científica, l'acceptació coherent de la teoria de Darwin exigia imaginar un origen dels éssers primordials per fenòmens naturals. Només aquells amb disposició a defensar una continuïtat entre la matèria inanimada i la viva, com el naturalista alemany Ernst Haeckel, estaven en condicions de suggerir un origen de la vida sense miracles. Tanmateix, els experiments de Pasteur foren la base dels arguments de diversos científics catòlics que, tot i acceptar la transformació de les espècies per mecanismes naturals, veien una frontera insalvable entre la química i la vida més primitiva. Per a ells, doncs, només un miracle podia explicar l'origen de la vida: «veiem l'acceptació d'un Creador personal com un veritable 'postulat científic', afirmava l'entomòleg evolucionista i jesuïta alemany Erich Wasmann.¹³ El bioquímic catòlic Behe ens diu: «No hi ha cap raó apriorística per a pensar que aquests esdeveniments fonamentals [l'origen de l'univers i el desenvolupament de la vida] s'han d'explicar de la mateixa manera que altres esdeveniments físics». ¹⁴ En resum, els defensors del disseny intel·ligent demanen que la ciència incorpore també *altres explicacions no físiques* del món.

L'EVANGELI DE LA INTEL·LIGÈNCIA ENDERROCADA

Des de la teoria del disseny intel·ligent hi ha, a més, una *asimetria* en la demanda

explicativa a la teoria evolucionista que no és comparable a altres teories científiques. Ningú no demana saber, centímetre a centímetre, com es van formar els Alps durant els darrers dos-cents milions d'anys. Ningú no posa en dubte la teoria de la tectònica de plaques perquè no tinguem –ni podem tenir!– aquesta narració detallada. Tanmateix, Behe nega la validesa de la teoria evolutiva perquè no disposem de l'explicació, pas a pas, de l'origen de les estructures complexes contingudes en la cèl·lula. En conclusió, admetre implícitament la derrota de la raó, ens obliga a seguir una senda acientífica: no podem explicar-ho perquè tot és el resultat del caprici d'una ment inescrutable. Com ha dit Douglas Futuyma,¹⁵ en compte de l'avanç i l'agudesesa del coneixement biològic, Behe ens aconsella perdre l'esperança en la comprensió!

La teoria del disseny intel·ligent no pot ser qualificada de científica per cap dels criteris de demarcació usuals. El jutge Jones en va fer una anàlisi minuciosa en la sentència del cas Dover. Però, resumidament, podem dir que la teoria del disseny intel·ligent, per definició, no és vulnerable, ni provisional, ni universal. Representa un cas d'incredulitat evolutiva general. El nivell de detall exigít a les explicacions és absurd. Es basa en l'absència d'explicació i, per tant, és resultat, en el millor dels casos, d'una impaciència científica quan no de la ignorància. És potser la proposta d'uns científics mandrosos que volen fer entrar explicacions sobrenaturals, il·legítimes i innecessàries, en la descripció de la natura. En altres paraules, un assalt a la ciència des del fonamentalisme religiós. En aquest sentit, és il·lustratiu l'inquietant fervor amb què s'escampa aquesta idea del disseny intel·ligent a diferents països i confessions des

dels EUA, on rep un suport governamental notable.¹⁶

En efecte, per bé que els EUA continuen sent el bastió del creacionisme, l'antievolucionisme exporta la seua propaganda arreu. Els evangelistes fan servir textos creacionistes en diversos idiomes, a banda de l'anglès, com són ara afrikaans, albanès, xinès, francès, alemany, italià, japonès, portuguès o espanyol. A Rússia se solen utilitzar textos evangelistes en l'ensenyament de l'anglès. Pel que fa a l'adopció de textos creacionistes, és remarcable la feina d'una «Fundació per a la investigació científica» turca. L'exhibició de mitjans al seu web és fabulosa: llibres i vídeos gratuïts en línia, traduïts a molts idiomes i amb força referències alcoràniques. Els textos d'Harun Yahya (pseudònim del creacionista islàmic més popular, Adnan Oktar) són refregits dels textos sobre disseny intel·ligent del Discovery Institute nord-americà. Amb petites diferències que delaten la manca d'universalitat d'aquestes explicacions: s'eliminen les referències al diluvi universal perquè aquest «fenomen geològic» no forma part de la tradició alcorànica! Per la seua banda, Moshe Tendler, rabí ortodox i professor de biologia a la Universitat Yeshiva va proclamar davant d'un nodrit auditori de científics i intel·lectuals jueus el passat gener, al congrés internacional sobre Torah i ciència:¹⁷ «La nostra tasca és informar el món sobre el disseny intel·ligent [...] o els nostres fills creixeran amb el disseny no intel·ligent [que] és la nostra ignorància, la nostra estupidesa»... Em sembla que és justament a l'inrevés. Els fonamentalistes religiosos es poden posar d'acord almenys en la seua oposició radical a les explicacions científiques de la naturalesa.

Els escrits crítics amb el creacionisme i el disseny intel·ligent sempre remarquen i contraposen l'actitud de l'Església catòlica davant l'evolució enfront del radicalisme de certs grups protestants, seguidors del literalisme bíblic. La citació clau és el discurs de Joan Pau II el 22 d'octubre de 1996 davant l'Acadèmia Pontifícia de Ciències, quan va reconèixer que l'evolució és «més que una hipòtesi» i en remarca el caràcter científic. Tanmateix, el dominicà Christoph Schönborn, cardenal arquebisbe de Viena, ha publicat un breu però significatiu text que ha assolit un ressò inesperat. El pitjor de «Finding design in nature» (*The New York Times*, 7 de juliol de 2005¹⁸) no és que el seu prominent autor, reconegut teòleg editor del catecisme universal, prenga partit a favor del disseny intel·ligent –cosa legítima com a pura opinió personal. En aquest article Schönborn qualifica el discurs de Joan Pau II de 1996 de «vague i sense importància» i explícitament desautoritza tots aquells que hi fan referència per il·lustrar la compatibilitat del magisteri eclesial amb la teoria científica de l'evolució. Evidentment, amb les degudes excepcions a la manera wasmanniana. Perquè aquella declaració també conté el que Emilia Pardo Bazán anomenava «la pedra d'escàndol del darwinisme», l'origen de l'home, reservat a la intervenció divina. És aqueix salt ontològic de la matèria a l'esperit, aqueixa discontinuïtat tan volguda pel magisteri i sostinguda encara pel darrer reducte vitalista refugiat a les neurociències. En qualsevol cas, res fa pensar que l'arquebisbe de Viena siga un franc tirador. La gran polseguera que ha seguit l'article del NYT, que ha sorprès el mateix autor,

podria fer pensar en un canvi estratègic per part de la jerarquia catòlica.

Setmanes després d'aparèixer aquell text, es va publicar una carta oberta al papa Benet XVI, signada pel físic teòric Lawrence Krauss i els biòlegs Kenneth Miller i Francisco Ayala, demanant-li que aclarís la posició de l'Església.¹⁹ Per bé que alguna veu notable, com la del jesuïta George Coyne,²⁰ director de l'Observatori Vaticà, ha desqualificat les opinions de Schönborn, aquest ha reconegut que compta amb l'aquiescència de l'actual pontífex i ha continuat aprofundint els seus arguments en textos i conferències. Resulta significatiu que el tema que ha triat aquest curs per a la seua catequesi a la catedral de Sant Esteve a Viena siga el de la Creació. Se sabia que determinats grups catòlics radicals nord-americans –implicats per exemple en la lluita contra l'avortament–, donaven suport al moviment neocreacionista del disseny intel·ligent. Però l'entrada en l'escena de membres de la jerarquia ha estat un fenomen inesperat i inquietant.

El papa Benet XVI va aprofitar l'audiència pública setmanal del 9 de novembre de 2005, davant la conferència episcopal austríaca que presideix Schönborn, per fer referència al «projecte intel·ligent del cosmos». Una terminologia molt propera al neocreacionisme però que té arrels teològiques diferents i que, en principi, podria no ser incompatible amb la visió evolucionista de l'univers i la vida.²¹ Però això va ser afegit al discurs papal sobre la marxa, la nota de premsa oficial del Vaticà en *L'Osservatore Romano* no hi feia cap referència i tot passà precisament l'endemà que el cardenal Poupard, equivalent al ministre de Cultura vaticà, hagués fet unes declaracions anti-creacionistes explícites.

En els darrers mesos Schönborn ha concedit entrevistes i ha publicat textos (a banda de les catequesis mensuals a Viena) i ha tractat de refinar les seues propostes, volent diferenciar entre l'estudi científic de l'evolució biològica, que accepta com a tal, i les «explicacions darwinistes» –o «neodarwinisme»– que qualifica d'excessos ideològics. Siga com siga, els futurs canvis en la cúria i la línia de discussió encetada per Schönborn poden ser claus per a entendre i aclarir la posició veritable de l'Església respecte a l'evolució. Potser voldran desmarcar-se amb claredat dels radicalismes anticientífics que exhibeixen obscenament evangelistes, fonamentalistes islàmics o jueus ortodoxos. O no... □

ANNEX

DECLARACIÓ DE LA *ROYAL SOCIETY* SOBRE EVOLUCIÓ, CREACIONISME I DISSENY INTEL·LIGENT ABRIL 2006²²

La Royal Society fou creada el 1660 per un grup d'estudiosos amb el desig de promoure una comprensió de nosaltres mateixos i de l'univers a través de l'experiment i l'observació. Aquesta aproximació a l'adquisició de coneixement forma la base del mètode científic, que implica la comprovació de les teories amb les dades derivades de l'observació. Això ha permès notables avenços en la comprensió durant més de 300 anys. Per bé que encara queda molt per descobrir, disposem ara d'un vast coneixement sobre com es va desenvolupar l'univers després del «gran esclat» i com els humans i altres espècies han aparegut sobre la Terra.

Un dels avenços més importants en el nostre coneixement ha estat el desenvolupament de

la teoria de l'evolució per selecció natural. Des que Charles Darwin la va proposar fa quasi 150 anys, la teoria de l'evolució ha rebut el suport d'una quantitat creixent de dades científiques. Avui dia és reconeguda com la millor explicació per a l'origen de la vida terrestre i per al desenvolupament de la diversitat de les espècies. L'evolució s'ensenya correctament com una part essencial dels cursos de biologia i de ciència en les escoles, instituts i universitats de tot el món.

Avui podem veure el procés evolutiu en acció, per exemple en l'aparició de la resistència als antibiòtics en els bacteris patògens o de resistència a pesticides en poblacions d'insectes i en la ràpida evolució dels virus de la grip o de la sida. La teoria evolutiva de Darwin ens ajuda a comprendre aquests problemes i a buscar-ne solucions.

S'han ofert moltes altres explicacions per al desenvolupament de la vida terrestre, algunes de basades en creences religioses, i l'existència d'un «creador» és fonamental per a moltes religions. Molta gent creu en un creador i accepta la veritat científica de com s'originà l'univers i la vida a la Terra. El creacionisme és una creença que pot ser ensenyada com a part d'una educació religiosa en escoles, instituts i universitats. El creacionisme pot ensenyar-se també en algunes classes de ciència per a demostrar la diferència entre teories, com és ara l'evolució, basades en dades científiques, i creences, com el creacionisme, que es basa en la fe.

Tanmateix, algunes versions del creacionisme són incompatibles amb la veritat científica. Per exemple, creure que totes les espècies terrestres han existit sempre en la seua forma present no és consistent amb la riquesa de l'evidència sobre l'evolució, com el registre fòssil. De la mateixa manera, creure que la Terra es va formar 4.004 anys abans de Crist no és compatible amb les dades geològiques, l'astronomia i la

física que ens diuen clarament que el sistema solar, inclosa la Terra, es formà fa uns 4.600 milions d'anys.

Alguns proponents d'una explicació alternativa de la diversitat de la vida en la Terra ara diuen que les seues teories es basen en dades científiques. Una d'aquestes és la que s'anomena teoria del disseny intel·ligent. Proposen que algunes espècies són massa complexes per a haver evolucionat per selecció natural i que, per tant, la vida en la Terra ha de ser el producte d'un «dissenyador». Els seus defensors fan només una referència selectiva a les dades científiques fabuloses que suporten l'evolució i tracten les llacunes en el coneixement actual, que existeixen com en qualsevol altra àrea científica, com l'evidència que demostra l'existència d'un «dissenyador». En aquest sentit, el disseny intel·ligent té més de creença religiosa que de ciència, que es basa en les dades adquirides a través de l'experiment i l'observació. La teoria de l'evolució es fonamenta en el pes de les dades científiques; la teoria del disseny intel·ligent, no.

La ciència ha tingut un èxit enorme pel que fa a l'avenç de la nostra comprensió del món i el jovent té dret a l'accés al coneixement científic, l'evolució inclosa. També té dret a aprendre com avança la ciència i que, per descomptat, hi ha moltes coses que la ciència encara no pot explicar. Alguns poden voler explorar la compatibilitat, o no, de la ciència amb diverses creences religioses i se'ls ha d'animar a fer-ho. No obstant, es fa un pobre favor al jovent amb els intents deliberats d'amagar, distorsionar o falsejar el coneixement i la comprensió científica per tal de promoure creences religioses particulars.

NOTA: Vull expressar el meu agraïment a Jesús Català, historiador de la ciència a la Universitat Cardenal Herrera-CEU pel seu constant suport i les seues indicacions valuoses. Part d'aquest estudi ha estat finançat pel projecte BHA2003-04414-C03-02/FEDER i una beca del vicerectorat d'investigació de la Universitat de València.

1. Per aprofundir aquest aspecte, vegeu E. C. Scott i G. Branch (2003): «Evolution: what's wrong with 'teaching the controversy'», *Trends Ecol. Evol.* 18: 499-502; T. A. Langen (2004): «What is right with 'teaching the controversy'», *Trends Ecol. Evol.* 19: 114-115; S. C. Meyer (2004): «Teaching about scientific dissent from neo-darwinism», *Trends Ecol. Evol.* 19: 115-116; E. C. Scott i G. Branch (2003): «Teaching the controversy: response to Langen and to Meyer», *Trends Ecol. Evol.* 19: 116-117.
2. La polèmica ha arribat a tots els nivells, des de l'Acadèmia Nacional de Ciències fins a la Federació Americana de Societats de Biologia Experimental (Faseb), que han fet declaracions solemnes en contra del disseny intel·ligent. Moltes revistes científiques han dedicat atenció (vegeu, per exemple, el reportatge de *Nature* «Who has designs on your students' minds?» del 28 d'abril de 2005 o el de *Science* «Darwin's place on campus is secure—but not supreme» del 10 de febrer de 2006). Hom pot trobar-ne una extensa documentació a R. T. Pennock (2003): «Creationism and intelligent design», *Annu. Rev. Genomics Hum. Genet.* 4: 143-163.
3. <www.pamd.uscourts.gov/kitzmiller/kitzmiller_342.pdf>.
4. La nota deia: «Els criteris acadèmics de Pennsilvània obliguen els estudiants a aprendre la teoria de l'evolució de Darwin i al final han de passar un examen que inclou l'evolució. Com la Teoria de Darwin és una teoria, continua sent comprovada a mesura que es descobreixen noves dades. La Teoria no és un fet. Hi ha llacunes a la Teoria per a les quals no tenim dades. Una teoria es defineix com una explicació provada que unifica una gran diversitat d'observacions. El Disseny Intel·ligent és una explicació de l'origen de la vida que difereix de la visió de Darwin. El llibre de referència, *Of Pandas and people*, es troba a disposició dels estudiants que pugen estar interessats a comprendre què significa realment el Disseny Intel·ligent. Amb relació a qualsevol teoria, s'ha d'encoratjar els estudiants a mantenir una ment

oberta. L'escola deixa la discussió sobre l'origen de la vida als estudiants a títol individual i les seues famílies. Com a districte seguidor dels estàndards acadèmics, la instrucció en classe té per objecte la preparació dels estudiants per a assolir l'èxit en els exàmens basats en els criteris.»

5. Per a mantenir-se al corrent de totes les notícies relacionades amb l'extensió del fenomen creacionista, res millor que el web del National Center for Science Education (<<http://www.natcensci.ed.org/>>). Es troben també nombrosos enllaços en treballs, assaigs, comentaris de llibres i recursos educatius. L'objectiu primordial del NCSE és impulsar l'ensenyament de l'evolució en l'escola pública. La seua directora executiva, Eugenie C. Scott, és autora d'una de les millors introduccions al creacionisme: *Evolution vs. Creationism* (Berkeley, California University Press, 2004).
6. Editat per Free Press (Nova York). N'hi ha versió espanyola (Barcelona, Andrés Bello, 1999). Cal remarcar que la informació bioquímica factual que conté el llibre és essencialment correcta i està acuradament exposada.
7. Si es posa «Michael Behe» en Google apareixen 320.000 referències! Si fem la versió «Scholar» del mateix cercador (<<http://scholar.google.com/>>) la cosa queda reduïda a 521 referències. Si cerquem els articles científics publicats per Behe en revistes amb revisió per avaluadors externs (<<http://www.ncbi.nlm.nih.gov/entrez/query.fcgi?db=PubMed>>) resulten 36 referències, totes publicacions de Behe sobre diversos aspectes de bioquímica i biologia molecular, però cap relacionada directament amb la qüestió de la «complexitat irreductible» ni el disseny intel·ligent. Behe ha publicat alguns textos específics sobre disseny intel·ligent. És rellevant aquesta resposta a les crítiques rebudes pel seu llibre: M. Behe (2001): «Reply to my critics: a response to reviews of *Darwin's black box: the biochemical challenge to evolution*» *Biol. Phil.* 16: 685-709.
8. Vegeu: <<http://www.lehigh.edu/~inbios/news/evolution.htm>>. Declaració del Departament sobre l'evolució i el «disseny intel·ligent»: «El professorat del Departament de Ciències Biològiques [de la Universitat de Lehigh] està compromès amb els màxims estàndards d'integritat científica i funció acadèmica. Aquest compromís s'acompanya d'un ferm suport a la llibertat acadèmica i el lliure intercanvi d'idees. També exigeix el màxim respecte al mètode científic, la integritat en la realització de la recerca i el reconeixement que la validesa de qualsevol model científic deriva només de la contrastació racional d'hipòtesis, l'experimentació rigorosa i els resultats que poden ser replicats per altres. El professorat del Departament, per tant, és inequívoc pel que fa al seu suport a la teoria evolucionista que té les seues arrels en el treball seminal de Charles Darwin i que ha rebut el suport d'observacions acumulades durant més de 140 anys. L'únic dissident d'aquesta posició, el Prof. Michael Behe, és un proponent ben conegut del 'disseny intel·ligent'. Tot i respectar el dret del Prof. Behe d'expressar les seues opinions, aquestes són d'ell exclusivament i de cap manera compten amb el suport del Departament. La nostra posició col·lectiva és que el disseny intel·ligent no té base científica, no ha estat comprovat experimentalment i no s'ha de veure com una proposta científica.»
9. La definició literal en el llibre diu: «By irreducibly complex I mean a single system which is composed of several well-matched, interacting parts that contribute to the basic function, and where the removal of any one of the parts causes the system to effectively cease functioning» (Behe 1996: 39). L'exemple usat per a explicar la idea és el d'una rateta. La definició de complexitat irreductible ha estat canviada i matisada per l'autor, que n'ha reconegut l'ambigüïtat en diverses ocasions. Per exemple, afegint la paraula «necessarily»: «... a single system which is necessarily composed of several well-matched...» Vegeu Behe (2001): 694.
10. Es poden trobar argumentacions extenses sobre cadascun dels sistemes preferits per Behe, i explicacions de per què, contràriament al que proposa l'autor, són perfectament «reduïbles». Vegeu especialment: Niall Shanks (2004): *God, the Devil, and Darwin* (Oxford, OUP); Matt Young i Taner Edis, eds. (2005): *Why intelligent design fails. A scientific critique of the new creationism* (New Brunswick, Rutgers University Press).
11. C. Darwin (1859): *Origin of species*, Londres, John Murray (versió catalana, Barcelona, Ed. 62, «Clàssics del pensament modern» 1, 1982). El capítol 6 està dedicat a les «dificultats de la teoria», amb un apartat específic d'anàlisi de l'origen natural dels ulls animals (1982: 179 i ss.). Una magnífica exposició de l'evolució dels ulls per selecció natural la trobareu a R. Dawkins (1996): *Climbing mount improbable*, Londres, Penguin (versió espanyola, Barcelona, Tusquets, 1998).

12. François Jacob va introduir l'afortunada noció de bricolatge evolutiu per a referir-se precisament al caràcter no dissenyat de l'evolució. Vegeu, per exemple, *Le jeu des possibles*, París, Fayard, 1982 (n'hi ha versió espanyola, Barcelona, Grijalbo, 1997).
13. E. Wasmann, S.J. (1910): *Modern biology and the theory of evolution*, Londres, Kegan Paul, Trench, Trübner & Co., traducció a l'anglès de la tercera edició alemanya per A. M. Buchanan, p. 206. Wasmann va comptar amb seguidors, científics religiosos, en diversos països europeus, com Agostino Gemelli, Jean Maumus o Jaume Pujiula. En tots els casos fou implacable la crítica al materialisme dels evolucionistes (especialment Haeckel) i l'opció era una evolució teista, creacionista, en el context del neovitalisme.
14. Behe (1999): *op. cit.*, p. 300.
15. D. J. Futuyma (1997): «Miracles and molecules». *Boston Review* (febrer-març).
16. Kevon Phillips, un reputat ideòleg i expolític republicà, acaba de publicar *American theocracy: The peril and politics of radical religion, oil, and borrowed money in the 21st century* (Nova York, Viking, 2006) on analitza a bastament la influència de l'integrisme cristià (especialment les esglésies protestants del sud dels EUA) en la història recent nord-americana. Per a l'autor, els excessos religiosos, la censura anticientífica de l'actual govern Bush (en matèries com la salut i l'ambient), l'ambició desmesurada pel petroli i l'endeutament públic i privat, porten els EUA cap al desastre.
17. <<http://www.alternet.org/story/30335/>>.
18. <<http://www.nytimes.com/2005/07/07/opinion/07schoenborn.html>>. Aquest text, així com la resta de contribucions i opinions de Christoph Schönborn es poden trobar a: <http://www.cardinalrating.com/cardinal_97.htm>.
19. <<http://genesis1.phys.cwru.edu/~krauss/papalletttx.htm>>. Vegeu també: L. Krauss (2005): «The Pope and I», *The skeptical inquirer*, novembre: 46-47.
20. Vegeu, per exemple: C. Holden (2005): «Vatican astronomer rebuts cardinal's attack on Darwinism», *Science* 309: 996-997, o el text d'una conferència recent titulada «Science does not need God. Or does it? A Catholic scientist looks at evolution» (<http://www.catholic.org/national/national_story.php?id=18540>).
21. Així li sembla a l'antropòleg de la Universitat de Bolonya Fiorenzo Facchini en l'article «Evoluzione e creazione» publicat el 17 de gener de 2006 en *L'Osservatore Romano* on aplaudeix la sentència del jutge Jones en el cas contra el disseny intel·ligent i rebutja aquesta «teoria» amb contundència.
22. <<http://www.royalsoc.ac.uk/news.asp?id=4298>>.

Poetes nacionals i catalans universals

Escriptors i literatura en la identitat catalana contemporània

Jaume Subirana

1. PLANTEJAMENT I AVÍS

Com a d'altres comunitats nacionals fortament «lingüístiques», a Catalunya la creació i la gestió de la identitat nacional ha anat (i continua anant) associada a la llengua pròpia, el català, i també, des de ben aviat, a la literatura: un breu repàs històric (de les cròniques medievals a una recent candidatura al premi Nobel promoguda pel Parlament) servirà per a plantejar el tema. D'altra banda, l'estreta relació entre literatura i identitat que es deriva d'aquesta situació explica el pes i la rendibilitat al nostre país de la figura del «poeta nacional», a la qual la cultura catalana va afegir als anys seixanta del segle XX una altra icona literario-identitària més particular: la dels «catalans universals», artistes (i professionals) que triomfen en les respectives disciplines enllà de les fronteres del país sense renunciar a les pròpies arrels.

Un avís previ: la meva «nació literària» és essencialment lingüística, no correspon a fronteres estatals (ni exactament administratives): no és Espanya... però tampoc Catalunya. El mapa lingüístic català i el mapa polític no coincideixen, i tots dos han anat canviant i, ben segur, continuaran canviant amb el pas del temps. Aquesta duplicitat de mapes (i, doncs, aquesta coexistència de fronteres, d'identitats) implica una complexitat i una tensió subjacents que, per comptes de ser vistes com un enriquiment (i com una raó que ens vincula a un dels grans debats mundials de l'actualitat) són sovint viscudes –de fet, jo diria que han estat a hores d'ara ja fins i tot interioritzades, tant pels catalans i catalanes com pels pocs «altres» per als quals tenim una existència distinta– com un problema.

2. LA LLENGUA, ÉS A DIR LA CULTURA, ÉS A DIR LA NACIÓ

A Catalunya, un país amb deu segles d'història i llengua «distintes», la creació i la gestió de la identitat nacional passa des de molt aviat per la literatura, i ha anat quedant associada a la llengua pròpia, el català: la nostra identitat nacional (sobretot a partir del moment que Anne-Marie Thiesse determina com el del veritable naixement

Jaume Subirana ha estat professor universitari i coordinador a la Universitat Oberta de Catalunya de *Lletres*, espai virtual de literatura catalana. Ha publicat, entre altres, l'estudi *Josep Carner: l'exili i el mite (1945-1970)* (Edicions 62, 2000) i els dietaris *Suomenlinna* (Proa, 2002) i *Adrada* (Edicions 62, 2005). Des de setembre de 2004 és director de la Institució de les Lletres Catalanes.

d'una nació, quan un grapat d'individus declaren que existeix i s'imposen la tasca de provar-ho) ha estat i continua estant altament «literaturitzada», associada a un seguit de textos i autors (i de projeccions i pressupòsits, si se'm permet dir-ho així) literaris.

A cavall dels segles XIII i XIV, Ramon Muntaner (1265-1336), nascut a Peralada, resident a València i mort a Eivissa (el territori del que ara és políticament incorrecte anomenar Països Catalans, llavors anomenat Corona d'Aragó), serveix diversos reis catalanoaragonesos i ho deixa escrit en la seva *Crònica*, un magnífic document per a ell «real» i per a nosaltres avui, a més, bellament «literari». A la *Crònica*, per a demostrar que el domini del món mediterrani de l'època ha passat als catalans, a Muntaner no li cal recórrer a l'antiga *traslatio imperii* (consistent a historiar les successives encarnacions del poder diví en els diversos pobles dominants fins a arribar a un mateix): en té prou de remuntar-se al gran rei Jaume I i evocar la llegenda del seu engendrament meravellós a Montpeller (un relat que els comparatistes saben trobar amb lleus variacions al *Decameró* de Boccaccio o a *All's Well That Ends Well* de Shakespeare) com a revelació del fet que la voluntat divina ha optat per la dinastia catalana, tal com ell provarà després amb tota la seva crònica dels fets viscuts pels reis, del naixement de Jaume I, l'any 1208, a la coronació d'Alfons III, el 1328.

L'any 1833, la publicació de l'oda «La pàtria», poema nostàlgic ocasional de Bonaventura Carles Aribau (Barcelona, 1798-1862), marcarà l'inici de l'anomenada Renaixença de la literatura catalana. Aribau hi escriu:

Plau-me encara parlar la llengua d'aquells savis
que ompliren l'univers de llurs costums e lleis,
la llengua d'aquells forts que acataren los reis,
defengueren llurs drets, venjaren llurs agravis.
Muira, muira l'ingrat que, al sonar en sos llavis
per estranya regió l'accent natiu, no plora,
que al pensar en sos llars no es consum ni s'enyora
ni cull del mur sagrat les lires dels seus avis.

En llemosí sonà lo meu primer vagit
quan del mugró matern la dolça llet bevia;
en llemosí al Senyor pregava cada dia
e càntics llemosins somiava cada nit.
Si, quan me trobe sol, parlo amb mon esperit,
en llemosí li parlo que llengua altra no sent,
e ma boca llavors, no sap mentir ni ment,
puix surten mes raons del centre de mon pit.

Història i glòria repeses, doncs, però també emoció, intimitat i sinceritat. Aribau (mal poeta amb gairebé tota l'obra en castellà) passarà a ser ja per sempre el «pare de la Renaixença» (i, doncs, un dels pares de la pàtria) per l'atorgament col·lectiu d'una sobredosi de valor a uns discrets versos romàntics llegits com a tret de sortida simbòlic, i obtindrà carrer a la capital i lloc de privilegi a totes les antologies.

Però al segle XIX, durant la Renaixença, Aribau i la seva «Oda a la pàtria» no són excepcionals pel que fa al vincle entre llengua, literatura i identitats col·lectives. L'any 1854, Antoni de Bofarull, un dels promotors del restabliment dels Jocs Florals medievals, argumenta a la defensiva que els catalans (inventors segons ell, com veurem, de la poesia medieval), han conservat la seva valuosa llengua al clos familiar però ara li volen fer un homenatge, amb tot el respecte per la «llengua oficial, indispensable ahora para la unidad de la nación» (la

nació espanyola: el text és originalment escrit en castellà): «La poesía, no ya la poesía feudal y de los primeros tiempos, de la que fueron padres los catalanes, como reconocen autores de gran nota, sino la reducida a ciencia, es decir, la de consistorio, que haciendo desaparecer a los errantes trovadores llamó en torno de sí a eruditos poetas, tuvo también su escuela en la ilustrada Barcelona [...] y en ella se daba a conocer la fuerza y dulzura de nuestra lengua catalana o lemosina, tan variada ahora y tan ensalzada en otros días, como lengua de dominio general, la misma en que escribieron nuestros competidores, por mas que vinieran de remotas tierras, y que usamos aun familiarmente, conservándola al través de siglos, y no abandonándola; por mucho que sea el respeto con que miramos a la lengua oficial, indispensable ahora para la unidad de la nación» (Molas *et al* 1984: 115). Cinc anys després, en el seu discurs ja com a «Mantenidor» durant la festa dels Jocs Florals efectivament represa, Víctor Balaguer (Barcelona 1824-Madrid 1901) vincularà drets i llengua pròpia a la imatge (associada a tota la Renaixença) d'albada, de represa, de resurrecció (una resurrecció que es dona a través de la pràctica literària, sobretot poètica): «No, no és a un senzill torneig literari al que acabam d'assistir: no, no és la mort de la llengua catalana lo que ha congregat a tan honorable i distingit auditori en aquest clàssic saló de nostra història, del qui llurs ecos adormits guarden encara lo record de les veus dels antics venerables consellers, incorruptibles mantenidors dels drets de la ciutat i inexpugnables murs de les llibertats del país; no, no per cert; no havem vingut a presenciar la mort de la llengua, havem vingut a saludar l'albada de la poesia catalana» (Molas *et al*

1984: 216). El primer diumenge de maig de 1859, cinc segles després de la seva fundació, ja lleugerament extemporània, primer a Tolosa de Llenguadoc i després (el 1393) a Barcelona, els Jocs Florals eren represos al gòtic Saló de Cent de la capital catalana. El lema de la festa d'aleshores ençà: *Patria, fides, amor*.

Els carrers de l'Eixample barceloní parlen també del «mapa» mental i identitari d'aquella Renaixença del XIX. Del jocflorallesc segle XIV a principis del XIX el contorn de la ciutat, delimitat per les muralles medievals, no havia canviat de forma substancial (tret de la «intervenció» borbònica de 1714 al barri de Ribera): entre 1840 i 1860, l'enderrocament de les muralles va ser un dels motius de lluita de liberals i progressistes (Michonneau 2001: 19-26). El 1860, l'escriptor i historiador Víctor Balaguer (fixem-nos com els noms citats van reapareixent) publica per encàrrec de l'ajuntament *Las calles de Barcelona*, proposta per a fer dels carrers de la nova ciutat que ha de sorgir amb l'Eixample (l'enginyer Ildefons Cerdà només hi havia posat xifres i lletres) un veritable llibre d'història de grandària natural. Balaguer actuarà, de fet, més com artífex o organitzador de mites que pròpiament com a historiador: dels 14 carrers horitzontals, 3 porten el nom de les principals institucions de la Corona d'Aragó (Consell de Cent, Diputació i Corts Catalanes), i 6 porten els noms de territoris històrics de la Corona (Aragó, València, Mallorca, Provença, Rosselló i Còrsega, a més de Nàpols, Sicília, Sardenya o Calàbria entre els verticals); dels 32 carrers verticals, 12 duen noms de grans personatges (entre ells Roger de Llúria o Rafael Casanova) dels quals 3 són escriptors (Balmes, Aribau i Muntaner –l'únic amb el

català com a llengua d'expressió—), en canvi, hi ha 9 batalles, lligades a una dispersa però ben evident idea de la Hispanitat. L'any 1863, l'Ajuntament de Barcelona aprova gairebé sense canvis les propostes de Balaguer i, així, des de llavors, el mapa de l'Eixample per on passen els barcelonins i els milions de visitants anuals de la ciutat parla prou clarament del disseny mental identitari d'una Renaixença conservadora, historicista, catalanista i, alhora, hispànica (Michonneau 2001: 398).

Al costat dels Jocs Florals, i a ells vinculada, una altra icona arquetípica de la Renaixença que vincula llengua, cultura i territori és la de Jacint Verdaguer amb barretina (com un pagès endiumenjat) el dia que, ben jove, va presentar-se a la capital per recollir el seu premi al certamen poètic des del cor de la Catalunya rural, el que avui s'anomena amb una deliciosa tautologia «la Catalunya catalana».

Uns anys després, el 1894, el polític Enric Prat de la Riba, que havia de ser a principis del segle XX president i responsable de la Mancomunitat (la primera recuperació d'un cert poder polític autònom català des

de 1714, vinculada ja a un nou moviment cultural, el del Noucentisme), responnent-se la pregunta de què és la pàtria deixava escrit al seu *Compendi de doctrina catalanista*: «La comunitat de gents que parlen una mateixa llengua, tenen una història comuna, i viuen agermanades per un mateix esperit, que se gella amb quelcom d'original i característic totes les manifestacions de la seva vida» (Prat 1998: 218).

Passada la guerra civil, els intents més reeixits de definició de l'«ésser català» corresponen a autors excèntrics respecte de la definició tradicional d'escriptor, com ara Josep Ferrater Mora, filòsof, qui en *Les formes de vida catalana* (publicat a Santiago de Xile l'any 1944) resumeix una possible identitat nacional en quatre epígrafs: continuïtat, sensatesa, mesura i ironia. O com Josep Trueta, metge de reconegut prestigi internacional, que el 1946 publica des d'Oxford, també a l'exili, *L'esperit de Catalunya*, i com l'historiador Jaume Vicens Vives, que farà una interessantíssima reflexió sobre la relació històrica dels catalans amb el poder en l'assaig «Els catalans i el Minotaure», aparegut el 1954 dins de *Notícia de Catalunya*. Anys després, a les portes de la nova democràcia, tindrà un alt ressò popular el to sacerdotal, gairebé oracular (però en primera persona del plural) de poetes com Salvador Espriu («Perquè hem viscut per salvar-vos els mots, / per retornar-vos el nom de cada cosa») o Miquel Martí i Pol («Serem allò que vulguem ser. Debades / fugim del foc si el foc ens justifica.», o «Ara és demà. No escalfa el foc d'ahir / ni el foc d'avui i haurem de fer foc nou»).

Aquest protagonisme dels llibres, els autors i la literatura en la creació i la reelabo-

ració de la identitat nacional es manté viu. Als tres breus períodes d'autogovern amb què ha comptat Catalunya al llarg del darrer segle (la Mancomunitat, la República i ara amb la democràcia), la nòmina d'escriptors que han donat i continuen donant nom a escoles, biblioteques, parcs i carrers o places és exhaustiva. D'altra banda, el govern nacionalista que, sota la presidència de Jordi Pujol, va estar al poder entre 1980 i 2003, va fer un ús recurrent de xifres editorials i literàries (el sostingut ritme creixent de novetats en català, fins a prop de 8.000 títols/any, els centenars de premis literaris convocats, la nòmina de més d'algun miler d'autors vius) com a símptomes de «normalització», com a proves d'una suposada salut cultural.

I arribem a la més estricta actualitat: l'any 2000, el Parlament de Catalunya va aprovar (enmig de l'astorament dels especialistes i, val a dir-ho, d'una remarcable exaltació mediàtica i popular) la proposta d'una fantasmagòrica candidatura de Miquel Martí i Pol al premi Nobel de literatura que no tenia gens de sentit venint d'uns representants polítics i corria el risc d'acabar sent contraproductiu. Ara fa uns mesos, el 26 de maig de 2005, el mateix Parlament –amb una composició diferent– ha aprovat per àmplia majoria una moció que dóna indicacions sobre qui ha de representar la cultura catalana com a Convidada d'honor a la fira del llibre de Frankfurt, l'octubre de 2007... Sembla prou clar que a Catalunya els escriptors han format i continuen formant part del *kit* cultural/identitari, que hi juguen un paper central en el que Itamar Even-Zohar anomenaria el «sistema» de la nostra essència en tant que comunitat.

3. POETES NACIONALS

El concepte de «poeta nacional» no és un invent català ni es limita només al nostre cas. Trobem la figura estesa pertot al món occidental, i en un tall temporal bastant determinat: a Escòcia, amb la figura de Robert Burns (1759-1796); a Finlàndia, amb la de Johan Ludvig Runeberg (1804-1877); a Hongria, amb Sándor Petöfi (1823-1849); a Galícia, amb Rosalía de Castro (1837-1885); a Romania, amb Mihai Eminescu (1850-1889); a Nicaragua, amb Rubén Darío (1867-1916); a Israel, amb Hayyim Nahman Bialik (1873-1934)... Altres casos seran una mica més tardans, com el cubà (on es considera poeta nacional Nicolás Guillén, nascut el 1902) o el dominicà (amb Pedro Mir, nascut el 1923), i la idea no ha perdut el seu atractiu: tot just el 2005, Gal·les va nomenar Gwyneth Lewis el (la) primer «National Poet». En qualsevol cas, el poeta nacional és vist arreu com un bard que representa la identitat i els principis de la seva comunitat: ell(a) és, com als salms davídics, qui pot «despenjar» la lira i cantar en nom del seu poble. S'associa així un escriptor i un territori o grup humà, sumant identitat a aquests darrers i, doncs, legitimant-los com a nació. Una nació a la qual tot sovint el poeta haurà «donat veu» en un moment de renaixement, efectiu o desitjat.

A Catalunya, diversos poetes han tingut un fort paper simbòlic en un moment determinat (Aribau, per exemple) o han estat molt populars (com Josep M. Sagarra), però d'autors que compleixin totes dues condicions i que, a més, hi afegixin una clara identificació per part de la comunitat com a portaveus, d'alguna manera, col·lectius

jo diria que n'hi ha bàsicament tres: Jacint Verdaguer, Salvador Espriu i, el darrer fins ara, Miquel Martí i Pol.

Jacint Verdaguer (Folgueroles, 1845-Barcelona, 1902), d'origen rural i humil, uneix la terra essencialitzada (nascut al centre del país, a Osona, viu i escriu a Barcelona, i sap convertir els Pirineus en paisatge mític en *Canigó*) amb la dimensió espiritual (era sacerdot) i la popular (va escriure himnes i cançons transmesos fins ara de pares a fills): diu la tradició que el seu enterrament va ser l'acte públic més multitudinari a Barcelona fins a l'enterrament de Durruti (el 1936) i la gran manifestació del milió de persones que reclamaren llibertat, amnistia i l'Estatut d'autonomia l'any 1977. D'altra banda, la seva militància catòlica i l'alt ressò internacional que va obtenir en vida amb una obra «panhispànica» com *L'Atlàntida* el faran assimilable com a producte «espanyol» pel tardofranquisme, i així tindrem el bitllet de 500 pessetes del Banco de España de 1970-71 amb la seva efígie i la imatge d'un poble pirinenc a l'anvers. Un cas similar és el de la gallega (però conservadora i bilingüe) Rosalía de Castro, de qui el 1968 l'Estat edita ja un segell en la sèrie «Personajes españoles» i, el 1979, un bitllet de 500 pessetes que substituïa el de Verdaguer [vegeu-ne les il·lustracions]: dos poetes nacionals, català un i gallega l'altra, assimilats sense problemes dins del projecte

d'una altra nacionalitat hegemònica. Però com apunta Pascale Casanova (1999), el lloc des d'on llegim condiciona sempre la lectura: potser fora de Catalunya o Galícia i ja passat el franquisme costa de veure l'enorme violència latent que per a molts de nosaltres representen el rostre de Verdaguer i la seva barretina al costat de la iconografia franquista i de la paraula «Espanya»...

Salvador Espriu (Santa Coloma de Farners, 1913-Barcelona, 1985), per la seva banda, volia ser narrador, però la postguerra l'abocarà a la poesia. Culte i críptic, això no obstant esdevé també extraordinàriament popular a través sobretot de la seva actitud cívica, del recull *La pell de brau* (1960), de dos muntatges teatrals i d'un grapat de poemes prou «comprensibles» divulgats amb entusiasme per un dels millors representants de la Nova Cançó, el valencià Raimon. Finalment, Miquel Martí i Pol (Roda de Ter, 1929-2003) era en principi marginal per origen (va néixer i viure sempre en un poble industrial lluny de Barcelona), per classe (treballadora), per militància política (d'esquerres) i per condició personal (una llarga malaltia degenerativa l'acabà immobilitzant i emmudint), però l'assumpció d'una veu senzilla i «sincera» que assumia tots aquests elements sumada a una poesia de discurs alhora laic i moralitzant en temps

d'oposició i transició (a partir dels anys setanta) i a la complicitat de personatges populars com el cantant Lluís Llach o el futbolista Pep Guardiola aniran posant-lo al centre de les preferències i les referències populars (en festivals literaris i tota mena de cerimònies familiars i col·lectives), i encimbellant amb regularitat els seus poemaris (amb tiratges de fins a 20.000 exemplars) a les llistes d'èxits.

Si ens fixem en els tres casos de Verdguer, Espriu i Martí i Pol (Josep Carner va ser considerat «príncep dels poetes», no mai «poeta nacional», i Ausiàs March pertany a una època anterior a l'inici –romàntic– de l'ús de la categoria), si comparem els nostres tres poetes nacionals, veurem que no els agermana cap estètica o ideologia comuna: només coincideixen per una banda en una extraordinària popularitat (que els farà també a tots tres, irònicament, mal vistos per determinades elits intel·lectuals) clarament associada al seu quefer literari i, més concretament, poètic. I, per altra banda, en la percepció, en el reconeixement col·lectiu com a portaveus de la cultura i del país. Una popularitat i un reconeixement col·lectius que van molt més enllà dels límits ordinaris dels poetes i, fins i tot, dels de la literatura i els escriptors en general. Com ja hem vist abans, tot això no és exclusiu de Catalunya. El que sí que serà peculiar de la cultura catalana és l'etiqueta (molt més recent) dels «catalans universals»...

4. CATALANS UNIVERSALS

Així com el de «poeta nacional» és un concepte prou estès al món, el dels «catalans universals» ens és, òbviament, exclusiu. Nascut de forma informal als anys seixanta

del segle passat, anirà esdevenint popular i acabarà convertit en comodí periodístic i donant títol, l'any 1977, a una pel·lícula d'Antoni Ribas, *Catalans universals* (premi Ciutat de Barcelona 1979), amb entrevistes-reportatge sobre tretze personatges, i a un llibre homònim d'Enric Ripoll (1980). Els tretze noms triats per a la pel·lícula són els d'Ignasi Barraquer (oftalmòleg), Josep Trueta (cirurgià), Francesc Duran i Reynals (investigador del càncer), Montserrat Caballé (soprano), Pau Casals (violoncel·lista), Josep Lluís Sert (arquitecte), Joan Miró (pintor), Charlie Rivel (pallasso), Carles Buïgas (enginyer), Antoni Tàpies (pintor), Joan Oró (bioquímic), Antoni Puigvert (uròleg) i Salvador Espriu (escriptor), amb l'afegit d'Antoni Ribas (director de cinema) al llibre.

Però la llista (com el concepte) no ha estat mai única, ni oficial, ni acadèmica: la de «català universal» és més aviat una marca, una referència, l'ús de la qual es va estenent entre la gent cada vegada amb més naturalitat. Avui és una etiqueta que s'associa a gent nascuda a Catalunya que ha assolit un alt reconeixement professional enllà de les nostres fronteres (com diu Avel·lí Artís Gener en el pròleg de *Catalans universals*,

«uns catalans singulars que, ultra ser nostres, pertanyen a la civilització»), a més d'un important coneixement (en el sentit de popularitat). Reconeixement i coneixement que se suposa que permeten deixar de banda l'«exotització» (Figueroa: 160) a què sovint es tendeix quan s'exporten cultures poc o gens conegudes. La idea dels catalans universals prové, sens dubte, de l'obsessió per «donar alguna cosa al món» (quan es diu «universals» s'entén que es vol dir «mundials», però ja no ve d'aquí). Com sosté un web anònim sobre Salvador Dalí: «Como buen 'catalán universal' difundió sus ideas por medio mundo, manteniendo sin embargo un profundo apego a su tierra natal». Vist d'una altra manera, rere el concepte dels «catalans universals», hi batega la doble preocupació de la nació per transcendir (en aquest cas, geogràficament) i per ser homologable com a comunitat (a través de l'èxit d'algun dels individus, assimilats al col·lectiu). Subratllem-hi la suposada barreja de mèrit personal i col·lectiu: «Cal no oblidar que la jerarquia ha estat el resultat d'un continuat esforç personal, però, a la vegada, un heretatge del substrat, de la idiosincràsia i la base col·lectiva de tot un poble, un país, una nació, que el pas dels segles ha perfilat, en permanent reafirmació» (Ripoll 1980: 9).

Als noms seleccionats per Ribas i Ripoll n'hi podem afegir avui alguns altres que ningú no discutiria i que són sovint usats com icones-reclam en la publicitat d'aquest gran destí turístic en què Catalunya i Barcelona s'han anat convertint: l'arquitecte Antoni Gaudí, el pintor Salvador Dalí, el músic i *showman* Xavier Cugat, el tenor Josep Carreras (arreu del món, José), l'arquitecte Ricard Bofill, l'exdirector general de la UNESCO Federico Mayor-Zaragoza

o, darrerament, el jugador de la NBA Pau Gasol o el cuiner Ferran Adrià. Fins i tot hi podríem fer entrar segons com l'antic jerarca feixista i més tard president del COI, Juan Antonio Samaranch (Manuel Vázquez Montalbán va referir-s'hi com «el primer franquista que llega a la categoría de catalán universal»), Floquet de Neu, el goril·la albí únic al món que era l'emblema del zoo de Barcelona, o entitats intangibles com el Futbol Club Barcelona, el cava català o els Chupa-Chups... La llista inclou sense problemes individus clarament mancats del que abans se'n deia «compromís nacional» (les fotos de Samaranch vestit de jerarca feixista no es publiquen als diaris, però molts les tenim ben presents; Caballé té residència fiscal andorrana i parla a la seva filla en castellà; Dalí va acabar convertit en apologeta de Franco i deixà els seus millors quadres a Madrid), inclou personatges muts (com Charlie Rivel o el Floquet de Neu) o amb una mínima capacitat d'expressió lingüística (com Gasol o Adrià) i, curiosament, gairebé ni un escriptor. Sembla que amb el reconeixement (en el sentit de notorietat) global ja n'hi ha prou. Què se n'ha fet, a l'hora de la nostra nova conquesta del món, dels escriptors i els poetes nacionals?

I aquí és on ens ve a la ment la figura d'Assegurançatòrix, el bard gal dels llibres d'Astèrix, l'artista local. Com diu la seva presentació, «Assegurançatòrix és el bard de la colla.

Les opinions sobre el seu talent són molt diverses. Ell creu que és genial... I els que l'envolten pensen que és inaguantable. *Però quan calla és d'allò més simpàtic i agradós*» (el subratllat és meu). Assegurançatòrix

pertany a la comunitat (que en una de les històries arriba a sortir desesperada a la seva recerca), però hi fa nosa quan exerceix el seu art: no em sembla impossible el paral·lel, avui, amb els escriptors catalans, radicalment vinculats com ell a la veu, a la llengua catalana, crossa i nosa.

5. CONSTATACIÓ I PREGUNTA (MÉS QUE CONCLUSIÓ)

L'estreta relació entre llengua, literatura i identitat que hi ha a la base de la cultura catalana explica el pes i la rendibilitat al nostre país de la figura —no exclusiva— dels anomenats «poetes nacionals». L'anàlisi dels casos més clars (els de Verdager, Espriu i Martí i Pol) permet constatar que no comparteixen opcions estètiques ni ideològiques, però que tots tres coincideixen en canvi en una extraordinària popularitat molt més enllà dels límits ordinaris en el cas de la literatura i els escriptors, i en ser vistos com a «veu del poble». I si la figura del «poeta nacional» té clars paral·lels estrangers (vinculables al moviment romàntic, en el sentit menys estricte de la paraula), la nostra cultura afegeix a aquesta icona una altra de més particular apareguda només fa unes dècades: la dels «catalans universals», noms propis que han triomfat al món en les seves respectives disciplines sense (se suposa) renunciar a una certa catalanitat. Però en aquesta nova categoria, que podria ser vista com una ampliació, com un complement de la de poeta nacional, hi trobem una interessant desaparició: els escriptors catalans no apareixen a les llistes... És a dir: a l'hora d'internacionalitzar la identitat catalana, la llengua (element històricament —i encara avui, en clau de consum intern— nuclear)

passa a ser cada vegada més una nosa, un problema. Els escriptors catalans en català (benvinguts al món de la reiteració), com el bard Assegurançatòrix, tenen cada vegada més un paper molt simbòlic però poc operatiu: tothom estarà d'acord que hi han de ser, però molts senzillament s'estimen més que no obrin la boca.

I jo em pregunto fins a quin punt l'assumpció del concepte i la bonesa dels catalans universals no podríem dir que són alguna mena de «revenja» (un relaxament) d'una societat (d'una identitat) cansada d'anar sempre amb el pes de la llengua a la motxilla. No una acció antilingüística (dels catalans *contra* el català), però sí clarament una opció «alingüística»: dels catalans *sense* el català. Una opció alingüística, d'altra banda, subratllada per la inclusió indiscutida a la llista dels catalans universals de personatges muts, quecs o amb una mínima capacitat d'expressió lingüística. Sincerament, no sé si el paper divers de la llengua (i l'actitud diferent dels ciutadans) en el cas dels poetes nacionals i el dels catalans universals és una qüestió d'evolució (diacrònica, doncs: la llengua tindria avui en la definició de la identitat catalana un paper menys «central» que no pas ha tingut històricament, etc.) o bé un enfocament utilitarista, pragmàtic, d'àmbit específic (decidint, per entendre'ns, que la mateixa llengua és, endins, essencial i, enfora, relativa): no sé, per dir-ho amb paraules compostes, si l'actual absència de poeta nacional català identificable i l'èxit i l'extensió d'un tipus de catalans universals sense escriptors a la llista són fets postlingüístics o alingüístics. Sí que tinc una clara sensació que el rol dels escriptors i el d'altres ciutadans destacats pel que fa a la construcció de la identitat catalana està canviant. □

OBRES CITADES

CASANOVA, Pascale, *La República de las Letras*, Barcelona, Anagrama, 2001. [Edició original: 1999.]

FIGUEROA, Anton, *Nación, literatura, identidada. Comunicación literaria e campos sociais en Galicia*, Vigo, Xerais, 2001.

MICHONNEAU, Stéphane, *Barcelona: memòria i identitat. Monuments, commemoracions i mites*, Vic, EUMO, 2001.

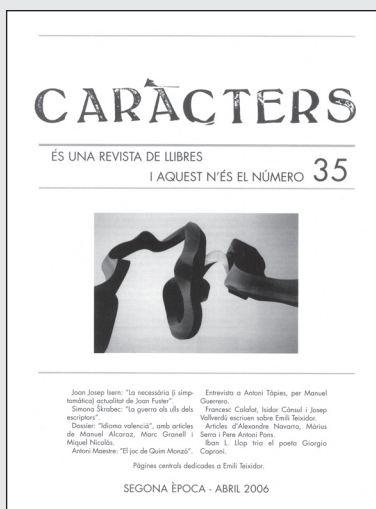
MOLAS, Joaquim, Manuel JORBA, Antònia

TAYADELLA (eds.), *La Renaixença. Fonts per al seu estudi*, Barcelona, Departament de Literatura Catalana de la UB, Departament de Filologia Hispànica de la UAB, 1984.

PRAT DE LA RIBA Enric, *Obra completa. 1887-1898. Volum 1*, Barcelona, Proa/IEC, 1998.

RIPOLL, Enric, *Catalans universals. De la història i l'anècdota a la perspectiva d'Antoni Ribas*, Barcelona, Hmb SA, 1980.

THIESSE, Anne-Marie, *La création des identités nationales. Europe XVIIIe-XXe siècle*, París, Éditions du Seuil, 1999/2001.

CARÀCTERS

REVISTA DE LLIBRES

Núm. 35 Abril 2006

Joan Josep Isern: «La necessària (i simptomàtica) actualitat de Joan Fuster»

Simona Škrabec: «La guerra als ulls dels escriptors»

Dossier: «Idioma valencià», amb articles de Manuel Alcaraz, Marc Granell i Miquel Nicolás

Antoni Mestre: «El joc de Quim Monzó»

Entrevista a Antoni Tàpies

Francesc Calafat, Isidor Cònsul i Josep Vallverdú escriuen sobre Emili Teixidor

Articles d'Alexandre Navarro, Màrius Serra i Pere Antoni Pons

Iban L. Llop tria el poeta Giorgio Caproni

Pàgines centrals dedicades a Emili Teixidor

Publicació Trimestral:
Gener · Abril · Juny · Octubre

Publicacions de la Universitat de València

Arts Gràfiques 13 - 46010 València Tel.: 963 864 115 Fax: 963 864 067 E-mail: caracters@uv.es

Nació i identitat nacional en Anthony Smith: una valoració crítica

Montserrat Guibernau

INTRODUCCIÓ

Voldria començar dient que és un gran plaer contribuir a aquest volum dedicat a l'obra d'Anthony D. Smith. En aquest article, m'ocuparé de la innovadora contribució de l'autor a l'estudi de les nacions i del nacionalisme. Amb això, pretenc subratllar la importància de la seva teoria i examinar el que en considero algunes de les limitacions més significatives.

L'article es divideix en dues parts. La primera ofereix una crítica del seu concepte de nació i d'identitat nacional. Comença amb una introducció abreujada a l'etnosimbolisme i, després d'una breu argumentació crítica sobre la definició clàssica de nació formulada per Smith, subratlla la rellevància dels darrers canvis que ha introduït en aquest concepte. L'article avança, aleshores, per centrar-se en la definició d'identitat

nacional argumentant que, des del moment que Smith inclou la «ciutadania» com un dels trets determinants de la identitat nacional, aquesta queda associada amb la pertinença a un estat, ignorant que, malgrat que totes les nacions tenen una identitat nacional, no totes tenen un estat propi.

En la segona part, ofereixo una definició alternativa d'identitat nacional, inspirada en alguns aspectes presents en l'obra de Smith sobre la rellevància de la història, del territori i de la cultura. També examino la dimensió política de la identitat nacional, que la teoria de Smith no contempla.

PRIMERA PART ETNOSIMBOLISME

La teoria etnosimbolista desenvolupada per Smith aporta algunes idees originals i il·luminadores de les formes premodernes d'identitat cultural col·lectiva, com les que s'expressen en les *ethnies*.¹ La seva contribució se situa entre les rígides teories modernistes, que defensen el caràcter recent, inventat i construït de les nacions i del nacionalisme (Gellner 1983; Hobsbawm i Ranger 1983; Anderson 1983) i les teories perennalistes, que emfasitzen la permanència de les nacions (Van der Berghe 1978; Geertz 1973; Armstrong 1982).

Montserrat Guibernau és catedràtica de Ciència Política al Queen Mary College, Universitat de Londres, i *visiting fellow* al Centre for Global Governance, London School of Economics. Aquest article està inclòs en el llibre editat per Guibernau, M. i Hutchinson, J. *History and National Destiny: Ethnosymbolism and its Critics* (Blackwell: Oxford, 2004) dedicat a l'obra d'Anthony D. Smith. Aquest volum fou publicat simultàniament com a especial de la revista *Nations and Nationalism* vol. 10, núm. 2 (2004). Traducció de Maite Insa, revisada per l'autora.

L'estudi de les *ethnies*, «poblacions humanes determinades, amb una ascendença, uns mites, una història i una cultura comunes, associades a un territori específic, i amb un sentit de solidaritat» (Smith 1986: 32), és fonamental per a la teoria etnosimbolista formulada per Smith. És important, perquè situa l'*ethnie* com a precursora de les nacions. Smith explora els orígens de les nacions i de la identitat nacional i els atorga identitat ètnica entesa com a forma premoderna d'identitat cultural col·lectiva. Per a ell, «la identitat cultural col·lectiva no fa referència a una uniformitat d'elements presents al llarg de successives generacions, sinó a un sentit d'una unitat cultural d'una població determinada, envers la memòria compartida per cada generació sobre el destí col·lectiu d'aquesta unitat i de la seva cultura» (Smith 1991: 25). Smith hi afegeix: «hi ha una filiació sentida, a més d'una afinitat cultural, amb un passat remot en què es va formar la comunitat; una comunitat que, malgrat tots els canvis que ha sofert, és reconeguda encara, fins a un cert punt, com 'la mateixa' comunitat» (Smith 1991: 33).

El treball de Smith sobre la rellevància dels orígens ètnics de les nacions és essencial per a entendre el seu punt de vista sobre «per què i on es va formar cada nació, i per què els nacionalismes, tot i que formalment s'assemblen, gaudeixen d'uns trets i d'uns continguts tan diferents» (Smith 1998: 191). La seva recerca, pel que fa al paper dels mites, de les memòries, dels valors, de les tradicions i dels símbols, com a elements diferenciadors i recordatoris molt poderosos de la cultura i del destí únic de la comunitat ètnica, és fonamental per a l'anàlisi que fa de la identitat nacional.

L'etnosimbolisme se centra en els aspectes culturals de les nacions i del nacionalisme. Els aspectes polítics en queden gairebé bandejats. Però, podem presentar una anàlisi completa de les nacions i del nacionalisme sense tenir en compte la immensa influència política que exerceixen en les societats modernes? Podem dissociar política i cultura quan analitzem la identitat nacional? És possible ignorar el paper de l'estat en la construcció de la identitat nacional? Quines són les conseqüències polítiques de reconèixer una comunitat cultural amb territori propi, història comuna i desig de decidir el seu futur polític com a «nació»? En aquest article defenso que és impossible plantejar una teoria completa del nacionalisme sense examinar detalladament els aspectes culturals i polítics de les nacions i de la identitat nacional.

L'objectiu que em proposo no és socavar la contribució etnosimbolista. Altrament, vull argumentar que l'enfocament etnosimbolista, com a conseqüència de la seva visió limitada als aspectes culturals de les nacions i del nacionalisme i de la poca atenció que dedica a l'estudi de l'estat nació, és insuficient a l'hora d'oferir-ne una anàlisi integral al segle XXI. A parer meu, cal completar la riquesa de l'enfocament etnosimbolista per mitjà d'una anàlisi política sistemàtica i seriosa.

Dit això, també cal que siguem conscients del fet que, quan l'etnosimbolisme emfatitza el seu caràcter cultural, no per això esdevé automàticament «apolític»; ben al contrari, les seves conclusions contenen implicacions polítiques poderoses. Els mites, símbols, tradicions, herois i llocs sagrats que estudia l'etnosimbolisme són components clau de qualsevol doctrina nacionalista i, en estudiar-los i donar-los rellevància,

l'etnosimbolisme ofereix uns arguments molt fermes a tots els que volen reforçar la legitimitat política de les seves nacions i del poder dels estats que s'erigeixen en els seus representants. Per exemple, les troballes de l'etnosimbolisme, d'una manera volguda o inconscient, són susceptibles d'esdevenir actius culturals d'una gran importància si se'ls utilitza com a elements legitimadors d'una nació que reclama l'autodeterminació. De fet, per als creadors de la doctrina nacionalista, l'objectiu clau és demostrar que la comunitat gaudeix d'unes arrels premodernes i que la seva cultura mostra un cert grau de continuïtat.

LA NACIÓ

A parer meu, el defecte fonamental de la teoria de Smith, que comporta serioses repercussions en el seu enfocament del terme identitat nacional, prové de l'absència d'una diferenciació clara entre els termes d'estat i nació. Malgrat la seva afirmació que sí que estableix aquesta distinció, tot seguit demostraré que Smith no ho aconsegueix.

En el llibre *National Identity* (1991) Smith formula la seva definició clàssica de nació com «una determinada població humana que comparteix un territori històric, mites comuns i memòries històriques; una cultura pública de masses, una economia comuna i drets i deures comuns, establerts legalment, per a tots els seus membres» (Smith 1991: 14). En canvi, en l'article «When is a nation?» (2002) Smith posa l'èmfasi en el fet que aquestes condicions són les «ideals» que s'haurien de complir per a la consideració de nació i, tot seguit, en una jugada sense precedents, hi introdueix canvis molt substancials. Defineix la nació

com «una determinada comunitat que posseeix un territori històric, mites i memòries comuns, una cultura pública comuna i lleis i costums comuns». (Smith 2002: 15).

Si comparem ambdues definicions, hi podem identificar tres canvis essencials. En la més recent: (1) el caràcter «de masses» de la cultura pública ha estat eliminat; (2) la referència a una «economia comuna» també n'ha estat eliminada; i (3) la referència als «drets i deures comuns, establerts legalment, per a tots els seus membres» ha estat substituïda per «lleis i costums comuns».

PER QUÈ HA CANVIAT SMITH LA SEVA DEFINICIÓ CLÀSSICA DE NACIÓ?

(1) Entenc que el fet que elimini les referències al caràcter «massiu» de la cultura pública té alguna cosa a veure amb el continuat debat que Smith manté amb Walker Connor, el qual, en el seu assaig inicial «When is a nation?», va destacar que el nacionalisme és un fenomen de masses, i no d'élits. Aquesta afirmació ens convida a plantejar-nos algunes qüestions fonamentals que fan referència al moment temporal específic en el qual podem situar el naixement d'una nació.

Smith no pot continuar considerant com a requisit que la nació tingui una cultura pública de masses, com feia deu anys enrere perquè, aleshores, de quina manera podria defensar que, segons ell, «es poden trobar exemples de formacions socials en períodes premoderns, fins i tot a l'antiguitat, que al llarg de dècades o, fins i tot, de segles, s'acostaven a la definició completa de nació»? (Smith 1998: 190). Aquesta afirmació seria clarament insostenible perquè, per a Smith, no sols és possible trobar un

origen ètnic de les nacions en temps premoderns, sinó que, a més, algunes nacions existien abans d'aquell període. I encara més: com hauríem de definir el concepte de «masses»? Incloent-hi tothom? La «majoria» de la població? I si és així, quin tipus de «majoria»? Un gran sector de població o més del 51% de la població?

Smith és conscient de la força de l'argumentació de Connor, perquè les nacions «premodernes» mai no van gaudir d'una «cultura pública de masses». En «When is a nation?» Connor diu: «Un problema clau al qual han de fer front els investigadors en datar l'aparició de les nacions és que la consciència nacional és un fenomen de masses, no d'elits, i les masses, que fins fa ben poc temps estaven aïllades en llogarets rurals i eren pràcticament o totalment analfabets, no es pronunciaven gaire pel que fa al seu sentit identitari... i molt sovint la concepció que les elits tenien de la nació ni tan sols arribava a les masses» (Connor 1994a: 159). Ernest Gellner també fa una puntualització semblant quan posa l'accent en la distància entre l'alta cultura de les elits i la baixa cultura de les masses: «En la clàssica administració política de tipus agrícola, la classe governant constitueix una petita minoria separada estrictament de la gran majoria de productors agrícoles directes, o pagesos... Per sota d'aquesta minoria horitzontalment estratificada i situada al capdamunt existeix un altre món, el de les petites comunitats bandejades, les dels llecs... Fins i tot en els casos en què la població d'una determinada zona parteix d'una mateixa base lingüística –cosa que no sol passar–, una mena de gir cultural de seguida genera diferències dialectals i d'altre tipus» (Gellner 1983: 10).

L'eliminació que fa Smith de les referències al caràcter «de masses» de la cultura pública li permet afirmar que una nació existeix fins i tot quan la cultura específica d'aquella nació no és compartida per la majoria de la població. Una «cultura pública» té un abast força diferent del d'una cultura «de masses», i és molt més fàcil d'atènyer.

(2) Les referències a una «economia comuna» també han desaparegut de la definició més recent de nació que fa Smith. No hem de subestimar la dificultat i la complexitat a l'hora de definir una «economia comuna». Es refereix a una economia comuna limitada a l'interior de les fronteres territorials de la nació? O potser hauríem d'entendre que es tracta d'una economia que travessa les fronteres nacionals i sobre la qual la nació gaudeix de pocs, o cap, elements de control? A més, si la nació és, tal i com insisteix Smith, «un tipus d'identitat cultural col·lectiva» (Smith 2002: 15), llavors per què hauria de tenir una «economia comuna» com a tret essencial?

(3) A parer meu, «drets i deures comuns legalment establerts per a tots els seus membres» no és res que identifiqui una comunitat cultural com la nació. Més aviat és funció de l'estat, la institució política que regula la vida de les persones que habiten el seu territori. En les societats modernes, només l'estat gaudeix d'unes constitucions i d'unes lleis escrites que li atorguen poder suficient per a definir els drets i els deures dels seus ciutadans. Quan suggereix que els membres de la nació haurien de compartir «drets i deures comuns establerts legalment», Smith atribueix a la nació una de les característiques definidores de l'estat.

En la seva darrera definició, Smith ha substituït «drets i deures comuns establerts legalment» per «lleis i costums comuns»,

un requeriment molt més imprecís i obert, que evita l'anterior inclusió *de facto* de la ciutadania com a tret de la nació. Però, malgrat aquest canvi tan significatiu, Smith no ens explica les raons que l'han motivat. Tot seguit examinaré algunes de les mancances de la definició clàssica *smithiana* de nació, la de *National Identity* (1991), que podrien explicar, a parer meu, aquestes modificacions recents.

CRÍTICA A LA DEFINICIÓ
CLÀSSICA DE NACIÓ FORMULADA
PER ANTHONY D. SMITH

Si apliquem la definició clàssica de nació de Smith en sentit literal, aleshores la República Democràtica Alemanya (RDA) i la República Federal Alemanya (RFA), que no compartien «drets i deures comuns establerts legalment per a tots els seus membres», i que no gaudien d'una «economia comuna», van deixar de ser una sola nació alemanya després de 1945. Hauríem d'entendre que van tornar a ser una sola nació després de la unificació de 1992, quan van començar a compartir —o potser hauríem de dir «recuperar» i «restablir»— una economia comuna i uns drets legals? O és que sempre foren una «única» nació? I aleshores, durant quant de temps haurien pogut mantenir economies separades, una cultura pública de masses i drets i deures legalment establerts totalment diferents sense deixar de ser una sola nació?

Semblantment, hauríem d'assumir que Xipre, després de la invasió turca del nord de l'illa —i de la creació l'any 1974 de la República de Xipre Septentrional només reconeguda per Turquia— i de la subsegüent constitució d'un règim polític, d'una economia i d'una cultura pública

completament diferents de les que mantenia la part sud de l'illa, d'influència grega, està format per dues nacions? O encara en són una de sola?

En *The Ethnic Origins of Nations* (1986) Smith va escriure que: «Els catalans són sens dubte una nació, avui dia, de la mateixa manera que eren una *ethnie* en el món premodern. Ells, no sols habiten el seu territori històric (més o menys), sinó que, a més, poden ensenyar en la seva llengua i finançar un sistema educatiu estandarditzat, públic i de masses en català i a Catalunya» (Smith 1986: 166). Smith ni tan sols feia referència al fet que els catalans acabaven de recuperar (1979) les seves institucions polítiques autonòmiques, el dret d'ensenyar en català i de finançar un sistema d'ensenyament públic i de masses. S'hauria referit als catalans com una nació entre 1936 i 1975, quan la dictadura de Franco prohibia l'ús de la llengua i la cultura catalanes a l'esfera pública?

A més, pel que fa a «compartir una economia comuna», Smith descriu la catalana com a «íntimament lligada a l'espanyola, més àmplia» (Smith 1986: 166), cosa que és totalment certa. Però, gaudir d'una economia comuna comporta poder total o compartit per a controlar els impostos, la taxa d'interès, el mercat de valors, el control de les reserves de diners i el banc central de la nació? Si és així, llavors Catalunya gaudeix d'una economia quasicomuna, completament dependent de les decisions espanyoles, que no consideren un objectiu prioritari el progrés específic de Catalunya.

Catalunya només és una part d'Espanya i l'experiència demostra que la prosperitat i el benestar d'una part s'ha de sacrificar en favor d'un sentit més ampli de prospe-

ritat. Seria possible una situació així en un escenari hipotètic en què, o bé Catalunya gaudís d'un estat propi, o bé fóra considerada un membre, en termes d'igualtat amb la resta de membres, d'una eventual federació espanyola? Ho dubto.

D'altra banda, Smith argumenta que els catalans tenen drets i deures com a catalans i, a més, ciutadania legal espanyola i, per a ell, aquesta descripció compleix la condició segons la qual tots els membres de la nació haurien de gaudir de «drets i deures comuns legalment establerts» (Smith 1986: 166). El problema és que Smith no especifica si aquests drets i deures han de ser ratificats i establerts democràticament o si, per contra, poden ser imposats a una nació. Al llarg dels quaranta anys de la dictadura franquista, els catalans compartiren «drets i deures comuns legalment establerts» però aquests, no sols els eren imposats, sinó que, a més, incloïen la prohibició de la llengua, de la cultura i de les institucions polítiques autonòmiques catalanes. Però Smith no sols insinua que Espanya és una «nació de nacions» —una expressió, si més no, qüestionable—, sinó que s'oblida de destacar que els drets i deures dels catalans es veuen condicionats pel seu estatus com a ciutadans espanyols.

La Constitució espanyola (1978) destaca l'existència d'un sol *demos* sobirà format per tots els espanyols —incloent-hi els catalans— els quals, en ratificar la Constitució, van fer possible l'autonomia de Catalunya. D'acord amb aquesta interpretació, el poble català es un subgrup del *demos* constituït per tots els ciutadans espanyols. Inferiríem així, d'acord amb els principis de la Constitució i de l'Estatut Català d'Autonomia (1979), que l'accés al poder polític (*kratos*) per part del poble català és determinat per

un *demos*, del qual el poble català forma part, però no per la voluntat lliure específica del poble català constituït com a «*demos* sobirà».

Encara hi ha una altra qüestió que Smith no esmenta i que fa referència a l'estatus dels catalans que habiten el territori històric de Catalunya, però que ara forma part de França. Els hem de considerar part de la nació catalana? És una qüestió oberta i molt controvertida, amb molts paral·lismes arreu del món. Si els catalans francesos haguessin de ser considerats membres de la nació catalana, aleshores seria obvi que no tots els catalans comparteixen els mateixos drets i deures. Avui dia, es donen moviments polítics i culturals en zones franceses que defensen i fomenten la seva herència catalana.

El cas català demostra la incapacitat de la teoria *smithiana* clàssica per a establir una distinció clara entre el concepte de nació i el d'estat. A parer meu, aquesta distinció és essencial a l'hora d'entendre per què, per exemple, una nació sense institucions polítiques, o que les ha perdudes, pot sobreviure durant un període relativament llarg, o per què una nació ocupada, la cultura pública de masses, els drets legals i l'economia de la qual està en mans de l'invasor, pot ser considerada encara com a nació. La distinció entre nació i estat és bàsica per a explicar la continuïtat d'algunes nacions, tot i haver perdut les institucions polítiques pròpies. Però també és bàsica per a comprendre els processos de construcció nacional promoguts pels estats, els quals es troben íntimament lligats amb el naixement del nacionalisme modern.

Ara voldria analitzar si la nova definició de nació que ens ofereix Smith (2002) és capaç de redreçar les mancances que he

identificat en la seva definició clàssica. Des del meu punt de vista, malgrat reconèixer que una nació per a existir no necessita una cultura pública «de masses», una «economia comuna» i uns «drets i deures comuns legalment establerts per als seus membres», la darrera definició de Smith encara mostra algunes limitacions fonamentals expressades en els interrogants següents:

1. Una nació deixa d'existir en el moment que la seva cultura és prohibida a l'esfera pública i confinada als àmbits privats? Com hauríem d'entendre el terme «cultura pública»?

2. Una qüestió encara més complicada fa referència al significat de l'expressió «lleis comunes». Cal tenir en compte que el seu significat podria estar sotmès a diferents interpretacions, segons que l'apliquem a societats modernes o premodernes. En les primeres, apel·la a un conjunt de normes aplicables pels tribunals que regulen les relacions entre els ciutadans i l'estat, així com entre els mateixos ciutadans. De fet es tracta d'una definició semblant a la de ciutadania i que novament ignora les nacions sense estat, particularment les nacions territorials incloses en més d'un estat. Però quan l'apliquem a les societats premodernes, la font, els qui les apliquen i els subjectes de les «lleis comunes» són més complexos i diversificats. Poden incloure la religió i altres tipus de lleis escrites o no, com a reguladores de la vida social.

3. Penso que la definició de Smith continua ignorant la significació política de ser reconegut com a «nació» en les societats modernes. Per exemple, Smith negligeix el fet que l'estat modern pretén basar la seva legitimitat en la idea que ell és qui representa la nació.

La nació, una comunitat cultural, i l'estat, una institució política, han estat objecte de transformacions constants al llarg del temps i han pres formes diverses en diferents parts del món. Estic convençuda que la distinció entre nacions «amb» i «sense» estat contribuiria a resoldre alguns dels dilemes principals que planteja la definició clàssica de nació formulada per Smith i, alhora, localitzaria dos escenaris molt diferents en què sorgeix i evoluciona el nacionalisme en les societats modernes.

SOBRE LES NACIONS SENSE ESTAT

Considero que cal establir una distinció precisa entre tres conceptes fonamentals: «nació», «estat» i «estat nació».

Per «estat», prenent la definició que en fa Max Weber, entenc «una comunitat humana que reivindica amb èxit *el monopoli de l'ús legítim de la força física* dins d'un territori determinat» (Weber 1991: 78), malgrat que no tots els estats ho han aconseguit, i que n'hi ha que ni tan sols han aspirat a assolir-ho.

Per «nació» entenc un grup humà conscient de constituir una comunitat, que comparteix una cultura comuna, lligada a un territori clarament delimitat, i que gaudeix d'un passat compartit i d'un projecte comú per al futur, i que reivindica el dret a autogovernar-se (Guibernau 1996: 47-48).

L'estat nació és una institució moderna, que es defineix per la formació d'un tipus d'estat que té el monopoli del que reivindica com a ús legítim de la força dins d'un territori ben delimitat i que pretén unificar el poble subjecte a les seves lleis per mitjà de l'homogeneïtzació cultural.

Però encara hi ha un altre terme que cal definir i distingir-lo dels altres que acabo d'esmentar: la nació sense estat. Quan parlo de «nacions sense estat» faig referència a totes aquelles comunitats territorials amb identitat pròpia i amb desig d'autodeterminació incloses dins del territori d'un o més estats, amb els quals, en general, no s'identifiquen. En les nacions sense estat, el sentiment identitari se sol basar en una cultura i en una història comunes (la qual cosa es remunta sovint a un temps previ al de la fundació de l'estat nació o, si fem servir la teoria de Smith, a les arrels ètniques), el lligam amb un territori determinat i un desig explícit d'autodeterminació.

Una nació sense estat es defineix per la manca d'estat propi i per la impossibilitat d'actuar com a institució política en l'escena internacional. Es basa en l'existència d'una comunitat amb un nucli estable però dinàmic que conté un conjunt de factors, que han generat el naixement d'una identitat específica. Caldria afegir, però, que les nacions no són úniques, eternes ni immutables, i que la història ens mostra molts exemples de desintegració de nacions que havien acomplert un paper important al llarg d'un determinat període així com del naixement de noves nacions. També hi ha alguns exemples de nacions que havien gaudit d'un estat propi en el passat i que, per diversos motius, el varen perdre, com és el cas de Catalunya i d'Escòcia.

L'autodeterminació, a vegades definida com a autonomia política, no sempre suposa la independència de la nació, malgrat que tot sovint inclou el dret de secessió. Catalunya, Quebec, Escòcia, el País Basc i Flandes representen unes quantes nacions sense estat que actualment reivindiquen el dret a l'autodeterminació, amb matisos,

segons el cas. Es podria argumentar que algunes d'aquestes nacions ja gaudeixen d'algun tipus d'estat propi, i se les podria considerar «quasi-estats» pel fet de posseir un nombre substancial de competències transferides pels estats als parlaments regionals respectius. En tots els casos, però, aquestes competències exclouen la política econòmica, exterior, de defensa i aspectes constitucionals. El «quasi-estat» de què es beneficien aquestes comunitats és, com indica el terme, incomplet. Per això encara s'escau anomenar-les nacions sense estat.

LA TEORIA DE LA IDENTITAT NACIONAL D'ANTHONY D. SMITH

L'enfocament etnosimbolista posa un èmfasi especial en els components subjectius de la identitat nacional, però paral·lelament subratlla les bases sociològiques de les identitats culturals col·lectives, com ara les *ethnies* i les nacions (Smith 2002: 15).

La «identitat nacional», segons Smith, «implica un cert sentit de comunitat política, història, territori, pàtria, ciutadania, valors i tradicions comunes» (Smith 1991: 9). A parer seu, «les nacions han de gaudir d'una certa cultura comuna i d'una ideologia cívica, un conjunt d'acords comuns i d'aspiracions, sentiments i idees, que mantenen unida la població en la seva terra natal» (Smith 1991: 11). A més d'això, els agents de socialització popular –principalment el sistema educatiu públic i els mitjans de comunicació– tenen encomanada la tasca de garantir una cultura pública comuna de masses (Smith 1991: 11), una idea clau en la teoria nacionalista d'Ernest

Gellner formulada en el seu llibre *Nations and Nationalism* (1983).

Smith considera que la identitat nacional és multidimensional i en destaca cinc atributs fonamentals:

- 1 territori històric o terra natal
- 2 mites i memòries històriques comuns
- 3 una cultura pública comuna, de masses
- 4 drets i deures comuns legalment establerts per a tots els membres
- 5 una economia comuna amb mobilitat territorial per als membres (Smith 1991: 14)

La definició d'identitat nacional de Smith ha romàs intacta d'ençà que la va formular l'any 1991. Tal i com he argumentat més amunt, els canvis substancials que ha introduït en la seva definició de nació (Smith 2002) estan motivats per la necessitat d'acceptar l'existència d'algunes nacions en temps premoderns, una de les afirmacions principals en la seva teoria, i també per la urgència de salvar la superposició entre nació i estat característica d'aquest enfocament. Malgrat tot, però, Smith encara no ha modificat la seva definició d'identitat nacional. Per a ell, la identitat nacional encara inclou la noció de ciutadania, entesa com a «drets i deures comuns establerts legalment per a tots els membres» i penso que això dificulta seriosament la consistència de la seva teoria, pels motius següents:

a) Si la identitat nacional s'ha de basar en una cultura pública comuna i de masses i ha d'incloure la ciutadania, aleshores no podríem trobar-la en temps premoderns, quan la ciutadania estava restringida a una minoria de la població. Això contradiu la postura exposada per Smith en el seu darrer article, «When is a nation?», on escriu: «(...) en èpoques premodernes vam obser-

var casos en els quals s'expressaven fortament sentiments nacionals i d'identitat nacional, si més no, entre l'elit culta» (Smith 2002: 16).

b) Inclouent la ciutadania com un dels trets de la identitat nacional Smith assumeix que aquest terme s'associa exclusivament amb l'estat nació modern. Per a aprofundir l'estudi d'aquest punt hauríem d'analitzar el que Smith anomena funcions externes i internes de la identitat nacional. Per a ell, les primeres engloben les funcions territorials, econòmiques i polítiques, mentre que les segones abasten la socialització dels membres en tant que «nacionals» i «ciutadans», per mitjà de l'ensenyament i dels mitjans de comunicació (1991: 17). Smith defineix la identitat nacional com una qualitat compartida pels ciutadans de l'estat i deixa completament de banda el fet que, en molts casos, nació i estat no coincideixen. Vol dir, amb això, que hem d'assumir que la identitat nacional catalana, quebequesa, escocesa, basca, flamenca i corsa no existeixen? Vol dir que hem d'ignorar el fet que ciutadans d'un mateix estat poden tenir identitats nacionals diferents?

Segons la meua opinió, és cabdal establir una distinció entre els estats nació i les nacions sense estat (Guibernau 1999), perquè tenir un estat o no tenir-lo marca la diferència pel que fa a l'accés al poder, als recursos i a l'estatus internacional als quals pugui accedir una nació. De fet, les nacions sense estat queden excloses d'una representació directa en les organitzacions internacionals i transnacionals, i en institucions com ara la UE, NAFTA, OTAN, FMI, ONU, etc.

A més, les possibilitats d'una nació sense estat de fomentar la seva pròpia identitat nacional depenen de dos factors principals.

En primer lloc, del tipus d'estat en què s'inclou la nació, i particularment en l'actitud que aquest manté envers la diversitat interna. Com ja he demostrat en altres estudis, les nacions sense estat es troben en escenaris polítics diversos arreu del món; n'hi ha que són reconegudes culturalment, d'altres gaudeixen d'autonomia política, n'hi ha que estan federades i, fins i tot, n'hi ha que pateixen la negació i la repressió (Guibernau 1999: cap. 2). En segon lloc, l'existència o no d'una elit alternativa i suficientment preparada per oferir arguments culturals, històrics, polítics i econòmics que promoguin i sostinguin el caràcter distintiu de la nació sense estat i que legitimin la seva voluntat de decidir sobre el propi futur polític, sigui el que sigui. Aquestes elits tendeixen a ser subversives i a construir un discurs que soccava l'ordre existent, mentre ofereixen una alternativa, que és l'essència del seu discurs nacionalista.

SEGONA PART LA IDENTITAT NACIONAL EN EL SEGLE XXI

La identitat nacional és un fenomen modern, de naturalesa fluida i dinàmica, per mitjà del qual una comunitat, que comparteix un conjunt de característiques diverses, arriba a creure que els membres que la formen mantenen lligams ancestrals. Ras i curt, la identitat nacional reflecteix una creença subjectiva en un origen comú.

Els pobles que reivindiquen compartir una identitat nacional distinta invoquen la seva creença en una cultura, història, tradicions, símbols, parentiu, llengua, religió, territori, moment fundacional i destí

compartit, amb diferent intensitat segons les èpoques i els llocs.

Generalment, el terme identitat nacional fa esment als ciutadans d'un estat nació concret. Hi ha altres casos, però, en què la identitat nacional és compartida entre individus que pertanyen a una nació que no té estat propi. La memòria d'un temps en què la nació fou independent, patí l'opressió col·lectiva o tingué un lideratge internacional, junt amb un desig actual d'autodeterminació, refermen el sentit d'identitat comuna entre tots els qui pertanyen a la nació, encara que li manqui un estat.

Segons el meu parer, la identitat nacional compta amb cinc dimensions: psicològica, cultural, territorial, històrica i política.

LA DIMENSIÓ PSICOLÒGICA

La dimensió psicològica de la identitat nacional prové de la consciència de formar un grup basat en una proximitat «sentida», que uneix tothom que pertany a la nació. Aquesta proximitat pot romandre latent durant molts anys i tornar a la superfície quan la nació ha de fer front a un enemic intern o extern –real, potencial o inventat– que amenaça la seva gent, la seva prosperitat, les seves tradicions i la seva cultura, el territori, la posició internacional o la sobirania.

Smith insisteix en la naturalesa subjectiva dels trets de la identitat nacional (per exemple, Smith 2002). Però, per a mi la qualitat més rellevant d'aquests components no és si són subjectius o no: el que importa és si són *sentits* com a reals pels qui comparteixen una identitat comuna. I, al llarg del temps, s'ha demostrat que les

persones els senten amb una gran intensitat perquè han estat i encara estan preparades per a sacrificar-se i, al capdavant, per a donar la vida per la seva nació. Però per què? Segons Connor, compartir una identitat nacional genera un lligam emocional, fonamentalment psicològic i no racional. No és irracional, sinó que va «més enllà de la raó» (Connor 1994*b*). Això succeeix perquè, bàsicament, la nació està formada per un grup de persones que *senten* tenir arrels ancestrals comunes. Per a Connor, la nació és «el grup més nombrós que pot generar la lleialtat d'una persona, com a conseqüència de lligams de parentiu sentits; és, des d'aquesta perspectiva, la família més extensa». Tanmateix, «el sentit de tenir un avantpassat comú no suposa, i gairebé mai implica, que això sigui real, en termes històrics» (Connor 1994*b*: 202), ja que la majoria de les nacions provenen de la barreja de grups ètnics diferents. Per això, el que importa no són els fets cronològics o històrics reals, sinó la història sentida.

Els atributs en què es basa la creença en un parentiu comú són clau per a la identitat nacional i fan créixer el sentiment de pertànyer que generalment genera lleialtat i coherència social entre membres d'una mateixa comunitat nacional, els quals tot sovint, però no sempre, són també conciutadans.

En determinades circumstàncies, els sentiments d'estimació i d'odi són experimentats molt intensament i manifestats de manera abrupta pels qui pertanyen a una mateixa nació. Els líders polítics i els agitadors en són ben conscients i és habitual que cerquin una resposta emocional dels seus co-nacionals. Les crides a l'acció i al sacrifici per salvar la nació amenaçada vénen acompanyades de crides al «caràcter únic» i a les «qualitats específiques» de tothom que hi

pertany. Això permet elevar les persones per sobre de la seva rutina diària, transportar-les a un nivell superior en què les seves accions guanyen en significat i són qualificades de crucials per a la supervivència i per a la prosperitat de la nació. La fermesa de les emocions anul·la la raó, perquè és per mitjà d'una identificació sentimental amb la nació que els individus transcendeixen la pròpia finitud i el que, per a alguns, és la insignificantia de la seva vida. Els esforços i els sacrificis que duen a terme, aleshores paguen la pena, esdevenen heroics, i la convicció d'haver contribuït a un objectiu superior, el de preservar i realçar la nació, els augmenta l'autoestima individual.

LA DIMENSIÓ CULTURAL

Fins avui, Smith és autor de l'anàlisi més extensa dels components culturals de la identitat nacional. Valors, creences, costums, convencions, hàbits, llenguatges i tradicions es transmeten als nous membres que reben la cultura d'una nació particular. El procés d'identificació amb una cultura determinada implica una forta inversió emocional que pot generar lligams de solidaritat entre els membres d'una comunitat determinada, que es reconeixen els uns als altres com a co-nacionals (Gellner 1983). A més, imaginem i senten la seva comunitat com a separada i distinta de les altres (Anderson 1983).

La comunicació entre els membres d'una nació requereix l'ús d'una llengua comuna. En la majoria dels casos se sol fer ús de les llengües vernacles, però hi ha excepcions. Per exemple, allà on la llengua vernacla s'ha perdut, és substituïda per la llengua de l'estat. A Escòcia, la pràctica desaparició del gèl·lic fou deguda, prin-

cialment, a la imposició de l'anglès. A França, la imposició del francès va provocar el debilitament irreversible d'altres llengües que es parlaven dins les fronteres de l'estat nació francès, com ara el basc, el bretó, el català i l'occità. En algunes ocasions, hi ha més d'una llengua oficial dins la nació, i s'empren totes dues. Així succeeix al Quebec (francès i anglès) i a Catalunya (català i castellà, en l'Espanya postfranquista) (Guibernau 2004).

LA DIMENSIÓ HISTÒRICA

Si ens remuntem als orígens cronològics de la nació, quina antiguitat mínima requereix aquesta per a ésser considerada com a tal? Un segle? Cinc segles? Cinquanta anys? No hi ha cap norma escrita en aquest sentit. De fet, mentre que d'algunes nacions, com ara Anglaterra o França, podem resseguir-ne fàcilment els orígens fins a l'edat mitjana, hi ha altres pobles, com ara els jueus, els armenis, els grecs, els perses, els japonesos o els xinesos que poden remuntar-se a l'antiguitat. En canvi, els EUA, Austràlia o Canadà només poden reivindicar uns 200 o 300 anys d'història.

Però, quina rellevància té l'antiguitat? L'antiguitat és utilitzada com a font de legitimitat per a una nació i la seva cultura. Lliga els individus amb un passat comú que transcendeix les seves vides i les dels seus avantpassats més immediats. L'antiguitat posa l'accent en un dels elements clau de la identitat, la continuïtat, i amb això contribueix a la preservació de l'ens col·lectiu. Reconèixer i documentar l'antiguitat cultural és una activitat moderna que atorga a les nacions i a les seves cultures un llinatge diferenciat, de manera que, quan els individus miren enrere en el temps, no s'enfronten

amb una taula rasa pel que fa al seu origen col·lectiu, sinó que es reafirmen per mitjà de les gestes dels seus avantpassats. L'antiguitat alimenta la creença subjectiva en una relació de parentiu just al cor de la nació. Percebem la cultura com la manera distinta amb què cada nació «és en el món».

Els membres d'una nació tendeixen a sentir-se orgullosos de les seves arrels històriques i generalment les interpreten com a signe de resistència, de fermesa i, fins i tot, de superioritat en comparació d'altres nacions que no poden donar proves d'un passat ric, al llarg del qual la nació obtingué una certa preeminència.

Les nacions recorden experiències admirables i meravelloses, però també fan memòria dels moments terribles d'humiliació i de patiment. La diada nacional de Catalunya commemora l'ocupació de Barcelona per les forces de Felip V (11 de setembre de 1714), la subsegüent prohibició del català i l'abolició de les institucions pròpies. Els jueus celebren dates clau de l'Holocaust i veneren les víctimes dels camps de concentració, com Auschwitz, on milions d'ells van perdre la vida. Només han passat uns anys d'ençà de l'11 de setembre del 2001, quan el World Trade Centre de Nova York i el Pentàgon a Washington foren víctimes d'un atac terrorista, i aquesta data ja ha assolit significat per a milions de ciutadans dels EUA, que s'uneixen en el dolor per recordar els morts i ferits que s'hi van produir.

L'ús selectiu de la història atorga als membres de la nació una memòria col·lectiva plena de moments transcendents de la vida de la comunitat, esdeveniments i experiències que els permeten augmentar l'autoestima, sentint-se part d'una comunitat que s'ha demostrat capaç de fer grans

coses i que podria també tornar a ser un far per al món. Totes les nacions posseeixen o construeixen uns trets distintius que les fan especials i, en certa manera, «superiors» a la resta. Totes excel·leixen en alguna cosa, el que sigui, que fa únics els seus membres. La història contribueix a la construcció d'una determinada imatge de la nació, el bressol on es va forjar el caràcter nacional.

LA DIMENSIÓ TERRITORIAL

Durant molts segles, la comunitat rural i el poble han representat els límits de l'univers de l'individu. Tradicionalment, la vida dels individus quedava circumscrita a un petit territori on les estructures familiars, laborals, religioses i administratives quedaven concentrades. Per això, la identitat individual es definia per la funció que cada persona exercia en aquell territori limitat.

Fou necessària una gran transformació sociopolítica per tal que les persones arribessin a reconèixer la nació com la seva llar, principalment perquè una part de la població mai no havia viatjat pel territori nacional, no el coneixia. Encara avui dia existeix un nombre de persones força elevat que només coneix algunes zones de la nació a la qual pertany a través dels mitjans de comunicació i del que han après a l'escola. Hi ha alguns països en què és molt habitual descobrir que un nombre considerable dels seus habitants ha viatjat a l'estranger alguna vegada, especialment durant les vacances, però els manca un coneixement directe del seu propi territori nacional.

La impremta i altres mitjans de comunicació han contribuït que els individus puguin tenir una idea de la seva nació, puguin «imaginar-la» i considerar-la com la seva pàtria (Anderson 1983). Smith destaca

que «les nacions, per als nacionalistes, són un tipus específic de comunitat espacial, que pot seguir el rastre dels seus orígens o 'arrels' a específics paisatges ancestrals» (Smith 2002: 22).

Els mitjans de comunicació han aportat un coneixement sense precedents dels límits territorials de les nacions, dels pobles i de les cultures. És un fet comunament acceptat que la globalització ha incrementat la interconnexió i que ha aprofundit la interdependència. Però de quina manera sol reaccionar la gent del carrer davant dels esdeveniments que tenen lloc fora de les fronteres territorials de la seva nació? Senten amb la mateixa intensitat la pèrdua de vides, els desastres naturals o els grans esdeveniments esportius, independentment d'on passen? Per descomptat que no. Tot i que els esdeveniments que succeeixen lluny de casa nostra tenen un impacte en les nostres vides diàries —els canvis en la borsa de Tòquio, les catàstrofes ecològiques... — no reaccionem de la mateixa manera a la fam, la guerra, les epidèmies, els atemptats terroristes o els rècords esportius si s'esdevenen més enllà de les fronteres de la nostra nació i tenen com a protagonistes «estrangers».

A més, al si de la nació tendim a sentir més intensament els esdeveniments que ocorren més a prop nostre; a la nostra regió, ciutat o poble. Sembla certament difícil patir pels «estrangers», malgrat que no percebem tots els «estrangers» de la mateixa manera. Per això, al Regne Unit poden percebre un ciutadà dels EUA com a «menys estranger» que un ciutadà de la Unió Europea, i considerar-lo «quasi nacional» si el comparen amb un japonès, amb un peruà o amb un algerià, per citar només uns quants exemples.

La globalització comporta la visibilitat i la consciència de l'existència de «l'altre», però per a la major part de la gent, les fronteres territorials de la nació assenyalen els límits de la seva terra natal. Per una altra banda, els co-nacionals generalment són vistos com si fossin «més humans» que els forasters, com si mereixessin més el nostre suport, la nostra preocupació i la nostra cura. Els sentiments filials envers els co-nacionals no es corresponen amb els sentiments envers els «estrangers», els «desconeguts», els «forasters» que, en darrer terme, podrien ésser considerats com «enemics» potencials.

No obstant la globalització i el cosmopolitisme emergent, que fins ara són fenòmens d'elit, els lligams locals i nacionals romanen fortament arrelats i continuaran estant-ho en un futur proper. No és tracta d'un procés oposat al del cosmopolitisme, sinó més aviat paral·lel. Els anomenats «ciutadans del món» estan, en primer lloc, preocupats per la seva nació, la qual cosa no els impedeix mostrar una major predisposició a conèixer i a expressar una sensibilitat més gran envers els «estrangers».

La dicotomia entre el «nacional» i el «cosmopolita» podria quedar resolta parcialment gràcies a la identificació que Durkheim estableix entre el que ell anomena «l'ideal nacional» i «l'ideal humà». Argumenta que cada estat esdevé un òrgan de l'ideal humà en la mesura que assumeix que la seva tasca principal no és l'expansió territorial sinó l'increment del nivell de moralitat dels seus membres (Durkheim 1973: 101).

LA DIMENSIÓ POLÍTICA

Tal com he demostrat, la teoria d'Anthony D. Smith ignora els aspectes polítics de les

nacions i de la identitat nacional. Tot seguit em proposo redreçar aquesta mancança. Al meu parer, la dimensió política de la identitat nacional deriva de la seva relació amb l'estat nació modern. Com a institució política que regula una població diversa, des de la seva fundació l'estat nació persegueix l'homogeneïtzació cultural i lingüística dels seus ciutadans. És a dir, l'estat generalment elegeix i imposa la cultura i la llengua del grup dominant en el seu territori amb l'objectiu de crear una sola nació. Aquesta estratègia de construcció nacional efectuada per l'estat comporta l'afebliment, i sovint la desintegració, de les nacions i parts de nacions incloses dins de les fronteres estatals.

Les conquestes, les annexions i els matrimonis uniren pobles forasters els uns amb els altres i atorgaren el poder a governants que no podien ser entesos pels seus súbdits i que tampoc no els entenien a ells. Al llarg dels segles, ningú no va qüestionar la legitimitat d'aquest tipus d'arranjaments. La distància entre les elits i les masses quedava representada pel caràcter «estranger» d'alguns governants que compartien molt poca cosa amb els seus súbdits.

Des del meu punt de vista, és essencial reconèixer que les nacions tenen un origen ètnic, com ja ha demostrat Smith en el seu treball. Tanmateix, en contrast amb la seva teoria, jo localitzaria el naixement de l'estat nació, de la identitat nacional i del nacionalisme a l'Europa de finals del segle XVIII i considero que l'aparició dels primers estats nació roman íntimament vinculada a les idees que provocaren la Revolució Americana de 1776 i la Revolució Francesa de 1789.

Entenc el sorgiment de l'estat nació com el producte d'un procés multidimensional que canvià les relacions de poder dins de

la societat. Els principals elements d'aquest procés inclogueren la consolidació d'unitats territorials per mitjà d'estats absolutistes burocràtics que per primera vegada foren capaços de retenir el monopoli dels mitjans per a la violència dins del seu territori; la transformació dels límits imprecisos entre diferents estats en fronteres fixes; l'emergència de la burgesia com a nova classe social especialment receptiva a les idees de la Il·lustració; i el nou paper dels monarques i dels governants, determinat pel canvi fonamental en la relació entre els governants i els governats.

Abans del segle XVIII, el dret a governar quedava legitimat per la voluntat de Déu, per la sang reial o per la força física; perquè la legitimitat venia de dalt i no dels governats. La difusió de les noves idees dels *philosophes*,² que emfasitzaven el culte a la llibertat, la igualtat i la idea que el poder de l'estat emana de la voluntat popular van generar un canvi sense precedents.

Només després d'un llarg i dificultós procés caracteritzat per nombroses tensions i lluites, fou possible traduir la idea de sobirania popular en la implantació del sufragi universal. Aquest procés lent però segur per mitjà del qual les idees de 1789 van impregnar, en diferents graus, primer les classes cultes i, més tard, les masses dels diversos països europeus, fou imparable. Un altre tret rellevant de la Revolució Francesa concierneix l'èmfasi dipositat en l'educació i que resultà en la creació d'un sistema educatiu de caire nacional amb l'objectiu de formar noves generacions de ciutadans virtuoses i patriotes. Només un sistema educatiu comú, pensaven, faria realitat la unitat de la pàtria i la unió dels seus ciutadans.

Aquest marc propicià l'aparició del nacionalisme modern, un instrument extre-

madament útil a l'hora de desplaçar la lleialtat al monarca i resituar-la en la nació. La monarquia com a dret diví era un ardit elegantment simple per a evocar uns lligams emocionals. Però substituir-lo per un conjunt de ciutadans sobirans era quasibé impossible. Llavors, la nació, personificada per mitjà de símbols i de rituals, que simbòlicament recreaven el sentit de «poble», esdevingué el focus d'un nou tipus de lligam. La divisió d'Europa en estats nació contribuï a l'expansió del nacionalisme i afavorí la creació del concepte de ciutadania vinculat a la nacionalitat, com també la progressiva definició dels drets legals, polítics i socials. Per la qual cosa, tal i com argumenta Heater, la Revolució Francesa polititzà el concepte cultural de nacionalitat i, com a conseqüència d'això, al llarg de la major part del segle XIX, l'associació entre nacionalisme i sobirania popular va encoratjar els liberals de l'Europa central i meridional a conspirar i agitar la població a favor d'aquest ideal (Heater 1990: 21).

La identitat nacional esmenta el conjunt d'atributs i de creences que comparteixen els qui pertanyen a la mateixa nació i, tal i com he demostrat més amunt, no totes les nacions tenen estat propi. L'aspecte polític de la identitat nacional, quan l'apliquem a l'estat nació, es focalitza en aquelles estratègies (que anomenem de «construcció nacional») destinades a generar i nodrir una ciutadania cohesionada, lleial i, fins a un cert punt, homogènia (Guibernau 2001: 242-68). Entre les principals estratègies que sol emprar l'estat a l'hora de promoure la creació d'una sola identitat nacional capaç d'unificar els seus ciutadans citaré:

1. La construcció i la disseminació d'una determinada imatge de «nació», so-

vint basada en la nació o en el grup ètnic dominant dins de les fronteres de l'estat mitjançant la promoció d'una història comuna, d'una cultura compartida i d'un territori determinat.

2. La creació i la difusió d'un conjunt de símbols i de rituals encarregats de reforçar el sentiment de comunitat entre els ciutadans.

3. El desenvolupament del concepte de ciutadania, que inclou un conjunt de drets civils i legals ben definits, drets i deures polítics, i també drets socioeconòmics. L'estat, pel fet d'atorgar drets als seus membres, afavoreix el naixement de sentiments de lleialtat cap a ell mateix. També estableix una distinció fonamental entre els *inclosos* i els *exclusos* en la comunitat de ciutadans.

4. La creació d'uns enemics comuns, imminents, potencials o inventats, però percebuts com a «reals».

5. La consolidació progressiva d'un sistema educatiu i també d'una xarxa de mitjans de comunicació nacionals.

Però sovint, alguns dels ciutadans de l'estat tenen una identitat nacional diferent de la que l'estat promou. Persones d'origen immigrant, comunitats ètniques i membres de minories nacionals poden alçar-se en oposició a la identitat nacional instigada per l'estat.

Podem identificar almenys dos enfocaments diferents que advoquen per la compatibilitat o per la coexistència de diferents identitats dins d'una única institució política. Alguns argumenten que la solució rau en la creació d'identitats múltiples, malgrat que rarament fan referència específica a identitats múltiples de caire nacional. Tot sovint al·ludeixen a identitats ètniques, regionals, nacionals i transnacionals, assumint implícitament que els diferents tipus

d'identitats són compatibles precisament perquè operen a diferents nivells.

N'hi ha d'altres que pensen que les persones que comparteixen una ciutadania comuna poden tenir diferents identitats nacionals i separen així la condició de membre d'un estat del sentiment de pertànyer a una nació. A primera vista això pot semblar una solució plausible però, segons el meu parer, no és gens senzill mantenir aquesta separació des del moment que considerem la nació com a font de legitimitat del poder estatal.

CONCLUSIÓ

Es evident que Anthony D. Smith ha fet una aportació original i valuosa a l'estudi de les nacions i de la identitat nacional, tot i això aquest article ha posat en evidència una errada fonamental de la seva teoria clàssica, com és la seva incapacitat per a establir una distinció clara entre els conceptes de nació i d'estat.

En aquest article he demostrat que l'enfocament etnosimbolista, malgrat oferir una contribució cabdal a l'estudi de la dimensió cultural de la nació i de la identitat nacional, negligeix l'anàlisi de les conseqüències polítiques de les seves troballes. Des del meu punt de vista, la dissociació entre els aspectes culturals i els polítics de les nacions i de la identitat nacional projecten alguns dubtes sobre la capacitat de l'etnosimbolisme per capir el significat complet de les nacions i de la identitat nacional en les societats modernes. No podem deixar de banda les conseqüències polítiques de ser una nació, amb estat o sense, i el paper de l'estat en la construcció de la identitat nacional. □

REFERÈNCIES

- ANDERSON, B. (1983), *Imagined Communities: Reflections on the origins and spread of nationalism*, Londres, Verso. [Trad. cat.: *Comunitats imaginades. Reflexions sobre l'origen i la propagació del nacionalisme*, València, Afers-PUV, 2005.]
- ARMSTRONG, J. (1982), *Nations before Nationalism*, Chapel Hill, NC, University of North Carolina Press.
- CONNOR, W. (1994a), «When is a nation?», dins A. D. Smith i J. Hutchinson (eds.), *Nationalism*, Oxford, Oxford University Press.
- (1994b), *Ethno-Nationalism: the Quest for Understanding*, Princeton, NJ, Princeton University Press.
- DURKHEIM, E. (1973), «Pacifisme i patriotisme», traduït per N. Layne a *Sociological Inquiry* 32(2), pp. 99-103.
- GEERTZ, C. (1973), *The Interpretation of Cultures*, Londres, Fontana.
- GELLNER, E. (1983), *Nations and Nationalism*, Oxford, Basil Blackwell.
- GUIBERNAU, M. (1996), *Nationalisms: the Nation-State and Nationalism in the Twenty-first Century*, Cambridge, Polity. [En català: *Nacionalismes*, Proa, 1997.]
- (1999), *Nations without States*, Cambridge, Polity. [En català: *Nacions sense Estat*, Columna, 1999.]
- (2001), «Globalization and the nation-state», dins M. Guibernau i J. Hutchinson (eds.), *Understanding Nationalism*, Cambridge, Polity.
- (2004), *Catalan Nationalism: Francoism, Transition and Democracy*, Londres, Routledge. [En català: *Nacionalisme català: franquisme, transició i democràcia*, Pòrtic, 2002.]
- HEATER, D. (1990), *Citizenship: the Civil Ideal in World History, Politics and Education*, Londres, Longman.
- HOBBSBAWM, R. i T. RANGER (eds.) (1983), *The Invention of Tradition*, Cambridge, Cambridge University Press. [Trad. cat.: *L'invent de la tradició*, Vic, Eumo, 1988.]
- SMITH, A. D. (1986), *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford, Blackwell.
- (1991), *National Identity*, Londres, Penguin.
- (1998), *Nationalism and Modernism*, Londres, Routledge.
- (2002), «When is a nation», *Geopolitics* 7 (2), pp. 5-32.
- VAN DER BERGHE, P. (1978), «Race and ethnicity: a sociobiological perspective», *Ethnic and Racial Studies* 1 (4), pp. 401-11.
- WEBER, M. (1991) (1948), *From Max Weber: Essays in Sociology*, H. Gerth i W. Mills (eds.), Londres, Routledge.

1. Al llarg del seu treball, Anthony D. Smith utilitza el terme francès *ethnie* per a referir-se a les comunitats precursors de les nacions. Ell no tradueix aquest mot a l'anglès en la seva obra i per aquest motiu utilitza aquest terme en cursiva com a mostra de fidelitat a l'ús que en fa Smith.
2. Mot emprat per a referir-se al nou tipus d'intel·lectual que sorgí durant la Il·lustració francesa. Inclou pensadors com ara Montesquieu, Voltaire i Rousseau.

El mil·lenni d'Ernst Jünger

Elliot Neaman

Just davant del Centre Pompidou a París hi ha un rellotge ultramodern, el Génitron, que compta amb precisió atòmica els segons, minuts i hores que falten per a l'últim dia del mil·lenni, el 31 de desembre de 2000. Peter Sloterdijk, que registra tothora amb el seu dit filosòfic el batec del *Zeitgeist*, diu d'aquest rellotge que és «un calendari messiànic, creat per a encoratjar els europeus amenaçats d'esgotament a celebrar la fi del mil·lenni com un adveniment». ¹ Sloterdijk l'encerta quan assenjala l'ànsia postmoderna de barrejar allò profà i allò sagrat, que exemplifica de la millor manera l'anticipació més aviat tocada de lleugeresa, però també temorencia, del dia en què els diaris portaran la data amb tres zeros bocabadats. Després que la *parousia* no es realitzés l'any «M» del calendari romà, ara ens toca a nosaltres preguntar-nos per segona vegada què estem esperant realment? Comptem els números amb relació

a què? Un redemptor que havia ajornat mil anys més el seu retorn anunciat?

L'obra d'Ernst Jünger, elaborada al llarg d'un segle, s'endinsa en aquest buit i aporta als lectors d'orientació metafísica i teològica nous senyals indicadors per a una època que, segons els seus admiradors, coneix una transmutació dels déus (*Gestaltwandel der Götter*). ² Com la filosofia de la història de Hegel, l'*oeuvre* de Jünger pretén revelar el significat ocult del pas del temps, bo i fent abstracció del contingut empíric i situant l'activitat humana en relació amb un disseny o propòsit còsmic. L'interès actual per la seua obra arreu de l'espectre ideològic té molt a veure amb el diagnòstic temptador d'una suposada fi de l'època burgesa, una variant de la «fi de la història».

Alguns han volgut veure en l'apoteosi de Jünger, que assolí nous cims quan féu els cent anys al març de 1995, un signe de la repressió del passat a Alemanya o, cosa encara pitjor, un rebrot de feixisme. ³ Ací de seguida ve al cap la història del contrabandista que travessava totes les setmanes la frontera entre Àustria i Alemanya en bicicleta. Tanta regularitat provocà les sospites dels duaners, els quals, malgrat les repetides inspeccions, no aconseguien trobar-li cap mercaderia sospitosa. I encara que el recel persistia, a ningú no se li va

Elliot Neaman és professor d'història d'Europa a la Universitat de San Francisco i autor del llibre *A dubious past: Ernst Jünger and the politics of literature after nazism* (University of California Press). Aquest assaig es publicà originalment en el llibre —a cura de Richard J. Golsan— *Fascism's return. Scandal, revision, and ideology since 1980* (University of Nebraska Press).

acudir que l'home sí que era de debò un contrabandista... però de bicicletes! Com la carta perduda que roman sempre a la vista, la dedicació literària de Jünger abraça un segle llarg que inclou els anys més foscos i lluminosos d'Alemanya, i els crítics encara discuteixen apassionadament la significació de la seua obra.

En general, a l'acadèmia es dona gran confusió pel que fa als «intel·lectuals feixistes», i particularment quant als conservadors radicals de la República de Weimar i la influència residual del seu pensament en la cultura alemanya posterior a 1945. Podríem fer una llista d'«intel·lectuals feixistes» que raonablement inclouria, per exemple, Oswald Spengler, Alfred Rosenberg, Alfred Bauemler, Ernst Krieck, Martin Heidegger i Ernst Jünger. Quins trets tindrien en comú, més enllà de vagues generalitats? I d'altra banda, què potser no eren «intel·lectuals» Mussolini i Hitler (el primer més que no pas el segon, però tots dos a la seua manera)?

Tots els noms esmentats sentiren sens dubte atracció per alguns aspectes del feixisme. Fàcilment podríem identificar, entre els seus escrits publicats, els «textos feixistes». Podem comparar, per exemple, els discursos inaugurals de Bauemler, Krieck i Heidegger a Berlín, Frankfurt i Freiburg, respectivament, pronunciats al maig de 1933.⁴ Hi distingiríem sense esforç els contorns de les seues fantasies sobre la Revolució Nacionalsocialista, una projecció heroica, mitopoètica, que aviat decebria fins i tot els seus progenitors. Assoliríem, però, més complexitat teòrica i una configuració històrica més concreta si comparàvem *El treballador*, d'Ernst Jünger, amb *Anys de decisió*, d'Oswald Spengler, obres totes dues de 1932, i tant l'una com l'altra pràcticament

projectes de revolució nacionalista guiada i organitzada per una elit tecnocràtica.⁵ En aquest punt ensopeguem amb un problema seriós d'història de la recepció. Totes dues obres construeixen antropologies de l'espai social, la «forma» del treballador o el «destí» del socialisme prussià, que els nacionalsocialistes no es van prendre mai seriosament. La ruptura entre idea i realitat en aquests exemples conté una doble ambigüitat amb connotacions morals oposades: la «idea feixista» no es va realitzar mai; en conseqüència, o era més pura i doncs històricament legítima o, a la inversa, era encara més totalitària i implacable que el nacionalsocialisme real i efectiu.⁶

Encara som lluny de disposar d'una definició clara de la *idea feixista*. És molt més viable traçar fronteres enraonades pel que fa a les idees marxista, liberal o conservadora, tenint en compte la munió de casos complexos, excepcions i matisos que cal introduir en qualsevol taxonomia intel·lectual. En el cas dels conservadors radicals de l'època de Weimar, caldrà que ens donem per satisfets, a l'hora d'establir les característiques del grup, amb la idea de l'*aire de família* de Wittgentsein.

MALS CIUTADANS: JÜNGER, UN RADICAL DE WEIMAR

El lloc de Jünger en l'espectre ideològic de la República de Weimar ha estat molt debatut. En la literatura acadèmica, aquest és sens dubte el període més estudiat de la vida de Jünger.⁷ Sempre es fa referència al desequilibri pregon entre el seu concepte tan primari d'allò polític i les exploracions estètiques altament refinades, originals i

brillants de la modernitat de què era capaç. Els seus escrits polítics nacionalistes de la dècada de 1920 eren poc originals: una barreja de nacionalisme romàntic de la sang i la terra, inspirat en Barrès, i menyspreu populista envers el Tractat de Versalles i la política dels governs adreçada a complir les exigències dels aliats. En comparació, el nacionalbolxevisme d'Ernst Niekisch era més original i sagaç políticament, bé que irrealitzable davant la por tan estesa de les classes mitjanes alemanyes al comunisme. El nacionalisme marcial d'Ernst von Solomon reflectia millor la mentalitat de la Generació del Front. Les exploracions genealògiques dels conceptes jurídics de Carl Schmitt eren infinitament més complexes que les grans fórmules jüngerianes (la «mobilització total», la «tecnologia planetària»), força evocadores però conceptualment vagues.

Jünger estigué molt implicat en les activitats del moviment nacionalrevolucionari. Després de llicenciar-se de l'exèrcit, en 1923, la seua primera publicació política fou un article en l'òrgan nazi *Völkischer Beobachter* en el qual lloava els nacionalsocialistes perquè oferien una dictadura propera a la «mística de la sang» del poble alemany.⁸ El seu tarannà exclusiu i elitista, però, impedí que ingressés al partit, i passà d'una organització de veterans de guerra a una altra fins que abandonà l'activitat política cap a 1930. En línia amb el paper de *dandy* que havia conreat de manera deliberada, la política –en aquest cas la política de dretes– era un mitjà per a provocar i ridiculitzar la societat burgesa. No és, doncs, sorprenent que es relacionés amb escriptors d'esquerra, com ara Erich Mühsam, Ernst Toller i Bertolt Brecht, que també volien *scandaliser les bourgeois*.⁹ A Jünger li agrada-

va estar sol o bé en companyia d'excèntrics i marginats. Els seus millors amics a Berlín eren Carl Schmitt, Arnold Bronnen, Ernst Niekisch i el pintor surrealista Alfred Kubin.¹⁰ Passava els dies fent el *flâneur* pels carrers de Berlín, visitant llibreries de vell i antiquaris, i a les nits s'estava al seu petit pis de la Hohenzollernstrasse llegint i escrivint o mirant pel microscopi. Ernst Niekisch va descriure el lloc com a fosc i estret, ple de volums antics enquadernats en pell i de caixes on s'arregleraven espècimens biològics.¹¹

Aquesta estranya atmosfera envaeix *El cor aventurer*, un conjunt d'observacions nocturnes, brillant i agosarat, que forma part, sens dubte, de la millor literatura surrealista de la dècada de 1920.¹² Jünger hi entrava de ple, en el que seria un tema de tota la seua vida, l'estètica de l'horror. El llibre contenia una fantasmagoria de vinyetes científiques i poètiques, una mena de *collage* d'associacions salvatges i d'imatges fantàstiques que recordaven l'art inspirat en la guerra de pintors com ara René Magritte, De Chirico, Yves Tanguy, Salvador Dalí i Max Ernst.¹³

Goebbels tenia molt d'interès a promoure Jünger com una figura atractiva del nacionalsocialisme, però es va sentir decebut amb el llibre, sobretot en comparació amb *Tempestes d'acer*, l'odissea de la generació del front que havia escrit Jünger abans, «un evangeli de la guerra, cruelment gran» en la seua opinió. Ara Goebbels el menyspreava com un membre més de la intel·lectualitat crítica desmoralitzadora, un «escriptor separat de la vida, pura tinta, literatura».¹⁴ No era l'únic que se sentia allunyat de l'escriptor que abans havia festejat. Segons Ernst von Solomon, la publicació d'*El cor aventurer* precipità la primera «lament-

ble separació» de Jünger dels ideals de la generació del front.¹⁵ En aquell temps, Jünger començà a especular amb forces apocalíptiques ocultes i reialmes màgics de la imaginació, i això ja no tenia molt a veure amb els interessos polítics immediats dels soldats malcontents. L'abisme intel·lectual entre Jünger i el moviment dels veterans es va fer encara més gran amb la publicació, la tardor de 1932, d'un llibre tan metafísic com *El treballador*.

Jünger s'havia sentit atret per l'empenta revolucionària del nacionalsocialisme. Entrà en política com a portaveu d'un nou nacionalisme, no reaccionari. Però no li agradà quan els nazis començaren a afalgar les masses a canvi de vots igual que qualsevol altre partit i quan van establir pactes amb els conservadors tradicionals. El moviment nazi, vist des del sentit d'idealisme heroic de Jünger, havia acabat depenent del suport de les masses plebees de la petita burgesia.¹⁶ Observava amb menyspreu que el fenomen polític dels partits de masses s'assemblava molt als «típics moviments del segle XIX» dirigits per demagogs i xerraires.¹⁷ No li agradava l'antisemitisme fanàtic de Hitler ni la seua croada contra l'Est, la qual cosa explica l'afinitat de Jünger amb Niekisch, Edgar Jung i els nacionalbolxevics. Aquests volien una revolució social més coherent que combinaria l'avantguardisme leninista amb la jerarquia i l'ordre prussians. D'altra banda, la posició nacionalbolxevic era massa col·lectivista i no era prou radical en comparació amb l'hostilitat anarcocomercial de Jünger cap a la societat burgesa. Jünger somiava un estat anarcofeixista en el qual regnaria l'esperit del soldat-treballador amb músculs d'acer i ulls blaus. La visió jüngeriana desbordava també la dreta de sempre, que als anys vint encara s'atenia a

les idees reaccionàries, l'opció monàrquica inclusivament. La modernitat radical d'*El treballador* féu Jünger sospitós als ulls dels conservadors *völkisch*, que el consideraven «un esquerrà de dretes».¹⁸

De fet, molts intel·lectuals nacionalbolxevics veien *El treballador* perillósament proper al comunisme, i es malfiaven del seu «apoliticisme».¹⁹ Niekisch relacionava la dominació planetària d'*El treballador* amb la dictadura del proletariat.²⁰ Fritz Elsholz criticà el llibre al setmanari *Der Nationale Sozialist*, i hi deia que era una «terrible temptació» per als nacionalbolxevics, «un experiment neofeixista, de capitalisme d'estat, a l'estil del senyor Von Schleicher».²¹

A l'assaig *La mobilització total*, Jünger considerava les conseqüències de la Primera Guerra Mundial i del triomf del comunisme a Rússia i del feixisme a Itàlia. Havien desaparegut les antigues monarquies, però d'altra banda la penetració gradual de l'esforç de guerra en tots i cadascun dels aspectes de la societat significava també que les velles elits burgeses i la ideologia liberal estaven tocades de mort. Jünger explicava l'auge del feixisme i del comunisme, però també del sionisme i de l'«americanisme», com a resultat del xoc entre les forces de la tecnologia desenfrenada, que posava fi a totes les velles formes de vida, i del nacionalisme, que restaura un sentit d'orientació enmig del caos. Contemplava profèticament el nacionalsocialisme com un reflex «grotesc, semibàrbar» de les màquines a què s'oposava; estava condemnat a acabar com «un culte ingenu a la tecnologia». El nacionalisme i el socialisme eren les «dues grans fites entre les quals seran sacrificats el progrés, el vell món i finalment aquestes mateixes dues forces». Aquesta denigració dels moviments de masses a partir dels dos

pilars bessons del nacionalisme i el socialisme no podia ser compartida pels nazis. Però Jünger tenia una fórmula pròpia per a la Revolució Alemanya. A la fi parlava, d'una manera més aviat fosca, sobre la «nova supremacia», una mobilització dels alemanys enfront d'ells mateixos, «un poder més fort que la guerra».²²

El treballador es va escriure quan la República de Weimar expirava. La figura antiburguesa del soldat, tan important fins aleshores en les obres de Jünger, es transformà en el Treballador heroic, un ésser que, segons Jünger, era incapaç de llibertat i per tant podia prescindir-ne. La lògica interna del llibre aspirava a fer de la derrota alemanya de 1918 una victòria profètica. Era una versió sofisticada de la llegenda de la punyalada per l'esquena. L'odi de Jünger al tercer estat i al liberalisme reflectia el ressentiment militarista envers els civils que suposadament precipitaren la derrota quan la victòria era a tocar. Si els alemanys són «mals ciutadans» en el sentit democràtic burgès, com proclamen les primeres línies del llibre a manera de toc de timbal,²³ llavors l'alternativa «lògica» en seria l'establiment d'un nou ordre mundial dirigit per l'Estat dels treballadors-soldats alemanys.

El treballador és el llibre més intensament protofeixista de Jünger. Era una representació hegeliana de dretes del treballador, que en oposició conscient al proletariat de *Das Kapital* de Marx, pretén accedir a l'essència del treball a través d'una fenomenologia de l'automació. Jünger hi descriu totes les esferes de la vida al món modern com si estiguessen organitzades a través del principi (o *Gestalt*) del treballador vers una predictibilitat, eficiència i disciplina creixents. Evocant Goethe, Jünger utilitzava

la *Gestalt* com un concepte metafísic per a designar la realitat de conjunt anterior a qualsevol manifestació individual.²⁴

L'anàlisi de Jünger (en comparació de Weber, per exemple) era una afirmació quasi optimista de la mort del liberalisme del segle XIX i de l'establiment d'un Estat autoritari de treballadors-soldats sota el comandament de superhomes nietzscheans que bastirien una societat autòdirigida d'autòmats amb nervis d'acer. En aquesta obra, Jünger posava èmfasi en la potent combinació de nacionalisme i socialisme. Demanava, específicament, «dirigents joves i despietats» que encapçalarien la marxa cap a un nou estat construït sobre els dos pilars de nacionalisme i el socialisme, en el qual la «disciplina militar» i el «deure de treballar» s'aplicarien «del cim a la base».²⁵

La visió de Jünger sobre la tecnologia, la vida urbana i el progrés modern no tenia res a veure amb les creences típiques i més esteses en el moviment *völkisch* de l'època de Weimar. Segons Jünger, la glorificació del camp i dels vells valors «germànics» estava, simplement, antiquada.²⁶ El nacionalisme alemany havia de rebutjar tant l'escapisme antitecnològic com l'internacionalisme liberal. La interpretació jüngeriana de la tecnologia era alhora «moderna» i «reaccionària», perquè acceptava de grat la cultura maquinista moderna com a substitució de la cultura humanística i de l'individualisme il·lustrat. Preconitzava una ruptura total amb el passat, una idea que contrastava amb la nostàlgia sentimental de la dreta. L'acceptació jüngeriana de la tecnologia com a poder planetari creixent manlleva alguns temes de la profecia del retorn del cesarisme d'Oswald Spengler i dels llibres de geopolítica, molt llegits en aquella època, de Karl Haushofer.

De Spengler, Jünger en manllevava també les metàfores orgàniques i vitalistes del naixement i la mort dels períodes culturals: mentre moria l'Era del Burgès, naixia l'Era del Treballador. Per a Jünger, l'era «burguesa» –l'època dels pares dels veterans de guerra– estava marcada per l'ansia de seguretat i ordre rere una façana de transparència i racionalitat il·lustrada. El Treballador estava cridat a destruir i a crear noves formes de vida, mentre que el burgès pretenia bandejar el dolor de la vida. El dolor, però, era per a Jünger una força «elemental» que desféu, durant la Primera Guerra Mundial, la substància de les il·lusions burgeses d'ordre i progrés.²⁷ Jünger apuntava que l'energia vitalista de les forces elementals desencadenades per la guerra no retornaria com el geni dins l'ampolla, sinó que produiria «nous ordres no destinats a reduir el perill, sinó més aviat nascuts d'un matrimoni entre el perill i la vida.»²⁸

La força imaginativa de les visions apocalíptiques de Jünger, que redueixen la història humana a un punt mínuscul d'allò que en diu l'*Erd-Geschichte* (història geològica), han menat sovint els lectors a considerar-lo més un profeta que un escriptor. Malgrat alguns toms de vegades estranys en el seu camí ideològic, Jünger ha ofert sempre una crítica de la Il·lustració derivada de l'experiència de la crisi de l'Estat alemany posterior a 1918. El sistema electoral, la política de masses i l'esfera pública de la República de Weimar no sols eren un frau, sinó també una distorsió de les forces elementals, suposadament més profundes, de la natura. Aquesta conceptualització de la política i la natura en termes holístics i orgànics –una «Il·lustració més pregona», la denigració de la política «burguesa»– ha exercit una atracció fatal en alguns intel·lectuals d'esquerra

a l'Alemanya post 1968. Richard Wolin ha descrit un fenomen paral·lel a l'altra banda del Rin, que troba en el «discurs antihumanista» dels intel·lectuals francesos.²⁹ A Alemanya, la línia de trencament que millor explica com els esquerrans radicals dels anys seixanta arribaren a ser «reaccionaris espirituals» als vuitanta, té molt a veure amb la divisòria de la *Zivilisationskritik* en la tradició de Jünger. La meua tesi és que als anys seixanta es va forjar una nova síntesi intel·lectual, que donà fruits finalment als anys vuitanta: la crítica de l'Escola de Frankfurt del capitalisme consumista i de la lògica del racionalisme occidental es va fondre amb l'antimodernisme conservador radical per a donar lloc a una crítica postmoderna de dretes de la civilització occidental, el liberalisme, la democràcia i el capitalisme de mercat. A aquesta barreja ja bastant forta, s'hi va afegir la moda escassament ingènua de la revisió del sentit històric del nacionalsocialisme, l'apreciació de la *différence* alemanya i l'afirmació de la singularitat de la nació i el Volk. L'entorn polític i cultural del ressorgiment de la Nova Dreta a Alemanya des de la dècada de 1980 i concretament la relació de tot plegat amb Jünger com a personatge públic, i els debats en curs sobre la seua obra, podrien aportar llum amb relació a aquestes qüestions.

LA NOVA DRETA ALEMANYA

Després de la reunificació d'Alemanya en la dècada de 1990, els atacs neonazis contra estrangers foren durant anys titulars de la premsa mundial. Els incendis intencionats d'albergs per a sol·licitants d'asil a Mölln, Solingen i Rostock, així com el miler llarg

d'agressions físiques a estrangers, la profanació de cementeris jueus i la repercussió que tenien als mitjans de comunicació les marxes de *skinheads* borratxos portant l'esvàstica pels carrers de les ciutats alemanyes, tot plegat va suscitar una intensa preocupació pel que fa a la solidesa i el futur de la democràcia a Alemanya. A hores d'ara sembla que caldria atribuir tots aquells esdeveniments al trauma de naixement de la nova República Federal, més que no pas a una feblesa estructural i duradora de les institucions democràtiques alemanyes.³⁰ Ingo Hasselbach, exdirigent de Nationale Alternative, el partit neofeixista més important a les regions de l'est, fent un recompte crític de la seua participació en el moviment neonazi, ha aportat elements addicionals en suport de la tesi (argumentada fa temps) segons la qual l'atracció d'aquest moviment en sectors juvenils té molt a veure amb un antiautoritarisme extemporani.³¹ Els joves neonazis que hi participen rarament tenen un coneixement ni que siga aprofundit del feixisme històric, i la informació que en tenen prové dels negacionistes de l'Holocaust.

S'ha dedicat molta menys atenció, tant des dels grans mitjans de comunicació com dels acadèmics, a un fet possiblement més perillós i més interessant, com és la reconversió política d'un nombre important d'intel·lectuals alemanys, que han passat de l'esquerra a la dreta, i l'aparició d'una Nova Dreta molt considerable i rejuvenida.³² La Nova Dreta sorgida després de 1989, que es presenta com a hereva de la Revolució Conservadora, és sobretot un seguit de grups intel·lectuals units més per allò a què s'oposen que no per una visió compartida i concreta del futur, per una proposta política del tipus que siga. Políticament, cal situar-

los en algun punt de l'espectre entre la Democràcia Cristiana i els diversos partits neonazis (com la Unió del Poble Alemany de Gerhard Frey). Alguns confiaven en el partit dels *Republikaner* de Franz Schönhuber, però el fracàs d'aquesta formació els ha deixat en una situació d'expectativa.

La «novetat» de la Nova Dreta rau suposadament en el seu distanciament tant dels neonazis de la postguerra com de les formes més antigues de conservadorisme. Es tracta d'una versió «presentable» i actualitzada de les posicions de dreta que transcendeix el consens socialdemòcrata dels grans partits polítics. La Nova Dreta es veu a si mateixa en una «batalla cultural» amb l'elit cultural progressista de la vella República Federal.³³ Tal com es presenta, la Nova Dreta és una revolta generacional contra l'esquerra de la República Federal, en particular contra la generació de 1968, els ara ja grandets *progres* del 68, les idees dels quals serien anacròniques, vells dogmes, i els seus defensors es trobarien còmodament instal·lats en posicions de poder als mitjans de comunicació, l'ensenyament i altres institucions culturals i polítiques.³⁴ Però la «generació de 1989» també denuncia la política de la «generació de l'alta», els fundadors de la República Federal, i en particular Konrad Adenauer, que «sacrificà» l'Alemanya de l'Est i la possibilitat de la unificació per tal de lligar ferriament Alemanya Occidental sota la tutela d'Estats Units i els seus aliats. La Nova Dreta posa en qüestió la utilitat i el sentit dels lligams d'Alemanya amb Occident en la nova situació internacional posterior a la unificació.³⁵

La imatge de si mateixa que té la generació de 1989 és de joves turcs: home joves, enèrgics i radicals amb la missió de salvar Alemanya. Aquesta Nova Dreta rebutja

la imatge d'un conservadorisme arnat i es presenta més aviat com una avantguarda per a esquerrans desencantats, la «conversió» dels quals promou activament. Com afirmava Heimo Schwilk, nascut el 1952, en una entrevista:

L'intel·lectual alemany que ve al camp dels del 89 obeeix a la necessitat existencial d'evitar de veure's soterrat sota els vells conceptes. L'any 1989 –i això serà ben aviat clar per a tots els intel·lectuals– ha donat un fonament totalment nou a la nostra realitat intel·lectual i política. Aquest trencament epocal actuà com un catalitzador i ha fet possible la conversió de molts intel·lectuals.³⁶

Voldria destacar ací que les afirmacions, tan reiterades i sembla que en voga, a propòsit de la desaparició d'una distinció mínimament viable entre dreta i esquerra –propagades, per exemple, per Alain de Benoist a França i la revista *Telos* als Estats Units– poden explicar-se en el cas alemany molt millor amb una altra dicotomia, tot simplement entre posicions pro-Occident i anti-Occident en un ampli espectre de qüestions econòmiques, polítiques, ecològiques, legals i socials. Per «Occident» entenc ací el capitalisme industrial modern i un món de vida dominat per la tecnologia global. L'exposició del capitalisme occidental a una crítica cultural és, com a tal, producte del racionalisme occidental, però l'oposició fonamental a les seues premisses més bàsiques implica generalment un rebuig radical del pluralisme, l'economia de mercat i els compromisos inevitables d'un procés democràtic de presa de decisions. Hans Jonas, per exemple, l'autor ecopacifista de *Prinzip Verantwortung* [*El principi responsabilitat*], defensava sense embuts als anys vuitanta

una mena de tirania verda enfront de la democràcia vigent a Alemanya Occidental perquè, com va dir en una entrevista a *Der Spiegel* el 1992, en la forma actual la democràcia és incapaç de «fer retrocedir el monstruós hedonisme de la cultura basada en la recerca del plaer (*Genusskultur*)».³⁷ Si els atacs a la democràcia liberal des de posicions llibertàries d'esquerra semblen buits i superats (com els ho semblen a molts radicals europeus), no sorprèn veure que des de la dreta hi ha una recerca curiosa entre les ruïnes de la Ideologia Alemanya. Sobretot perquè la dreta ofereix a hores d'ara una crítica com més va més sofisticada de la cultura consumista americana i una interpretació del capitalisme com a enemic del *Heimat*, del medi ambient i d'una cultura alemanya suposadament amenaçada. Aquesta forma de nacionalisme cultural pot ser la millor explicació de l'atractiu de les «idees de 1989».

Són diversos els corrents ideològics que conflueixen en les aigües polítiques de la Nova Dreta, com ara l'«etnopluralisme» francès, l'antimodernisme heideggerià, la teoria de l'«Estat fort» d'arrel schmittiana o les diverses aportacions dels «reaccionaris espirituals».³⁸ Jünger és una de les inspiracions més importants d'aquesta forma de romanticisme nacional. Ha exercit una gran influència en autors que des de començament dels anys setanta deploraven els efectes de l'«americanització» (és a dir, Hollywood, la Coca-Cola, la música pop, el consumisme, etc.). Un exponent primerenc d'aquesta tendència és el cineasta Hans Jürgen Syberberg, qui en el seu llibre *Éxits i fracassos de les arts a Alemanya després de la darrera guerra* (publicat després de la unificació) es mostrava obertament antisemita. Syberberg culpava de l'absència d'una

cultura específicament alemanya després de 1945 l'«estètica jueva d'esquerra» en «impia aliança» amb «productes per usar i llençar com el *punk*, el *pop* i el *junk*». ³⁹ Syberberg no sembla especialment procliu a donar cap raó per la qual caldria considerar el *pop* o el *punk* estèticament jueus, ni sembla adonar-se del fet que el *punk* i el *pop* es comercialitzen com a *junk* en un sentit més aviat autoirònic.

Un altre epígon de Jünger, que com Syberberg deplora l'estat de la cultura alemanya, és l'autor teatral Botho Strauss. En una lloança recent escrivia que «l'època de la postguerra en la literatura alemanya només s'haurà acabat quan s'haurà acceptat generalment que ha estat dominada al llarg de quaranta anys per l'obra d'Ernst Jünger». ⁴⁰ Deixant de banda la hipèrbole, l'obra de Strauss era elogiada als anys setanta i la primeria dels vuitanta pels crítics com a revolucionària i innovadora, però recentment els ha enfurismat amb la publicació d'una sèrie de crítiques punyents de la societat alemanya des d'un punt de vista romanticonacionalista. ⁴¹ Jünger representa, segons Strauss, una versió conservadora del postmodernisme, un retorn al mite, a la màgia, i una deïficació del llenguatge, quelcom allunyat de la racionalitat plana de la Il·lustració i del soroll de la publicitat. Strauss hi veu «l'art del futur». ⁴²

La darrera provocació de Strauss a la correcció política alemanya ha estat la publicació en *Der Spiegel* de «La tragèdia que creix», ⁴³ un assaig marcat per la desesperació cultural. Strauss hi analitzava la pujada del neonazisme a Alemanya i culpava l'esquerra, especialment la generació de 1968, d'haver creat un buit moral i intel·lectual que hauria preparat l'espai social per a una revolta de la generació més jove contra

un antifeixisme suposadament hipòcrita. Strauss hi defensava també les tradicions de la dreta intel·lectual i carregava contra la cultura d'Alemanya Occidental, víctima d'una presumpta vulgarització a través de la televisió i la mercantilització. Més alarmant era l'afirmació segons la qual el racisme i la xenofòbia podien ser considerats rituals de culte que «tenien originalment un significat sagrat, generador d'ordre», tot i que Strauss deixava clar que abomina qualsevol forma d'antisemitisme. L'escriptor volia dir, al cap i a la fi, que l'odi als estrangers, a l'igual que les víctimes sacrificials de l'edat del bronze, podia tenir un efecte catàrtic, positiu, en la societat, pel fet de descarregar l'agressió en una única víctima concentrada.

Tant a Alemanya com a França, la Nova Dreta tracta d'atraure joves intel·lectuals ocupant temes tradicionals de l'esquerra i donant un nou gir a velles qüestions. L'editorial de Muncie Mathes&Seitz, per exemple, s'ha distingit en la traducció de l'avantguarda francesa, de Georges Bataille a Jean-François Lyotard i Michel Foucault. ⁴⁴ El discurs postestructuralista sobre el poder, el consumisme i la societat burgesa, ben bé pot esdevenir una crítica elitista i reaccionària de la societat actual.

Heiner Müller fou un altre bon exemple d'equilibrista que va saber circular amb desimboltura per l'enrevessada divisòria ideològica entre la dreta i l'esquerra. Müller, un dissident d'Alemanya Oriental amb privilegi de viatjar que considerava l'Oest tan dictatorial com l'Est, trobava el tarannà de Jünger molt proper al seu propi anarquisme antiautoritari i antiburgès. De la seua autobiografia es desprèn que Müller admirava en Jünger l'absoluta independència i la capacitat iconoclasta per a impressionar i desconcertar els seus enemics. ⁴⁵ En una

sèrie d'entrevistes dels anys noranta, Müller s'endinsa en especulacions metahistòriques i comparacions abstruses clarament inspirades en la mena d'observacions provocadores tan reiterades als diaris de Jünger, que encara es van publicant.⁴⁶ En la necrològica que li dedicà, Wolf Biermann va resumir amb encert de la manera següent l'intent de Müller, al llarg de tota la vida, de compaginar les exigències del socialisme autoritari amb la seua imaginació apocalíptica: «Tenia una cama al muscle de Brecht i l'altra al muscle d'Ernst Jünger: un número típic de pallasso insegur al circ de la ideologia».⁴⁷

LA HISTÒRIA I LA MEMÒRIA ALEMANYA

La història i la identitat alemanyes com a camps ideològics disputats ha impregnat també la política de la Nova Dreta. Les obres de Jünger aporten armes addicionals a l'arsenal dels neorevisionistes, els historiadors que van donar suport agressivament a Ernst Nolte i, en menor grau, a Andreas Hillgruber, Thomas Nipperdey i Michael Stürmer en la *Historikerstreit*. L'afirmació que un nou paradigma nacionalista alliberaria els historiadors alemanys de l'obligació de relacionar tota la història alemanya, bé a títol de preparació o com a conseqüència, amb el període nacionalsocialista, donà el tret de sortida d'aquest debat dels historiadors. Els més destacats d'aquest grup són Rainer Zitelmann, Karlheinz Weismann, Michael Wolffsohn, Ansgar Graw i Karl-Eckhard Hahn.⁴⁸ A més de qüestionar els lligams polítics i econòmics d'Alemanya amb Occident, bona part del seu treball posa en dubte la singularitat de l'Holocaust i la centralitat del racisme en el règim nazi.

Alemanya és situada sovint en el paper de víctima de la geografia i dels plans de les altres potències europees que s'oposaven a l'hegemonia alemanya al continent. El nacionalsocialisme és presentat a la fi com una conseqüència de quatre segles d'obstrucció i interferència en l'intent d'Alemanya d'exercir les seues ambicions nacionals, com es veuria clarament arran de la «intransigència» francesa i anglesa després de la Primera Guerra Mundial. Aquesta interpretació no nega l'extermini dels jueus, però contempla els orígens, les causes i el resultat de les guerres mundials com un conjunt de moviments estratègics al tauler d'escacs de la política internacional, i prou, recapitulant al capdavant la visió del món del mateix Hitler. L'Holocaust és reduït a un efecte secundari de caràcter marginal de la geopolítica hitleriana.

Els primers autoanomenats *revisionistes* foren un grup d'historiadors americans de la dècada de 1920, que afirmaven que Alemanya havia estat acusada falsament d'haver causat la guerra. Els més destacats n'eren Harry Elmer Barnes i Sidney B. Fay. Els revisionistes acusaven els aliats de desviar l'atenció de la seua pròpia complicitat en els orígens de la guerra, i de carregar totes les culpes a Alemanya. Tot i que aquest argument podria donar origen a una tesi de tipus acadèmic, el problema és que els negadors moderns de l'Holocaust han utilitzat aquesta línia de raonament per tal de posar en el mateix pla la qüestió de la culpabilitat en 1945 i en 1918. Diuen, per exemple, que Roosevelt era presoner dels interessos jueus que el van menar a declarar la guerra als alemanys. Segons aquesta manera de veure les coses, Pearl Harbor fou un pretext derivat del fet que l'administració Roosevelt necessitava alguna cosa per a desviar l'atenció

pública dels fracassos del New Deal. Tota una sèrie de revisionistes, Barnes, Charles Tansill i Austin App inclosos, argumentaren després de la Segona Guerra Mundial que Hitler era un líder benigne, benintencionat, que no volia envair Polònia; que totes dues parts eren igualment dubtoses i doncs igualment culpables; i així successivament. Encara no havien estat alliberats els camps de concentració quan els revisionistes ja començaren a dir que les fotografies i els reportatges s'havien difós només per instigar sentiments de venjança en el públic americà. Cap a 1950 ja s'havien posat els fonaments de la relativització de l'Holocaust i fins i tot de la pura negació que s'hagués mai produït. Pràcticament tots els arguments dels revisionistes els han reprès els negacionistes. Però és important adonar-se que els revisionistes no negaven les atrocitats. Afirmaven més aviat, com Jünger després de la guerra, que tots els participants eren igualment culpables d'haver comès atrocitats.⁴⁹ Aquesta és exactament la línia dels neorevisionistes, que a Alemanya hi afegeixen una defensa cridanera del nacionalisme cultural alemany. Afirmen que el període amb dos estats alemanys entre 1949 i 1990, més que no els dotze anys de règim nacionalsocialista, és l'excepció en la història alemanya.⁵⁰ Els neorevisionistes malden per un retorn a la «normalitat», amb la qual cosa es vol dir que la nació alemanya hauria de definir-se de nou ètnicament, culturalment, lingüísticament i políticament en les seues «fronteres «històriques», és a dir, com a *Mitteleuropa*. Els interessa, doncs, demostrar que els aliats van cometre «crims de guerra», com ara permetre intencionadament que els alemanys moriren de fam o foren assassinats després de la desfeta de 1945. Després de 1989, aquesta mena de

literatura, que abans era cosa sobretot d'antics oficials nazis amargats que publicaven apologies històriques en petites editorials d'extrema dreta, s'ha apropiat progressivament al centre de l'escena.⁵¹

EL NEXE AMB EL CONSERVADORISME RADICAL DELS ANYS CINQUANTA

Per als conservadors radicals, l'intent de «normalitzar» la història d'Alemanya implica necessàriament passar comptes amb la història del conservadorisme alemany, especialment en la seua fase radical anterior a la guerra. Després de la fundació de la República Federal en 1949, Jünger escrigué una sèrie d'assaigs importants adreçats a esmenar la interpretació segons la qual la dreta de l'època de Weimar fou còmplice en l'arribada del nacionalsocialisme al poder. Segons ell, els nacionalconservadors de la dècada de 1920 eren la versió alemanya dels trotskistes que havien perdut la batalla política bo i mantenint la puresa de les idees.⁵² Després de la guerra, un concepte central en aquest discurs fou el nihilisme, sobre el qual s'estengueren sovint Heidegger i Jünger en la seua correspondència al llarg dels anys cinquanta.⁵³ Tant per a l'un com per a l'altre, el discurs sobre el nihilisme era un instrument conceptual per a elevar el feixisme al rang d'una batalla historicouniversal per la defensa de la cultura occidental enfront de les amenaces bessones del productivisme hipertecnològic americà i bolxevic.⁵⁴ Els nacionalsocialistes havien caigut víctimes de la mateixa pulsio tecnològica pel poder que havien cregut en un principi que havien vençut. Segons Hei-

degger i Jünger, el nihilisme de la tecnologia planetària representava una amenaça encara més gran per a Alemanya, perquè com a nació derrotada tenia menys recursos per a defensar la seua cultura.

Mentre que Heidegger cercava una eixida en el tema de la *Gelassenheit*, una esmena respecte a la seua fatal actitud decisionista dels anys trenta, la solució de Jünger davant el nihilisme era el que en deia anar-se'n al bosc (*Der Waldgang*). L'actitud del *Waldgänger* [l'emboscac] representa una forma de resistència no simplement contra la tecnologia o el món burgès, sinó més directament contra la culpabilitat històrica. Jünger s'adonà que el problema central de l'Alemanya de la postguerra era el crim de les cambres de gas, que no tenia estatut definit ni límits. Així, l'alemany «s'endinsa en el bosc», hiverna allà on troba «un amagatall ben protegit, un refugi segur». ⁵⁵ El joc de paraules metafòric de Jünger significa que Alemanya s'havia convertit en un fora de la llei internacionalment proscrit (a l'antiga Islàndia l'ostracisme volia dir anar-se'n a viure al bosc). La resistència, legal o il·legal, és el camí per a sortir de l'aïllament, de trencar la marca de la culpabilitat col·lectiva. «Els alemanys hi han de pensar—escrivia—, perquè després de la desfeta la intenció era privar-los dels seus drets per sempre, esclavitzar-los, destruir-los repartint la seua propietat.» ⁵⁶ Com a resposta, l'emboscac passa a la clandestinitat, lluita com a partisa:

L'emboscac coneix els dipòsits de municions, els amagatalls dels oprimits, les minories que esperen el seu moment. Combat en una guerrilla al llarg de les línies de ferrocarril i les rutes de subministrament, amenaça els ponts, les conduccions i els

dipòsits. Davant la seua acció, cal dispersar les tropes i multiplicar els punts de control i vigilància. L'emboscac està a l'aguait, fa sabotatges, s'aplica a difondre notícies entre la població. Passa a la clandestinitat, esdevé anònim i torna de nou a la llum quan l'enemic dóna mostra de debilitat. És causa de reiterats esclats de violència, instiga el pànic nocturn. ⁵⁷

Aquesta mena d'imatges inspiren el desig conservador radical d'estripar la camisa de força que són les expectatives estrangeres sobre el bon comportament dels alemanys en l'escena internacional, un desig exemplificat en el *cri de coeur*: «Em permet la revolta». ⁵⁸ Per a la dreta, passar comptes amb el passat és un autoengany, una mostra d'autoodi i, a més, és innecessari. ⁵⁹ Lluny d'«alliberar» els alemanys del nazisme, els aliats imposaren un nou règim d'americanització forçada, i d'acord amb aquesta visió del món van cometre crims tan terribles com els dels nacionalsocialistes en permetre que els estats d'Europa oriental anteriorment ocupats dugueren a terme represàlies sobre la població alemanya que fugia. ⁶⁰ Jünger veia poca diferència entre els nazis i els aliats vencedors en la mesura que imposaven una ideologia forana. En la seua opinió, els esforços de reeducació duts a terme en la postguerra foren un exercici d'humiliació nacional, i es negà a omplir els qüestionaris obligatoris corresponents. Al cap de cinquanta anys tornà sobre la qüestió en un debat a l'entorn del significat de la derrota de 1945. L'estiu de 1995, un grup d'historiadors de la Nova Dreta llançà el manifest «Contra l'oblit», que recapitulava fil per randa les afirmacions tan sovintejadades de Jünger sobre el frau que per a ell constituïa la idea de l'alliberament del nazisme. Segons el

manifest, el 8 de maig era una paradoxa perquè aquell dia «vam ser redimits i destruïts» alhora. El que s'havia oblidat, segons aquests historiadors, era que

aquell dia no fou només la fi del règim de terror nacionalsocialista, sinó també l'inici del terror contra els refugiats de l'est i l'inici de la divisió del país. Una història que calla, amaga o relativitza aquestes veritats, no pot ser la base per a l'autocomprensió d'una nació amb confiança en ella mateixa, que és el que els alemanys hem d'esdevenir en la família de nacions europees, per tal d'evitar catàstrofes semblants.⁶¹

Si Alemanya, en la culminació del segle XX, ha tornat a ser una «nació amb confiança en ella mateixa» (siga quin siga el significat d'aquesta metàfora psicològica), la qüestió és, però, què passarà amb el llegat —la memòria, els rastres de l'experiència del feixisme en la psique nacional col·lectiva— en el nou mil·lenni. Per enllaçar amb la idea suggerida al començament d'aquest assaig, crec que fóra un error veure en la celebració, el redescobriment i la tornada de figures del conservadorisme radical com ara Jünger, un «retorn» del feixisme, i això amb independència del que en pensem en termes estètics, morals o polítics. L'interès actual per la dreta radical de Weimar —bé siga la política de Heidegger o Schmitt o l'estètica de Jünger i Gottfried Benn— no pot relacionar-se, em sembla, amb cap desig d'esbargir gotes de feixisme en el discurs cultural contemporani, sinó més aviat té a veure amb la manera com aquests intel·lectuals van analitzar la desfeta del feixisme i amb la seua complicitat (o «resistència») amb relació a aquest. No és cap casualitat la coincidència d'aquest interès renovat amb el desencís

cada vegada més estès amb la interpretació rígida marxista del feixisme pròpia de l'esquerra alemanya i amb la recerca, més enllà dels esquemes del 1968, d'una anàlisi històrica capaç d'explicar la derrota del feixisme i l'atzucac del comunisme soviètic, així com la globalització creixent del capitalisme, que sembla que està creant a Europa una cultura mercaderia estandarditzada i cada vegada més petrificada, abassegadora i uniforme. L'únic diagnòstic de la cultura de masses en aquests termes l'ha ofert la dreta sota la rúbrica de la *posthistoire*.⁶²

EUROPA A LA FI DE LA HISTÒRIA

La modernitat ha conegut almenys tres intents ben diferents, i en alguns aspectes contradictoris, de conceptualitzar la «fi» de la història: *a)* com a emancipació del determinisme històric i la marxa hegeliana cap a la llibertat; *b)* com a paràlisi cultural; *c)* com a negació discursiva de la «història». En termes ideològics, el primer és la variant liberal/neoliberal, el segon la conservadora radical i el tercer la postmoderna.

El pessimisme del conservadorisme radical pot ser vist com el pol oposat al triomfalisme liberal, mentre que l'escepticisme postmodern sembla la negació de qualsevol actitud afirmativa. Però més que no insistir en el caràcter heterogeni de les variants liberal, conservadora i postmoderna, voldria assenyalar que comparteixen alguns elements escatològics que projecten una ambigüïtat consistent en relació amb el modernisme cultural. S'hi expressa un neguit de grau variable davant el procés d'homogeneïtzació de la cultura i les estructures de poder de la formació social (en altres paraules, la desaparició gradual de

l'alteritat i l'obsessió amb el control social). Fins i tot Fukuyama en *The End of History* es mostra tan agitat com els postmoderns davant l'absència d'ideals pels quals lluitar i morir en el món modern. És a dir, malgrat les diferències d'enfocament, el tema de l'esgotament és una mena de fil conductor de la crítica cultural posthistòrica.⁶³ La visió de la *posthistoire* d'Ernst Jünger pot ser llegida, en aquest context, com un diagnòstic de la fi de l'autèntica cultura europea, sintetitzada en la metàfora del vaixell que s'enfonsa, el *Titanic*: «L'individu no està sol en la societat com un arbre en un bosc; més aviat és com un passatger d'un vehicle que es mou veloç, que podríem dir-ne el *Titanic* o també el *Leviathan*.»⁶⁴

En el context alemany, el *Titanic* era el feixisme i el *Leviathan* l'Estat hitlerià. Quan fracassà l'experiment feixista, els conservadors radicals de l'època de Weimar hagueren de resituar-se, i reformular també amb relació a aquest fracàs la seua versió heterodoxa de la revolta antiburguesa. El moment decisiu de l'enfrontament de Jünger amb el règim nazi vingué arran de l'atac a Rússia al juny de 1941 i l'entrada d'Estats Units en la guerra contra Japó i Alemanya al desembre. Com a estratègia militar, Jünger sabia que a llarg termini Alemanya no podria guanyar la guerra davant la superioritat logística i material de la Unió Soviètica, Gran Bretanya i Estats Units. La seua reacció fou de començar a pensar sobre la situació de postguerra i la desfeta del feixisme, àdhuc quan l'exèrcit alemany es trobava a les portes de Moscou i Leníngrad. La reflexió es va plasmar en *La pau*, que pot ser considerat un dels documents fundadors de l'intent conservador postfeixista de passar comptes amb la fracassada revolució de dretes a Alemanya.

Jünger veia el nucli del problema en l'ascens de les ideologies nacionalistes o, manllevant la frase de Spengler, el «terror roig i blanc»⁶⁵ que no podien contenir les democràcies establertes arran de la Primera Guerra Mundial. Pensava que aquests estats nació serien substituïts, en l'època posterior a la Segona Guerra Mundial, per nous imperis. Profetitzava un impuls cap a unitats més grans, particularment una Europa unificada, com a resultat necessari de la guerra. En principi, hi ha poca novetat en aquestes idees. Com molts altres, Jünger considerava que l'única sortida que tenia Europa per a recuperar-se políticament i econòmicament era una integració àmplia i la unitat. La idea segons la qual l'origen de les dues guerres mundials havia estat l'ascens de les ideologies nacionalistes de masses era, d'altra banda, un argument conservador habitual, que es pot trobar, per exemple, en l'obra de Friedrich Meinecke *La catàstrofe alemanya* (1946).⁶⁶

Però Jünger descrivia també, en un altre nivell, la fi del període revolucionari que havia començat en 1918. Contempla el *Treballador* com un subjecte històric que mira cap endavant i la seua transformació en una entitat «post»-històrica que mira endarrere, a la història, i viu de les seues reserves. L'èmfasi en la unitat, l'autoritat i la llibertat «orgànica» semblava anar en la línia d'una extensió a tot Europa dels principis nacionals liberals de l'Estat de Bismarck:

Els Estats Units d'Europa han d'incorporar els principis d'unitat i diversitat: en aquesta combinació s'han de reconciliar les dues grans tendències de la democràcia en la nostra època, la de l'Estat autoritari i la del liberal. Totes dues tenen bones raons. Però la

vida no pot estar completament disciplinada o del tot dominada per la lliure voluntat. És més aviat una qüestió de distingir els nivells escaients per a l'un o per a l'altre.⁶⁷

L'Estat autoritari escau quan «l'home i les coses poden ser organitzats tècnicament», però «la llibertat ha de dominar quan els processos orgànics són la norma».⁶⁸ Per a Jünger, l'Estat ha de disposar d'amplis poders per a fer rutllar la societat, tecnològicament i logísticament, com un exèrcit. Tan sols dins del nucli dur de l'Estat hi ha espai per a la llibertat. Jünger no pensava en la llibertat de les institucions polítiques democràtiques, que històricament han estat sovint esclafades per Estats forts, i certament tampoc en la protecció dels drets individuals universals. Més aviat al contrari, la llibertat «orgànica» significava llibertat matisada pel «costum, la norma i l'hàbit». Fent un paral·lel amb la seua pròpia evolució, Jünger recrea el *Treballador* com un subjecte desradicalitzat, una reconciliació amb la història: «Al mateix temps la figura del Treballador perd dimensió titànica i revela nous aspectes: caldrà veure quina relació estableix amb la tradició, la creació, la felicitat i la religió.»⁶⁹

El ventall de significacions de la paraula *pau* en aquest assaig no s'esgota de cap manera si s'entén simplement com el contrari de guerra. Jünger afirmava que la tecnologia moderna i la ideologia havien corromput la pràctica de la guerra i l'establiment de la pau. L'experiència de la guerra total l'havia dut a creure que la pau era només «poder embolcallat amb una frase».⁷⁰ Així, la «pèrdua de la dimensió titànica» volia dir la fi de l'era revolucionària, en la versió feixista o bolxevic, i l'obertura d'un període d'estancament de la cultura europea

després de la fallida d'aquests experiments socials. Aquesta versió ontoteològica del progrés històric esdevé palesa si es llegeix la metàfora de les «aigües encalmades» en el fragment següent no amb una connotació d'harmonia, sinó literalment com aigües que no es mouen, que s'han estancat d'alguna manera: «La Pau haurà assolit els seus objectius quan les forces abocades a la mobilització total s'hauran adreçat a la creació. Llavors l'era heroica del treballador haurà assolit el seu acompliment, una era que fou també l'era de les revolucions. El torrent irat haurà excavat el llit pel qual passen les aigües encalmades».⁷¹ El «torrent irat» va fer el llit sobre el qual Europa reposarà. Jünger entenia l'època de preguerra com «una guerra civil mundial» i una lluita per «esferes vitals», categories suprahistòriques i despersonalitzades.⁷² D'acord amb aquesta lògica, caldrà blasmar el món burgès per haver-lo enviat, als dinou anys, al bany de sang de la guerra i també per les humiliacions nacionals posteriors a 1918. Forces de volada historicouniversal són responsables d'haver causat aquestes guerres civils europees, i ara totes les nacions s'han de beneficiar de la pau. Vet ací el nucli de l'argument: la distribució igual –o, podríem dir-ne, la «socialització»– de la culpa de la guerra: «Hem vist les víctimes d'aquesta guerra. Totes les nacions han afegit contingents als seus rengles ombrius. Totes han compartit el sofriment i per tant la pau ha de retre fruit per a totes elles. És a dir, aquesta guerra ha de ser guanyada per tots.»⁷³

Si la causa de les guerres mundials pot derivar del fracàs de les figures de volada historicouniversal a l'hora d'assolir els seus ideals –Jünger hi addueix els exemples de Napoleó, «que sembrà la llavor, però no va arribar a la collita» i del president Wilson,

els ideals del qual foren suposadament traïts amb el Tractat de Versalles—, llavors tothom pot ser classificat com a víctima. La línia de separació entre víctimes i botxins queda efectivament esborrada. Aquesta era la intenció de Jünger, que va reeixir retòricament a dissimular la seua creença personal en la fi de tot moviment històric carregat de sentit (per exemple, una versió del feixisme que hauria pogut «salvar» Europa) amb un tipus de prosa humanista que demanava el conservadorisme, ja no radical, de la postguerra.

Els diaris de guerra contenen una sèrie de meditacions que aborden directament la significació ontoteològica de l'Holocaust. L'excursió al front rus ens diu que tenia informació directa de les atrocitats que cometien els *Einsatzgruppen*. A París va veure com detenien els jueus, i d'altra banda no amagava que coneixia l'abast de les altres atrocitats que s'estaven duent a terme als camps de concentració.⁷⁴ Però la freda distància de Jünger respecte dels esdeveniments és palesa també ací. Per molt que li desagradés la barbàrie dels nazis, no podia deixar d'interpretar la persecució dels jueus i dels altres com a part d'una combinació fatal, «cosmològica». Particularment als darrers llibres dels diaris de guerra, on considerava la qüestió de la culpabilitat alemanya, la pruija per trobar dimensions metafísiques sota la superfície dels esdeveniments embolicava les qüestions que pretenia esclarir. L'exemple següent mostra de quina manera es pot fer servir la teodicea per a minimitzar la singularitat de l'Holocaust: «¿Fou la nostra persecució el darrer dolor de part abans de l'aparició del segon messià, el Paraclèt, amb el qual ha de començar l'era de l'Esperit? És impossible que aquests sacrificis no donen cap fruit.»⁷⁵

La pregunta sobta molt, perquè forneix una justificació metafísica dels sofriments de l'Holocaust, un tipus de teodicea que els supervivents rebutjarien sense embuts.⁷⁶ Un altre tema recurrent als diaris de guerra és la interpretació de la mort com l'única experiència autèntica de la vida, de fet com una realitat superior a la vida.⁷⁷ Així, el que li interessava dels crims en massa dels nazis no era l'experiència de la mort d'aquells qui n'eren víctimes, sinó la significació històrica abstracta del mètode emprat. En un comentari sobre els camps de concentració deixava caure que la mort havia esdevingut quelcom estàndard, mecànic i higiènic, com qualsevol altre aspecte del món tècnic.⁷⁸ Lligava, doncs, l'administració de la mort a la perfecció tecnològica creixent del món modern, a «la desinfecció del món tècnic».⁷⁹ En les pàgines finals dels diaris de guerra, Jünger alterna aquest tema amb un atac no gaire subtil contra la tesis de la culpabilitat col·lectiva. Els enginyers de la bomba atòmica, opinava, feien empal·lidir absolutament les atrocitats d'un Tamerlà. La mort s'abarateix i la responsabilitat es dilueix quan són milions els qui moren. El desenvolupament de la tecnologia comporta l'empobriment del món, perquè el càlcul racional té preferència sobre les facultats «superiors» de la imaginació. Finalment, la culpabilitat col·lectiva és només un embolcall que usen els aliats per amagar els seus interessos reals: «La tesi de la culpabilitat col·lectiva té dos eixos que van plegats. Per al derrotat significa: he de respondre del meu germà i la seua culpa. Al vencedor li dóna una excusa per a saquejar sense mirament. Si hom tiba massa la corda, es planteja la qüestió perillosa de si realment el germà va ser tan injust.»⁸⁰

La «fi de la història» vol dir que, després de la fallida de la cultura europea, els

intel·lectuals només poden fer cabal d'allò que existia d'abans. No hi apareixerà res d'autèntica importància i novetat, i l'eclecticisme prevaldrà en les arts, l'arquitectura, la literatura. A més, l'individu, en la fi de la història, serà regulat, despersonalitzat i administrat per sistemes d'ordre cada vegada més invasors. En la introducció de 1949 als diaris de guerra Jünger afirmava que hi havia una coincidència cronològica entre la pruija copernicana d'ordenar el cosmos i l'inici del diari com a forma literària moderna. L'una i l'altre tenen en comú «la bifurcació entre ment i objecte, entre l'autor i el món».⁸¹ Jünger considerava essencialment acabada l'exploració del planeta/cosmos i el registre corresponent per la literatura. Els pensadors *posthistòrics* només havien de contemplar els objectes immòbils i abandonats de la història, arrossegats a les platges.⁸²

En el «nou testament» de Jünger (com anomenava els seus escrits de postguerra) l'apocalipsi es trobava més a prop a mesura que el planeta entrava en una «nova» zona atemporal, en un món postnihilista més enllà «dels límits». La construcció i recepció d'aquest pensament *posthistòric* es pot resseguir en els escrits polítics de la dècada de 1950, una aportació a les temptatives dels conservadors alemanys d'inserir-se en la nova realitat geopolítica de la identificació amb Occident, que durant tant de temps havia sigut l'enemic polític i cultural. En Jünger i alguns altres intel·lectuals destacats va recaure la tasca d'interpretar la modernitat cultural per a una nació que havia perdut els seus millors esperits, que s'havien exiliat, i la cultura de la qual s'havia enfonsat en la barbàrie sota el govern nazi.

Al seu llibre de 1954 *Die Lust am Untergang*,⁸³ Friedrich Sieburg caracteritzava en to apocalíptic la situació d'Alemanya

com «els darrers dies de la humanitat» i com a *Spätzeit* ('era tardana'). En 1951, Giselher Wirsing, un membre destacat del cercle jove-conservador TAT als anys 1920 i 1930, publicà un llibre en el qual proclamava també la fi de tota possible política revolucionària. Preveia una federació mundial, semblant a la idea jüngeriana del *Weltstaat*.⁸⁴ En «La unitat del món», publicat el 1952, Carl Schmitt anunciava que el món mancava d'alternativa política viable, atès que els dos blocs aparentment oposats estaven units en la mateixa «fe» messiànica en el progrés i la ciència: «Les creences de l'Est i de l'Oest conflueixen en aquest punt. Tots dos afirmen que són els autèntics humanitaris, les democràcies autèntiques. Tots dos provenen també de la mateixa font, la filosofia de la història dels segles XVIII i XIX.»⁸⁵

Hans Freyer, autor del programàtic *Revolució des de la dreta* en 1931, publicà en 1955 un estudi sociològic en el qual afirmava que la difusió de la tecnologia culminaria en la supressió de l'especificitat cultural, a mesura que els «sistemes secundaris» absorbirien gradualment totes les societats humanes i les reduirien a la dependència d'una racionalitat tècnica mancada de sentit.⁸⁶ En la mateixa línia, Arnold Gehlen, improvisant en aparença a partir d'un concepte del filòsof francès del segle XIX A. Cournot, usà el 1963 el terme *posthistoire* com a categoria sociològica, aplicant-la a la civilització europea en la seua totalitat.⁸⁷ Segons Gehlen, l'embolcall «industrial-tècnic-científic» del món modern significava que la Il·lustració s'havia acabat, però les seues conseqüències persistien. Els éssers humans, «pobres en instints», havien d'abandonar la idea d'emancipació i acceptar la protecció de l'ordre institucional i tècnic.⁸⁸

Vet ací les línies mestres de la visió *post-històrica* de Jünger: la desfeta del feixisme havia posat fi a la darrera època heroica a Europa, l'era del Treballador i del Soldat. Allò que venia a continuació era retirada, hivernació, resistència a l'embranchida de dues superpotències tecnocràtiques i de la cultura de masses global. En aquest període de la cultura europea estava soscavada pel nihilisme (un producte de la Il·lustració francesa), la fi de la societat aristocràtica, l'*americanització* de la cultura mundial, i la supremacia tecnològica. El feixisme havia estat el darrer intent heroic de salvar Europa d'aquest encerclament nihilista per la tecnologia planetària, però en canvi havien sorgit moviments plebeus, de masses, adreçats al domini i a la guerra per mitjà de la mateixa tecnologia. Les guerres mundials van ser en realitat guerres civils europees, causades per tots, i per tant la pau havia de ser compartida també per tots. El terme *pau* és, en el vocabulari del conservadorisme radical, la xifra de l'estancament cultural i d'un nou imperi europeu, la comunitat europea homogènia, ombrívola i de tipus fàbrica, i possiblement fins i tot d'una federació mundial. L'individu sobreviu en aquesta mort de la cultura nodrint-se de les reserves, els objectes encallats de la cultura del passat. L'individu passa a un estat d'hivernació cultural.

La resposta al nihilisme és el refús de la imposició de la culpabilitat històrica pels aliats. Els camps de concentració no foren resultat de l'acció humana volitiva, sinó més aviat transformació metahistòrica de la vida en un taller global (*Werkstättenlandschaft*). Heidegger i Jünger coincidien en la relació entre automació, cultura moderna i nihilisme, però no en la solució. Per a Jünger el segle XX veuria una transició a una nova època posthistò-

rica, més enllà de l'horitzó del pensament tecnològic, cap a l'era d'Aquari i el retorn dels déus. Heidegger pensava també que només noves pràctiques culturals podrien «salvar-nos», però no estava tan convençut que això s'esdevindria. La visió escatològica jüngeriana promet la redempció més enllà dels mites i les ideologies del segle XX: ací alguns dels impulsos i els dissenys originals de la revolta feixista sobreviuen projectats a una nova era però embolcallats amb la retòrica difusa dels titans, l'«art absolut» i la subordinació de la història humana a la «història geològica».⁸⁹

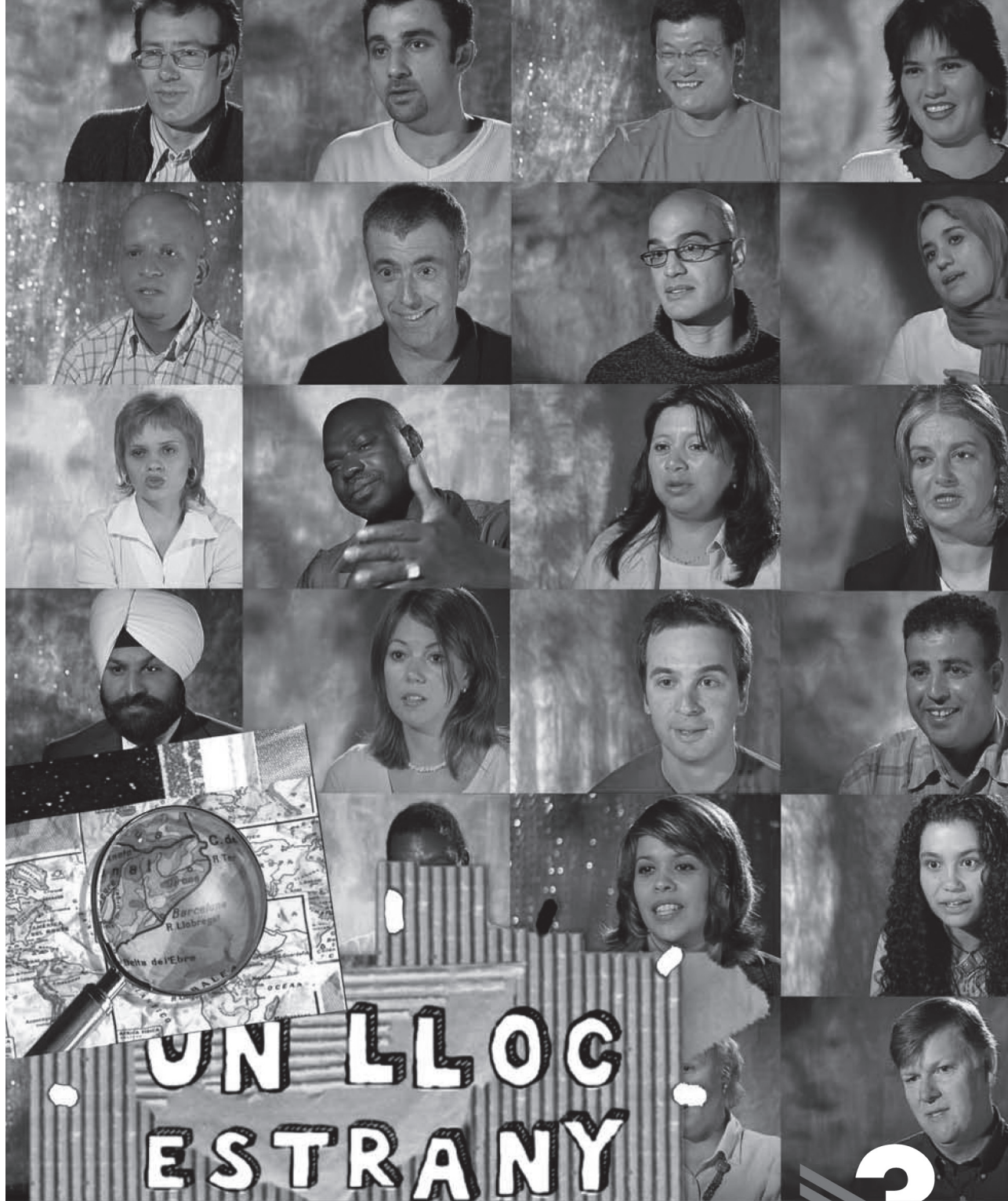
L'intent de vincular conceptualment l'Holocaust i la modernitat és un element bàsic de la interpretació reaccionària del feixisme i de la destrucció d'Europa en la Segona Guerra Mundial. La Nova Dreta ha pres el relleu de Jünger, i ha actualitzat el refús feixista de la cultura occidental, i doncs ha nodrit un gavadal de ressentiments. A hores d'ara és del tot comú considerar acabada històricament l'època burgesa, i s'obre camí la reconsideració dels perfils globals de la societat postmoderna –el treball escàs, l'organització del lleure, la fi de la natura i la ciència, la hiperrealitat de la comunicació i els mitjans electrònics, la regulació bio-científica de la sexualitat, la fragmentació neopagana de la religió, i tot un seguit de temes anteriorment propis del conservadorisme radical– per bé que l'impuls original del diagnòstic *posthistòric* o no es coneix o s'amaga deliberadament.⁹⁰ Tot això vol dir, al capdavant, que el sorgiment d'una Nova Dreta agressiva i el desencís tan estès amb el liberalisme contemporani tenen alguna cosa més que afinitats fugisseres amb l'estat d'ànim que marcà l'anterior *fin-de-siècle*. □

Traducció de Gustau Muñoz

1. P. Sloterdijk, «Nietzsche im Monsterpark», dins G. Figal i H. Schwilk, eds., *Magie der Heiterkeit: Ernst Jünger zum Hundersten*, Stuttgart, Klett-Cotta, 1995, p. 117.
2. R. Safranski, «Der Wille zum Glauben oder die Wiederkehr der Götter», dins Figal i Schwilk, cit., p. 252.
3. Vegeu, per exemple, M. Terkessidis, *Kulturkampf: Volk, Nation, der Westen und die neue Rechte*, Colònia, Kiepenhauer & Witsch, 1995.
4. Vegeu H. Sluga, *Heidegger's Crisis: Philosophy and Politics in Nazi Germany*, Cambridge, Harvard U. P., 1993, pp. 125-153.
5. *Der Arbeiter* fou publicat a la tardor de 1932, *Jahre der Entscheidung* [Munic, DTV, 1961] a l'estiu de 1933.
6. Armin Mohler és un bon exemple en defensa de la primera idea, i Wolfgang Kämpfer de la segona. Vegeu A. Mohler, *Liberalenbeschimpfung: Drei politische Traktate*, Essen, Heitz & Höfkers, 1990, i Wolfgang Kämpfer, *Ernst Jünger*, Stuttgart, Metzler, 1981.
7. Vegeu M. Meyer, *Ernst Jünger*, Hanser, Munic, 1993. Un bon estudi en anglès: T. Nevin, *Ernst Jünger and Germany: Into the Abyss, 1914-1945*, Durham, Duke U. P., 1996.
8. Ernst Jünger, «Revolution und Idee», *Völkischer Beobachter*, 23-24 setembre 1923.
9. Ernst Jünger, *Strahlungen II, Sämtliche Werke* [SW], vol. 3 (24-8-1945), pp. 516-520.
10. K. O. Paetel, *Ernst Jünger in Selbstzeugnissen und Bilddokumentation*, Hamburg, Rowohlt, 1962, p. 43. Un dels escassos epistolaris jüngerians publicats és el que compartí amb Kubin: *Eine Begegnung, Briefwechsel*, Propylaea, 1975. Sobre la importància de la influència de Kubin en l'estil de Jünger, vegeu H. Beckman, «Die gemeinsamen Fische», *Literaturblatt/Rheinischer Merkur* 49 (5-XII-1975).
11. E. Niekisch, *Erinnerungen eines deutschen Revolutionärs*, vol. 1, Colònia, Verlag Wissenschaft und Politik, 1972, p. 192.
12. Publicat en 1929 i revisat substancialment en 1938, el títol era una derivació de la programàtica novel·la surrealista de Louis Aragon *Le paysan de Paris*. Ernst Jünger, *Das Abenteuerliche Herz: Aufzeichnungen bei Tag und Nacht*, Berlín, Frundsberg Verlag, 1929; *Das Abenteuerliche Herz: Figuren und Capriccios*, Hamburg, Hanseatische Berlagsanstalt, 1938.
13. Vegeu Sidra Stich, introducció a *Anxious Visions: Surrealist Art*, Nova York, Abbeville, 1990.
14. E. Fröhlich, ed., *Die Tagebücher von Joseph Goebbels, Sämtliche Fragmente*, 4 vols., Munic, Saur, 1987; vol. 1, 13-1-1926 i 4-4-1929.
15. E. von Solomon, «Ich besuchte Ernst Jünger», *Die Welt*, 10-1-1950.
16. Vegeu R. Woods, «Ernst Jünger and the Nature of Political Commitment» (Tesi de doctorat, St. Johns College, Oxford, Trinity Term 1981). Deutsches Literaturarchiv Marbach [DLAM].
17. En *Die totale Mobilmachung*, Jünger escriu que els partits de masses, amb les seues idees de progrés, constitueixen «la gran església popular del segle XIX». *SW*, vol. 7, p. 122.
18. Discussió entre A. Mohler i K. Vonfung a *Kultur-report*, conduït per M. Franke, NDR 11-8-1981; manuscrit de G. Werth, DLAM RFS: AA.
19. O.-E. Shüddekopf, *National-Bolschewismus in Deutschland 1918-1933*, Frankfurt, Ullstein, 1972, pp. 252 y ss.
20. Id., p. 251.
21. Id., p. 252.
22. E. Jünger, *Die totale Mobilmachung*, pp. 145-146.
23. E. Jünger, *Der Arbeiter*, *SW*, vol. 8, p. 17: «El poder del tercer estat no ha tocat mai el nucli intern d'Alemanya, que és allò que determina la força i la plenitud de la vida. Contemplant més de cent anys d'història alemanya, podem dir amb orgull que hem estat mals ciutadans».
24. «*Gestalt* era una paraula que li agradava a Goethe; vol dir l'efecte darrere de les coses, quelcom que ho inclou tot en qualsevol cas. Així jo parlava de la *Gestalt* del Treballador, no com a representant d'una classe o d'un estament, sinó com a nou gegant, amb efectes creatius i destructius.» (G. Fussenegger, «Der schöpferische Augenblick –ein Kurzschluss; Pressegespräch mit Ernst Jünger», *Süddeutscher Zeitung*, 30/31-3-1985).
25. E. Jünger, *Der Arbeiter*, pp. 217, 263 i pàssim.
26. Vegeu, per exemple, E. Jünger, «Grosstadt und Land», *Süddeutsche Monatshefte* (1926): 3-26.
27. «Über den Schmerz», *SW*, vol. 7, esp. pp. 174-181.
28. Jünger, *Der Arbeiter*, p. 63.
29. Richard Wolin, *Labyrinths: Explorations in the Critical History of Ideas*, Amherst, University of Massachusetts Press, pp. 175-210.
30. Alhora que s'endurien les lleis de concessió d'asil polític, s'ha registrat una reducció progressiva de la violència contra estrangers a Alemanya. Hi hagué 596 atacs registrats en 1992, 284 en 1993, 80 en 1994 i 19 en 1995. L'incendi d'un edifici que acollia asilats a Lübeck, on van morir 10 persones, al gener de 1996, encara no s'ha aclarit, tot i que els indicis apunten que en fou responsable un dels residents. Vegeu «Die Lehre von Lübeck» en *Die Zeit* 5, 2-2-1996. La qüestió de l'estabilitat democràtica d'Alemanya encara és a debat,

- per descomptat. Una bona discussió d'aquest tema, en «Unified Germany: Stabilizing Influence or Threat? A Symposium», *Partisan Review*, 4 (1995), pp. 523-630.
31. I. Hasselbach, *Führer-Ex: Memoirs of a Former Neo-Nazi*, Nova York, Random House, 1996, i O. Plack, *Wie oft Hitler wird besiegt*, Frankfurt a M., DTV, 1979. Vegeu, així mateix, R. Faber i H. Funke, *Rechtsextremismus*, Berlin, Heinrich, 1995, pp. 96-156.
 32. N'és una excepció recent el breu assaig de J. Heilbrunn, «Germany's New Right», *Foreign Affairs* 75, núm. 6, 1996, pp. 80-98.
 33. Therkessidis, *Kulturkampf*, pp. 37-72.
 34. Vegeu K. Weissman, «Rückruf in die Geschichte». *Die deutsche Herausforderung: Alte Gefahren-Neue Chancen*, Frankfurt a M., Ullstein, 1993, pp. 42-50.
 35. Vegeu el recull d'assaigs *Westbindung: Chancen und Risiken für Deutschland*, ed. R. Zitelmann i altres, Frankfurt a M., Ullstein, 1993, especialment l'article de Zitelmann, «Neutralitätsbestrebungen und Westorientierung», pp. 173-193.
 36. W. Fenske, entrevista amb H. Schwilk, «Die Freiheit des Denkens zurückgewinnen», *Junge Freiheit*, 4-XI-1994.
 37. H. Jonas, «Dem Bösen Ende näher», *Der Spiegel* 20 (1992), pp. 92-107; cit en R. Hersinger i H. Stein, *Endzeitpropheten oder die Offensive der Antiwestler*, Hamburg, Rowohlt, 1995, p. 81.
 38. El terme és de D. Diederichsen, en «Spirituelle Reaktionäre und völkische Vernunftskritiker», dins *Freiheit macht arm: Das Leben nach dem Rock'n Roll 1990-1993*, Colònia, Kiepenhauer&Witsch, 1993. Una versió d'aquest assaig es publicà també com a «Spiritual Reactionaries After German Reunification: Syberberg, Foucault and Others», *October* 62, tardor 1992, pp. 65-83.
 39. Hans Jürgen Syberberg, *Vom Unglück und Glück der Kunst in Deutschland nach dem letzten Krieg*, Munic, Mathes&Seitz, 1990, p. 14.
 40. B. Strauss, «Refrain einer tieferen Aufklärung», a Figal i Schwilk, *Magie der Heiterkeit*, p. 323.
 41. Claus Leggewie, *Druck von rechts*, Munic, Beck, 1993, pp. 115-119.
 42. B. Strauss, «Anschwellender Bockgesang», *Der Spiegel* 6, 12-2-1993, p. 324; reimprès a H. Schwilk i U. Schacht, eds., *Die Selbstbewusste Nation*, Berlín, Ullstein, 1994, que inclou comentaris sobre Strauss de representants de la dreta intel·lectual alemanya.
 43. Strauss, «Anschwellender Bockgesang», cit.
 44. Diederichsen, «Spirituelle Reaktionäre», cit.
 45. Vegeu H. Müller, *Krieg ohne Schlacht: Leben in zwei Diktaturen*, Colònia, Kiepenhauer&Witsch, 1994, pp. 275-281.
 46. H. Müller, *Jenseits der Nation*, Berlín, Rotbuch, 1991. Vegeu també R. Herzinger, *Masken der Lebensrevolution: Vitalistische Zivilisations- und Humanismuskritik in Texten Heiner Müllers*, Munic, Fink Verlag, 1992.
 47. W. Biermann, «Die Müller-Maschine», *Der Spiegel* 2, 8-1-1996, p. 159.
 48. Vegeu Zitelmann et al., *Westbindung*, cit.
 49. E. Jünger, «Der Friede», en *SW*, vol. 7, pp. 195-199.
 50. Tot i que *Junge Freiheit* ha publicat articles de suport a Faurisson i l'«Informe Leuchtnert», el seu director Dieter Stein, per la seua banda, ha expressat sovint la idea que la Dreta no hauria de tractar de traure importància o de justificar les atrocitats del Tercer Reich. En un article editorial recent explica de manera clara: «Per tal que el Tercer Reich no siga considerat com la darrera paraula sobre la història alemanya, és absolutament necessari reconèixer el caràcter criminal del règim nacionalsocialista». Vegeu Stein, «Geschichte und nationale Identität», *Junge Freiheit* 7, 17-2-1995, p. 11.
 51. En són exemples recents J. Hoffman, «Stalins Vernichtungskrieg», *Die Zeit* 46/1995, i l'afirmació totalment mancada de base de J. Bacque segons la qual deu milions d'alemanys van ser morts a causa de la presó, la fam o la deportació, en *Verschwiegene Schuld: Die alliierte Besatzungspolitik in Deutschland nach 1945*, Frankfurt a M., Ullstein, 1995. Vegeu la demolició per Rudolf Augstein de les darreres tesis revisionistes pel que fa a Stalin: «Die neuen Thesen zum Russlandkrieg», *Der Spiegel* 6/1996, pp. 110-116.
 52. Vegeu la introducció d'Armin Mohler a l'edició revisada de *Die Konservative Revolution in Deutschland 1918-1932*, Darmstadt, WBG, 1989, pp. 6-10.
 53. Les cartes, encara no a l'abast dels investigadors, es troben dipositades al Deutsches Literaturarchiv de Marbach. Armin Mohler em va comentar les cartes en general quan el vaig visitar pel novembre de 1989.
 54. M. E. Zimmermann, *Heideggers Confrontation with Modernity: Technology, Politics, Art*, Bloomington, Indiana U. P., 1990.
 55. E. Jünger, «Der Waldgang», *SW*, vol. 7, p. 328.
 56. Id., p. 365.
 57. Id., p. 353.
 58. Títol d'una antologia publicada per l'editorial de dretes Mathes&Seitz, *Ich gestatte mir die Revolte* (Munic, 1990).
 59. Els arguments bàsics van ser elaborats per Armin Mohler en *Vergangenheitsbewältigung*, Krefeld, Sinus, 1980.

60. Vegeu «Geflohen und vertrieben, Besetzt oder befreit. Kriegsgefangenen. Besiegt», *Junge Freiheit*, 5-5-1995. Número especial sobre el 8 de maig de 1945.
61. «Paradoxie des 8. Mai», *Junge Freiheit*, cit., p. 16.
62. Una panoràmica excel·lent d'aquesta qüestió a l'Alemanya de la postguerra es troba en L. Niethammer, *Posthistoire: Has History Come to an End?*, trad. P. Camiller, Londres, Verso, 1992. [Trad. cat. parcial en «Reflexions sobre la posthistòria», *L'Espill* 8/9, 2001].
63. Hom podria, per tant, pensar en la possibilitat d'una quarta versió, basada en el neomarxisme. Però els marxistes tendeixen a criticar tots els conceptes de la fi de la història com a capitulacions davant el sistema, el mercat i la mercantilització del món de la vida. Vegeu Perry Anderson, *A Zone of Engagement*, Londres, Verso, 1992, pp. 279-375.
64. E. Jünger, *SW*, vol. 7, p. 314.
65. E. Jünger, *SW*, p. 27. Vegeu Spengler, *Jahre der Entscheidung*, p. 33.
66. F. Meinecke, *The German Catastrophe: Reflections and Recollections*, Boston, Beacon Press, 1950. Aparegué originalment a Alemanya l'any 1946.
67. E. Jünger, «La pau», dins *SW*, vol. 7, p. 224.
68. *Ibid.*
69. E. Jünger, cit., p. 57.
70. E. Jünger, «Ausgehend von Brümmerhof», *SW*, vol. 14, p. 128.
71. E. Jünger, «La pau», *loc. cit.*, p. 222.
72. E. Jünger, *loc. cit.*, p. 211.
73. E. Jünger, *loc. cit.*, p. 207.
74. Walter Bargatzky, que mantenia Jünger informat dels plans de la resistència alemanya, escriví en les seues memòries: «Llavors començà la vertadera tragèdia, el genocidi. Els jueus francesos estaven sent transportats també cap a l'Est. Drancy i el camp de Compiègne havien esdevingut etapes en el camí cap a Auschwitz. Era l'estiu de 1942. Però encara abans havíem rebut informacions que indicaven que els jueus estaven sent assassinats, sistemàticament i en massa.» Vegeu W. Bargatzky, *Hotel Majestic. Ein Deutscher in Besetzten Frankreich*, Basilea, Herder, 1987, p. 101.
75. Jünger, *Strahlungen II* (17 abril 1945), p. 415.
76. Vegeu, per exemple, Primo Levi, «Letters from Germans», en *The Drowned and the Saved*, Nova York, Summit Books, 1988.
77. Jünger, *Strahlungen I*, pp. 318, 322, 342, 355, 358; *Strahlungen II*, pp. 401, 412, 422.
78. *Strahlungen II* (12 maig 1945), pp. 447-448.
79. *Strahlungen II* (12 maig 1945), p. 447. No hi ha rastre d'antisemitisme en cap dels escrits publicats per Jünger, tret d'un breu article de 1930. Però després d'una amistat de trenta anys, Henri Plard, traductor de Jünger, trencà la relació amb l'autor perquè aquest havia defensat reiteradament Pierre Laval. Entrevista personal amb Henri Plard, 7 de març 1990.
80. *Strahlungen II* (20 agost 1945), p. 509.
81. Prefaci a *Strahlungen I*, p. 12.
82. Imatge treta d'*Eumeswil* (1977), la novel·la més explícitament posthistòrica de Jünger.
83. Friedrich Sieburg, *Die Lust am Untergang*, Hamburg, Rowohlt, 1954.
84. G. Wirsing, *Schritt aus dem Nichts: Perspektiven am Ende der Revolution*, cit. en G. Montesi, «Mutationen der Menschheit», *Wort und Wahrheit* 7, 1952, pp. 456-459.
85. C. Schmitt, «Die Einheit der Welt», *Mercur* 1, gener 1952, p. 9.
86. H. Freyer, *Theorie der gegenwärtigen Zeitalters*, Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt, 1955; vegeu J. Z. Muller, *The Other God That Failed*, Princeton, Princeton U. P., 1987, pp. 105-106. L'anàlisi de sistemes de Freyer és una anticipació d'una «teoria dels sistemes socials» molt més sofisticada de la dècada de 1970 i gaudeix a hores d'ara d'una recepció postmoderna. Vegeu l'especial sobre Niklas Luhmann de *New German Critique* 61 (hivern 1994) i l'especial «The Politics of Systems and Environments», *Cultural Critique* 30 (primavera 1995).
87. A. Gehlen, «Über die Geburt der Freiheit aus der Entfremdung», dins *Studien zur Anthropologie und Soziologie*, Berlín, Luchterhand, 1963, p. 246, cit. a Niethammer, *Posthistoire*, p. 18.
88. Gehlen, cit., pp. 310 i ss.
89. Aquests termes provenen d'un discurs de Jünger a la Biennal de Venècia en 1990. Pierre Bourdieu es va sentir suficientment enfurismat pel que en va dir el «discurs feixista» de Jünger, que va promoure una «Crida a la Vigilància» amb 160 intel·lectuals francesos més, que van expressar l'estiu de 1993 la seua convicció que les obertures democràtiques de la Nova Dreta no eren sinceres. El document es va publicar al diari *Le Monde* el 13 de juliol, signat per Pierre Bourdieu, Jacques Derrida i altres notables, i un any després per 160 intel·lectuals més. Per a una crítica del manifest, vegeu F. Adler, «Left Vigilance in France», *Telos* 98-99, hivern 1993-primavera 1994, pp. 23-33.
90. P. Sloterdijk, ed., *Vor der Jahrtausendwende: Berichte zur Lage der Zukunft*, 2 vols., Frankfurt a M., Suhrkamp, 1997; L. Heidbrink, ed., *Entzauberte Zeit: Der melancholische Geist der Moderne*, Munic i Viena, Hanser, 1997.

**Cada dilluns,
a les 21.30.**

Per alguns, és el sud del nord.
Per d'altres, el nord del sud.
Però tots estan d'acord en una cosa:
a Catalunya hi viu una gent força peculiar.

3

Edició i editors

PRESENTACIÓ

Si hi ha un camp d'activitat on la intersecció entre cultura i indústria és més clara i evident, aquest és sens dubte el món de l'edició. Això fa les coses molt complicades, certament, al sector editorial, però també el fa molt interessant. Lluny de les visions romàntiques, la producció de llibres és pròpiament una activitat de caire industrial que crea riquesa i llocs de treball, que està sotmesa al mercat i tracta d'influir-hi, que exporta i importa, compra i ven, amb tots els condicionaments que això implica. Però la matèria primera de tot plegat, el llibre, és un producte cultural de primera magnitud, que en principi obeeix a una lògica diferent. La coincidència i el contrast entre aquestes dues lògiques provoca, com és ben sabut, tota mena de paradoxes i dinàmiques sorprenents, algunes positives, d'altres més aviat lamentables.

La realitat editorial és d'una enorme diversitat, per la seua pròpia naturalesa, i a més es troba sotmesa a un canvi permanent. Una indústria editorial sòlida, amb bases fermes, ben orientada, és fonamental per a la cultura d'un país. La cultura catalana té en la producció editorial, en els llibres, un dels actius més importants. Està sotmesa a tota mena de pressions, derivades en part de les transformacions globals que afecten el món editorial en general. Però també revela un grau d'originalitat extraordinari, que té a veure amb la història i amb la matèria primera més bàsica de totes, que és l'idioma. Cap llengua sense estat propi al darrere coneix l'impuls editorial que té el català, malgrat tot, i això no és cap casualitat sinó el producte d'una aposta social decidida per la continuïtat i la projecció normalitzada de la llengua pròpia. A més, al territori català es concentra una part essencial de la producció editorial en castellà. La coincidència no deixa de ser singular, té efectes considerables, i en tot cas bé mereix una reflexió detinguda.

La indústria editorial travessa a tot arreu moments d'incertesa i de canvis, de concentració i de replantejament, en un món marcat per la irrupció de les noves tecnologies de la informació i l'aparició de nous suports. Els grans grups editorials i de comunicació dominen quotes creixents del mercat del llibre, i això té conseqüències.

Tot aquest panorama ple d'interrogants es tracta des de múltiples perspectives en aquestes pàgines, que aborden la realitat i les possibilitats del llibre, de la producció editorial, a casa nostra, en una societat encara fragmentada i poc articulada, que ha de fer front a reptes de gran magnitud quan encara no ha resolt alguns problemes elementals i de premissa, lligats a la mera supervivència.

Algunes posicions que hom podria considerar segures, no ho són tant en un món que canvia de pressa i en el qual alenen processos que es podrien revelar devastadors. Per això proposem un debat sobre aquest termòmetre, o sismògraf, de la nostra cultura i la nostra societat que és la producció editorial.

Globalització i qualitat en l'edició mundial

Sergio Vila-Sanjuán

1. UNA COMPRA EMBLEMÀTICA

A principis del passat mes de febrer, el grup francès Hachette es convertia en el tercer grup editorial del món, després de Bertelsmann i Pearson, en comprar per vora 500 milions d'euros Time Warner Books, branca editorial del gegant mediàtic homònim.

Què s'amaga darrere d'aquesta notícia? Doncs un trencaclosques empresarial i cultural considerable, que cal desbrossar acuradament per a saber de què estem parlant.

Comencem pel comprador, Hachette. El pare de la criatura és Louis Hachette, que el 1826 va adquirir una llibreria parisenca, des de la qual va iniciar una fructífera carrera com a editor, fins a convertir-se en el primer de l'Europa del seu temps. Entre els seus èxits, un «Diccionari de la llengua francesa» que es convertiria en obra de referència, i diverses jugades mestres del màrqueting editorial *avant la lettre* com la col·lecció *Bibliothèque des Chemins de Fer*, els títols de la qual es ve-

nien en les estacions de ferrocarril, i publicacions com la revista de viatges *Le tour du monde* o el familiar *Le Journal pour tous*. Hachette va morir el 1864 i la seva empresa va continuar viva, convertida ben aviat en una societat anònima gestionada per professionals. Hachette et Cie. s'entronitza al llarg dels decennis següents en terrenys tan variats del món del llibre francès com l'edició de text, els diccionaris i obres de consulta, la història, el llibre infantil, i la literatura en general.

Després de la Segona Guerra Mundial, Hachette inaugura una nova aventura periodística llançant amb èxit la revista femenina *Elle* el 1945. I el 1953 promou *Le Livre de Poche*, primera gran editorial de butxaca del país. Als anys següents «crea grup», adquirint editorials de la competència que han anat a menys en morir els seus patrons o bé per dificultats econòmiques: segells com ara Grasset (que havia estat la primera editorial de Proust), Fayard, Stock o Fasquelle se sumen a l'incipient conglomerat. Simultàniament la seva branca periodística cobra cada vegada més força, amb la revista *Elle* obrint edicions en una dotzena de països del món.

El 1981 pren el control del grup un personatge singular: Jean-Luc Lagardère. Enginyer de formació, la seva primera ocupació important va ser en l'empresa

Sergio Vila-Sanjuán (Barcelona, 1957) és periodista de *La Vanguardia*. Entre les seves obres figuren *Pasando página. Autores y editores en la España democrática* (2003) i *Crónicas culturales* (2004). Va ser comissari de l'Any del Llibre i la Lectura 2005 de Barcelona.

Matra, que desenvolupava tant línies aeronàutiques com d'automòbil. Lagardère va fer perquè els automòbils de l'empresa entraren en l'alta competició, i marcà època primer en fórmula 3, després en fórmula 2 i finalment en fórmula 1, amb pilots com ara Jacky Ickx i Jackie Stewart.

Què té a veure tot això amb el món del llibre? Doncs absolutament res. La qüestió és que un triomfant Lagardère adquireix el 1974 el control de l'emissora de Radio Europe 1 i a partir d'ací decideix continuar movent-se en el terreny de la comunicació. Així que compra un grup periodístic, Filipacchi, i el grup editorial associat a ell, Hachette. D'aquesta manera es converteix en un potentat mediàtic internacional i en un dels dos principals editors de França. No sense polèmica: una de les seves derivacions empresarials té a veure amb l'aeronàutica i la defensa, a través de la firma EADS es converteix en fabricant de míssils ultrasofisticats i de carros armats. Pot un editor ser també productor d'armament? Als sorprenents anys vuitanta i noranta sí, tot i les protestes d'un sector de la intel·lectualitat francesa, que mai no va veure amb bons ulls aquesta associació. I no per això l'imperi editorial deixava d'expandir-se: el 1998, Hachette comprava l'editorial japonesa Fujin Gaho; el 1999, la italiana Rusconi... També l'espanyola Salvat cauria en les seves mans.

Lagardère mor l'any 2003, a temps d'emportar-se una satisfacció final: la caiguda del seu gran competidor. Al llarg d'un decenni, el grup Hachette i el grup Vivendi (Groupe de la Cité/Havas) s'havien disputat el domini del mercat francès del llibre. El 2002, després de l'espectacularment desafortunada gestió del seu màxim responsable Jean-Marie Messier, Vi-

vendi ha de desprendre's de bona part de les seves joies: els segells Larousse (amb la cèlebre enciclopèdia a collibè), Laffont, Le Robert, a Espanya el Grup Anaya, que havia adquirit uns anys abans... Hachette les compra, domina França i aspira a continuar afermant-se com a potent multinacional. En adquirir Time Warner Books, cinquè editor nord-americà, el grup francès cobra una força impensada als Estats Units. I, de retruc, a Anglaterra, on el paquet adquirit té una forta presència: Hachette, que ja posseïa el segell anglès Hodder Headline, es guanya un segon lloc en el món del llibre britànic.

Bé, tot això quant al comprador. Què podem dir quant al venedor i a la peça venuda? Una mica més o menys el mateix. Time Warner és un grup mediàtic d'arrel nord-americana i vocació global sorgit de la fusió entre el grup Time-Life (editora de les molt conegudes revistes homònimes i d'altres com *People* i *Sports Illustrated*), i la productora cinematogràfica Warner, unió que absorbiria també el 1996 l'imperi Turner de Ted Turner, creador de la CNN i conegut en la premsa del cor pel seu matrimoni amb Jane Fonda. L'any 2000, Time Warner es va fusionar amb American Online.

En l'interior d'aquest conglomerat, el grup periodístic Time-Life havia aportat una divisió de llibres, que amb els anys es va anar ampliant i actualment posseeix prop de vint-i-cinc segells, entre ells l'important Book-of-the-Month-Club (un pioner dels cercles de lectors de tot el món) o la veterana Little Brown, editorial dels grans escriptors bostonians com John P. Marquand. Però feia temps que en mitjans ben informats es comentava que Time Warner volia traure's de damunt la

seva divisió editorial, i ací estava l'antic grup de Lagardère preparat per a aprofitar l'ocasió.

2. GRANS GRUPS I COMUNICACIÓ

Són dues històries entre moltes que es podrien contar del panorama editorial internacional, dominat en bona part per grans conglomerats editorials vinculats a imperis de la comunicació, i de vegades també a *holdings* industrials amb un altre tipus de derivacions. Aquests conglomerats editorials tenen un caràcter generalista, és a dir, publiquen tot tipus de llibres, i sovint acullen al seu si antigues editorials històriques que, desposseïdes d'autonomia estructural, queden reduïdes en la pràctica a un segell o una marca que dóna nom a una línia de publicacions diferenciada.

Encara que des dels inicis de l'edat moderna hi ha un vincle obvi entre editors de llibres i editors de revistes, diaris i altres publicacions, els experts solen fixar en els anys setanta del segle passat el moment en què es forja un nou concepte de la relació entre món editorial i món mediàtic. Es constata primer que la publicació de llibres és una forma de comunicació (cosa que és indubtablement certa) i d'això es deriva que les empreses editorials representen el complement perfecte a les empreses de premsa, televisió i cine (cosa que ja no és tan clara, segons ha demostrat l'experiència). Com que aquest tipus d'empreses requereixen grans capitals, de vegades es veuen associades amb un altre tipus d'activitat (com ocorria amb les empreses d'alta tecnologia i armament de Lagardère).

A la idea de complementarietat se suma la d'oportunitat, i també la de globalització. Als Estats Units les empreses periodís-

tiques es van llançar a adquirir editorials: la cadena Newhouse, quarta de periòdics i revistes del país, va absorbir Random House, primera editorial nord-americana, amb un dels catàlegs més prestigiosos en llengua anglesa (van ser els editors americans de l'*Ulisses* de Joyce i controlen la col·lecció Modern Library, autèntic cànion de la literatura nord-americana). Simultàniament, algunes multinacionals estrangeres adquirien més editorials nord-americanes líders. El magnat australià de la comunicació Rupert Murdoch va comprar Harper and Row; la britànica Pearson (avui propietària de Penguin Books, del *Financial Times* i de *The Economist*) va comprar Viking; un altre magnat de trajectòria més dubtosa, Robert Maxwell, va comprar Mac Millan i Scribners...

Una de les lògiques de la política de concentrar editorials radica en l'economia d'escala, que permet estalvis importants en distribució o en compra de paper amb el consegüent augment de beneficis. Una altra idea subjacent en aquesta política d'adquisicions consistia a fomentar les «sinergies» que se suposa que resultarien de les combinacions de llibres, clubs de llibres, revistes, músiques, vídeo i pel·lícules. Així, a finals dels anys vuitanta, les multinacionals de l'oci i la comunicació havien acaparat substancialment la producció de llibres de ficció i no ficció als Estats Units.

Tanmateix, la major multinacional del llibre continuava –i continua– sent una alemanya: Bertelsmann, que té el seu origen en una editorial amb més de segle i mig d'història que s'havia iniciat amb llibres religiosos. Després de la Segona Guerra Mundial, el seu propietari, Reinhard Mohn, va consolidar un model de club de

lectors que aviat exportaria primer per tot Europa (a Espanya amb el reeixit Círculo de Lectores, tot un símbol del desenvolupament dels anys seixanta) i després per tot el món. Ràpidament, els complementaria amb cadenes de revistes, de televisió, discogràfiques com RCA, adquisició de noves editorials.... El 1998 Bertelsmann va comprar a la cadena Newhouse el grup Random House, i doncs es consolidà com el primer editor mundial. Aquesta compra va despertar als Estats Units una polèmica important: anaven els alemanys a colonitzar la seva cultura influïent en els continguts de la seva editorial emblemàtica? Va ocórrer just el contrari: Bertelsmann va americanitzar les seves editorials literàries, i donà el nom de Random House a la divisió del grup que les gestionava.

També a Espanya el procés de concentració es desenvoluparia de forma imparable al llarg dels anys vuitanta i noranta. El grup Planeta duria a terme una forta política d'adquisició d'editorials i creació d'unes altres de noves incorporant firmes com Espasa, Seix Barral o Crítica fins a esdevenir el primer en facturació de l'àmbit hispanoamericà... Al mateix temps el grup Prisa, impulsat com a potència mediàtica amb l'èxit del diari *El País*, adquiria segells com Alfaguara i Taurus, que se sumava a l'editorial Santillana, especialitzada en textos escolars, que està en la base del seu desenvolupament. I dues multinacionals de primer nivell com Bertelsmann i la italiana Mondadori unien els seus destins creant el segell Random House Mondadori per a l'àmbit hispà. En suma, el món del llibre en espanyol evolucionaria molt compassat amb les tendències del mercat mundial.

3. PROBLEMES I AVANTATGES D'UNA DINÀMICA

Aquest procés de concentració ha estat tremendament qüestionat. El seu crític més conegut, l'editor nord-americà André Schiffrin, ha parlat de l'«edició sense editors», és a dir, d'una indústria del llibre sotmesa als arbitris del mercat pur i dur i regida pels executius del *big business*, que, obsessionats pel compte de resultats, oblidem que en el món editorial les rendibilitats són tradicionalment baixes i un llibre que es ven bé ha d'ajudar a finançar altres que no es venen gens bé.

I encara que no es pot negar a Schiffrin un punt de raó en la seva advertència, que, sobretot en els embogits anys vuitanta i primers noranta, responia a una realitat constatable, actualment és des de l'interior dels mateixos grans grups que s'està revisant el sistema. Entre altres coses, per instint de supervivència: algunes decisions preses per executius —com el pagament de grans sumes per memòries de polítics, com Ronald Reagan, que després no es van vendre— van posar alguns d'aquests segells contra les cordes.

El passat novembre, i dins del programa de l'Any del Llibre i la Lectura, Barcelona va acollir el simposi «Els futurs de la indústria editorial» en el qual van participar destacats representants d'aquests grans grups. La majoria d'ells coincidí a destacar que, en el món actual, la figura de l'editor —no la de l'executiu— constitueix la clau del negoci editorial. «Quan vaig arribar a l'editorial el 1997 vaig empenyar la gent, que estava aterrida per les finances, a fer el que sabien fer: publicar bons llibres», ens va contar Jane Friedman, actual presidenta del gegant nord-americà Harper

Collins (propietat de la News Corporation de Rupert Murdoch). «Les empreses que posen l'editor al front són les que triomfaran», va indicar per la seva banda Riccardo Cavallero, conseller delegat de Random House Mondadori. Aquests alts càrrecs, òbviament, no es fan la il·lusió que guanyar diners no és indispensable. «No hi ha una altra indústria on ho sigui tant» –diu Cavallero– «perquè els diners et donen independència, i si no ets independent no pots publicar bons llibres».

I és que, per a alguns representants del sector, la concentració editorial és l'única resposta possible al signe dels temps: «El creixement dels grups multimèdia forma part del procés de globalització, independentment de les consideracions polítiques, econòmiques o morals que se'n vulguin fer», va assenyalar a Barcelona Juan Luis Cebrián, conseller delegat del grup Prisa. Especialment amb vista a un futur en què, segons la seva opinió, «el llibre es manté com a objecte, però ha perdut la centralitat cultural amb l'avanç de l'audiovisual i de les noves tecnologies».

¿Fins a quin punt està implantant aquest procés de concentració? Depèn dels països. Als anys noranta es calculava que catorze companyies controlaven un terç de la producció mundial de llibres (a les ja esmentades caldria afegir-ne d'altres com Simon&Schuster del grup Viacom, propietari també de la productora Paramount; el grup Reader's Digest; el grup Reed Elsevier o grup Holtzbrink). Quan el grup Lagardère va optar per comprar els actius de Vivendi, un comitè de la Unió Europea va avisar que la unió dels dos segells donaria al comprador una quota de mercat superior al 50 % i en alguns casos superior al 75 % en distints fragments de mercat (lli-

bres francesos, traduccions, butxaca, distribució, etcètera). A Anglaterra són sis les editorials que es reparteixen vora el 60 % de la quota de mercat.

4. ELS INDEPENDENTS I ELS AGENTS

Una altra qüestió important: la globalització del mercat editorial, és enemiga de la qualitat? Doncs, segons com es miri. Hi ha una globalització de la literatura de consum i també una globalització de l'edició literària més exquisida; en suma, ningú no escapa al fenomen.

Pel que fa a la literatura per al gran públic, certes formes de globalització han existit sempre; en realitat, són tan velles com la busca del *best seller*. El que ha canviat són les expectatives, que abans eren més modestes: Stanley Unwin, un dels grans editors britànics del segle XX, conta en les seves memòries com va aconseguir per quatre duros els drets per a Anglaterra de *L'expedició de la Kon-Tiki*, de Thor Heyerdahl, després d'assabentar-se que havia funcionat bé en la llavors apartada Noruega, i com contra tots els pronòstics va aconseguir convertir-lo també en aquest país en un sorollós *best seller*, fenomen que es repetiria en tots aquells on va ser traduït (a Espanya ho faria Juventud).

Als anys cinquanta i seixanta, autors nord-americans com ara Harold Robbins i James Michener aconseguien vendes multimilionàries en una trentena de països amb els seus relats d'amor i luxe i d'aventures (Robbins va arribar a vendre 150 milions exemplars de novel·lotes com *No estimaràs un estrany*, *Els insaciabls* o *Els aventurers*). Un fenomen que es repetiria, a

l'alça, en els decennis següents amb escriptors com Michael Crichton, Ken Follett o Tom Clancy i les seves novel·les d'intriga científica o política. En aquest període, l'agilitat creixent de les comunicacions i la interconnexió del món editorial han potenciat el fenomen de la publicació simultània d'un llibre en desenes de traduccions a llengües diferents. (Ací intervé decisivament la figura del *scout*, observador de la indústria editorial d'un país que en passa informació a les editorials d'altres països. El *scout* subministra als seus clients notícia dels llibres importants que s'estan cuinant, molt abans que s'hagin editat i sovint abans que estiguin del tot escrits. No cal dir que el major camp d'estudi per als *scouts* són els Estats Units, i el seu major mercat el dels països europeus). La diferència és que avui, en comptes de pagar quatre duros, les editorials paguen enormes bestretes pels drets d'un hipotètic *best seller*.

En aquest primer decenni posterior a l'any 2000, els reis del *best seller* global són sens dubte J. K. Rowling, que en menys de deu anys ha aconseguit vendre 250 milions d'exemplars de les aventures de Harry Potter arreu del món, i Dan Brown, el *Codi Da Vinci* del qual ha venut 35 milions d'exemplars en quaranta llengües en a penes quatre anys, i segons els experts no ha fet més que començar.

Sens dubte, crear *best sellers* globals és avui un objectiu indissimulat dels grans grups, que són els que posseeixen la maquinària adequada per a fer-ho. «Decidim el que invertim en promoció segons els nostres càlculs de probabilitats de venda. És a dir, ens gastem el 10 % del cost total d'un llibre en promoció, per la qual cosa si es tracta d'un autor famós, a qui hem

pagat una gran bestreta, invertim més a promocionar-lo... per a poder recuperar els nostres diners», declarava a Barcelona Jane Friedman.

Però també l'edició literària té els seus *best sellers* globals. I els seus precedents històrics: Hemingway, amb l'ajuda del mític editor de Scribners, Maxwell Perkins, va ser des dels anys vint un autor alhora respectat per la crítica i molt venut internacionalment. Autors com Norman Mailer, Arundhati Roy o Tom Wolfe, a qui ningú regatejaria la categoria de literaris, triomfen en tot el món. Sens dubte la llengua anglesa ajuda, encara que en els últims temps espanyols com Arturo Pérez Reverte o Carlos Ruiz Zafón s'estan incorporant a aquesta llista de literats globals (el seu gran precedent va ser Gabriel García Márquez, el qual en 1968 va aconseguir la proesa de vendre un milió d'exemplars de *Cien años de soledad*).

Com funciona la globalització de la qualitat? Doncs a través de diversos mecanismes. En primer lloc, els propietaris de les principals firmes literàries independents (és a dir, que no formen part de grans grups) d'Europa i Amèrica estan vinculats per vells llaços de col·laboració i d'amistat i es passen la informació entre ells. Així es va poder veure l'any 2001, quan la Universitat Internacional Menéndez Pelayo va convocar a Santander un col·loqui sobre el tema dirigit per Jorge Herralde. Allí es van trobar els responsables d'editorials de gran pedigrí com ara les italianes Feltrinelli, Adelphi o Franco Maria Ricci, la francesa L'Olivier, o la nord-americana Grove/Atlantic, amb els de segells espanyols com Quaderns Crema, Pre-textos o Paidós. És fàcil veure com sovint els autors dels uns apareixen en els catàlegs dels altres, fet que

demostra aquesta fluïdesa de comunicació entre editors literaris.

Conclusió principal dels debats de Santander: admesa la transformació del món editorial per la consolidació de les grans indústries del llibre, es tracta de veure la manera com editorials literàries més modestes poden, o bé existir al marge d'elles, o bé crear espais de viabilitat dins d'elles. L'èxit d'Anagrama o Tusquets a Espanya demostra l'ampli marge de manobra de les firmes independents de prestigi, i es repeteix a Itàlia o a Estats Units amb els segells mencionats abans. A França, Gallimard, i a Alemanya, Suhrkamp, proven que editorials independents amb forta empremta literària poden adquirir dimensions industrials molt respectables. I en els últims anys, segells com Bloomsbury i Canongate a Gran Bretanya o Salamandra a Espanya han donat constància de la possibilitat d'una línia editorial també independent que conjuga la carta més exquisida amb una altra d'incidència en el gran públic (en el cas de Bloomsbury i Salamandra a través sobretot dels llibres de Harry Potter).

En tot cas, la supervivència d'un nucli dur d'editorials independents sembla requisit indispensable per al futur de l'edició cultural, entre altres coses perquè les apostes de l'edició independent solen ser més a llarg termini, estan menys sotmeses a pressions jeràrquiques i escapen al termini dels tres anys que segons la llegenda caracteritza la vida de l'editor en un gran grup: un any per a preparar la programació, un altre per a posar-la en llibreries i un tercer per a constatar la rendibilitat: si aquesta no es produeix, al carrer. En la seva faceta més cultural, el bon editor lite-

rari independent s'aproxima en canvi a la definició de Roberto Calasso que considera les editorials com a paisatges que cal respectar quasi ecològicament («les àmplies regions de Gallimard, dels marenys de la Série Noire als ermossos de La Pléiade; els nobles territoris d'Insel Verlag, àmplies campanyes que van pertànyer a un senyor feudal il·lustrat») i a les contundents paraules d'Italo Calvino: «Si la literatura no té alguna cosa impossible en el seu propi nucli, perd tota màgia i poder»).

Però al mateix temps, i contra la imatge que els vincula únicament i exclusivament al *best seller*, en l'actualitat els grans grups editorials juguen entre les seves cartes també la carta literària. És el cas, per exemple, de Knopf dins del grup Random House/Bertelsmann. Aquesta editorial que dirigeix Sonny Mehta, possiblement el més prestigiós editor nord-americà actual, pot publicar tant Bret Easton Ellis com Bill Clinton, i té una empremta de qualitat indiscutible. «Si una cosa és bona, segur que és petita», va manifestar a Barcelona Mehta. «L'edició és un treball de dimensions domèstiques. He tingut la sort de treballar amb prou llibertat de criteri, a pesar dels canvis», va reblar.

A Itàlia Adelphi, la molt selecta editorial que dirigeix Calasso, compta amb un 50 % de capital del grup Rizzoli. I en l'àmbit hispanoamericà el grup Planeta impulsa, juntament amb segells de caràcter més comercial com la mateixa editorial Planeta, editorials literàries com ara Destino. El mateix fa Random House Mondadori, que llança les seues obres per al gran públic amb els segells de Plaza&Janés o Grijalbo, i reserva les apostes literàries per a editorials del grup com Mondadori o Lumen...

En la globalització de la qualitat juguen una basa molt important els agents literaris. L'agent fa d'intermediari i negocia amb les editorials no sols la remuneració, sinó també el tipus de llançament i màrqueting que els llibres dels seus representats rebran. Com més important és el grup de representats que pot exhibir, més gran el seu poder i la seva capacitat d'introduir en l'univers editorial autors poc coneguts a canvi de cedir els drets dels molt coneguts.

En el món hispanoamericà «l'agent» per antonomàsia és Carmen Balcells, que representa García Márquez, Mario Vargas Llosa, Isabel Allende, Juan Goytisolo, Juan Marsé, Eduardo Mendoza o Antonio Lobo Antunes, entre altres. En el món anglosaxó la figura de més prestigi és Andrew Wylie, que porta la representació de Martin Amis, Dave Eggers, Ismail Kadaré o Claudio Magris i els hereus de Calvino, Borges o Fassbinder, entre altres. La relació de fidelitat dels escriptors als seus agents és prèvia i molt més rellevant que la que els vincula a les seves respectives editorials.

La globalització de la qualitat passa sens dubte per l'assaig. Un agent literari nord-americà aficionat a la ciència, John Brockman, va arribar fa vint anys a la conclusió que els llibres científics eren excessivament avorrits i plans i, també, que podia canviar-se la manera d'escriure sobre aquest tema, i animà els autors adequats a fer-ho, i a més fer negoci amb això. Va obrir una agència especialitzada en la gestió de drets d'obres científiques i és al darrere de *best sellers* com *Intel·ligència emocional* de Daniel Goleman o les obres de Steven Pinker o de Daniel Dennett. Avui l'assaig científic és un dels gèneres en voga internacional.

5. ALGUNS TRETS MÉS DE L'EDICIÓ MUNDIAL

Globalització i qualitat, concentració i edició independent, rendibilitat i poder mediàtic, són per tant alguns dels conceptes que centren el panorama de l'edició mundial. No vull acabar aquest recorregut pel seu inacabable paisatge sense assenyalar alguns punts que s'han quedat en el tinter. Com el paper en auge de les grans cadenes de llibreries, que en tot Occident tenen un pes cada vegada major i que amb els seus encàrrecs poden decidir com a mínim l'èxit –encara que no tant el fracàs– d'un llibre. O la funció de les grans fires del llibre, especialment Frankfurt, aqueixa macroexperiència professional anual que proporciona a editors de tot el món un sentit de pertinença i de suport dins d'un món competitiu i sobreinformat, segons va definir el més durador dels seus directors, Peter Weidhaas.

També és ressenyable l'emergència de noves potències del llibre no occidentals, com Corea del Sud, vuitè mercat mundial del sector i que ha desenvolupat l'experiència de crear una ciutat del llibre al costat de Seül, on concentra editorials, distribuïdors i llibreries. O l'Índia, on es publiquen 77.000 títols anuals en 30 llengües o dialectes.

I finalment, no podem oblidar el decisiu repte que les noves tecnologies de la informació representen per al sector editorial, que veu actualment amb preocupació com el buscador Google, en col·laboració amb algunes universitats nord-americanes, es disposa a posar en Internet una àmplia selecció d'obres literàries amb pretensió de Biblioteca Universal i sense satisfer cap

tipus de drets d'autor, cosa que ja ha motivat rèpliques i projectes alternatius tant des de l'empresa privada com des de les

biblioteques públiques europees. Però aquest ja seria tema per a un altre, també llarguíssim, article. □

L'ESPILL

Núm. 21 — hivern 2005

Enganya-l'ull. El guerrer, el comerciant i la noble causa en la història medieval de Catalunya. *Miquel Barceló*

Carl Schmitt i els jueus. *Raphael Gross*

Emocions morals en la fletxa del temps. *Josep E. Corbí*

Montaigne, en alta mar. *Julián Marrades*

Construcció i deconstrucció de la identitat. *Dolors Oller*

IMMIGRACIÓ I CANVI SOCIAL

Les migracions internacionals al segle XXI. Una globalització farcida de fronteres. *Aitana Guia*

Migracions i globalització. *Joaquim Garcia Roca*

Els nous veïns a la ciutat. *Francesc Torres*

Xarxes i creuaments en les migracions. *Joan Lacomba*

Entrevista amb Zygmunt Bauman. *Elisabeth von Thadden*

DOCUMENTS

Filologia de la Weltliteratur. *Erich Auerbach*

Un manifest per la història

L'home ocell. Sobre Santiago Calatrava. *Martin Filler*

De tornada a Ors. *Adrià Chavarria*

L'individu postmodern (i globalitzat). *Enric Balaguer*

Entre eriçó i guineu. Joan Fuster i el grup Torre. *Josep Ballester*

L'*Homo floresiensis* i la igualtat humana. *Richard York*

LLIBRES

Contra els alquimistes de la història. *Enric Gil Muñoz*

Extemporani, però no anacrònic. *Antoni Defez*

Història de la ciència, història de la societat. *Carmel Ferragud*

La poètica dels historiadors. *Justo Serna*

L'edició en català: algunes idees per ser optimistes

Ernest Folch

No és fàcil fer una anàlisi del món de l'edició en català avui sense fer alhora una reflexió sobre la situació del llibre en general. I també a l'inrevés. Però si normalment ja és prou difícil parlar del llibre en general, imagineu-vos com ho és de parlar-ne del llibre en català. Però malgrat tot sóc optimista. Penso que des d'un punt de vista de qualitat no tenim res a envejar a altres literatures i des d'un punt de vista de mercat haurem de patir la reconversió per fer front a la globalització, però com qualsevol altre mercat.

Davant de la pregunta que molts ens fem sovint sobre el futur del llibre en català i del llibre en general, no hi ha una resposta única ni senzilla, i per tant és més fàcil contestar negativament, és a dir, començant per negar el que és objectivament fals. Sempre és més fàcil detectar les mentides que dir les veritats, almenys en aquest sector.

En primer lloc, no és veritat que calgués editar tants llibres. L'experiència dels darrers anys ha demostrat que es podia editar menys i millor, i que no per això els autors, els llibreters o els editors ens guanyàvem pitjor la vida. No és veritat que hi hagués una crisi de mercat. No hi havia menys

lectors a les llibreries, hi havia massa llibres! L'oferta era molt superior a la demanda, les llibreries estaven massa plenes.

Hi ha hagut una crisi, un *crack* absurd del sector editorial, i en especial del sector editorial en català. Un cop s'ha reduït la saturació del mercat i s'ha rebaixat la pressió sobre el lector, ha estat més fàcil i s'ha llegit més a gust.

No és veritat que hi hagués una crisi de la literatura catalana. Circula el tòpic fals que els autors catalans no venen i són avorrits. No tinc aquesta sensació. No veig què ha d'envejar la literatura catalana a la noruega, per exemple. I veig les llistes de llibres més venuts, que em certifiquen dia a dia que hi ha un públic fidel als autors catalans. Hi ha una reconversió a través del relleu generacional, i noms com Toni Sala, Jordi Puntí, Màrius Serra, Ada Castells, Pau Vidal, Emili Rosales, Pep Puig, Joan-Daniel Bezonoff, Eduard Màrquez, per citar-ne alguns, en són un clar exemple.

No és veritat que no hi hagi un mercat potent i que pot créixer. L'augment de vendes ha estat lent però sostingut. És veritat que cada vegada és més difícil tenir un gran èxit, però és evident que cada vegada hi ha un públic capaç de comprar (no sabem si de llegir) cada vegada més llibres. Èxits com *El codi Da Vinci*, *Harry Potter* o *L'església del mar* així ho certifiquen.

| Ernest Folch és director editorial del Grup 62.

Hi ha moltes raons, encara, per pensar que hem de millorar i que estem molt lluny d'assolir una situació ideal. Només cal mirar enrere i veure que fa quatre dies vivíem en una dictadura. Però raons per deprimir-nos sempre en tindrem, o sigui que més val mirar endavant i pensar que si algú fa trenta anys ens hagués dit que avui tendríem aquest nivell en la literatura catalana i en la indústria editorial, ningú s'ho hauria cregut.

Sóc optimista perquè el producte final (el llibre) és competitiu. Cal reduir la producció, equilibrar l'oferta amb la demanda i ajudar a la reducció de saturació a les llibreries. Cal apostar per la qualitat davant de la quantitat. S'ha acabat de basar la producció en el volum de títols. S'ha acabat de pagar grans quantitats als autors, que s'han de pagar bé, però que es poden convèncer per altres vies que no siguin exclusivament la monetària.

Cal ajudar estructuralment les editorials i dotar-les d'uns sistemes informàtics i logístics més competitius. Per això fan falta més ajuts del sector públic. La cultura catalana, la indústria editorial i el foment de la lectura estan més recolzats per les indústries privades que per l'administració pública.

Cal potenciar les activitats que ens ajuden a vendre llibres, que ajuden a llegir llibres, a fer de la lectura una diversió i a potenciar l'esperit lector des dels més petits fins als més grans. Cal aplaudir les iniciatives de les biblioteques, de les associacions culturals, dels festivals poètics, les activitats als centres lúdics, als ajuntaments i als museus. Cal aplaudir els programes de televisió i de ràdio que tenen els llibres com a protagonistes. L'èxit l'any passat de totes les activitats que van envoltar «L'Any del Llibre i la Lectura» n'és un clar exemple.

Els canvis d'enguany de la Setmana del Llibre en Català, la continuïtat del Saló del Llibre de Barcelona, les perspectives de Frankfurt 2007, on la cultura catalana és la convidada d'honor, són clars exemples que demostren que hem de ser optimistes, la cultura i el llibre en català estan vivint un bon moment i cal aprofitar-lo.

Una altra cosa molt diferent és la batalla en particular que ha de fer el llibre en català, plena de conflictes propis i difícils de resoldre. Un conegut editor de Barcelona deia fa poc que el principal problema del llibre en català és la indústria editorial catalana. Hi estic totalment en desacord. La indústria editorial catalana és potent i en certa manera equiparable a la de la resta d'Europa. Jo no veig que hi hagi cap diferència substancial entre els llibres que, per exemple, publiquen Enciclopèdia Catalana o Edicions 62 amb els que fan les grans editorials franceses, alemanyes o angleses. A Catalunya es fan llibres ben fets i la indústria demostra que és competitiva. El problema és doncs un altre, i encara és una qüestió tabú. El català comparteix mercat amb el castellà, la segona llengua més potent del món, i el comparteix precisament a Catalunya, el territori del món on pràcticament es venen més exemplars en castellà per habitant. Per tant és a Catalunya on les grans editorials espanyoles són més agressives. Això comporta que la presència del llibre en català sigui a vegades massa deficient. M'he cansat de repetir, per exemple, que la cadena de llibreries de l'aeroport de Barcelona margina d'una manera ostensible el llibre en català, i ho fa en un espai públic de concessió de la Generalitat de Catalunya. Doncs bé, això no és ni legal, ni permisible, ni tolerable. Però per rectificar això cal voluntat política. Com també en

cal per superar un altre greuge, el de la diferència de preu entre les edicions catalana i castellana d'un mateix llibre. Ningú dubta, a dia d'avui, que tot el que demana el públic lector arreu del món, independentment de l'opinió sobre la seva qualitat, ho té també el lector català. Els llibres de Paulo Coelho, John Irving, Sándor Marai, José Saramago, Paul Auster, etc., que es publiquen arreu del món es publiquen també en català. I avui en dia es publiquen de manera simultània amb el castellà (en algun cas fins i tot abans), i amb traduccions almenys igual de bones. Però hi ha un factor de dissuasió, que és el del preu. Hem aconseguit ser competitius en la producció del llibre, en la distribució i en la difusió. Estem aconseguint que cada vegada que surti un nou Harry Potter més de 100.000 persones el comprin i el llegeixin, però no podem aconseguir una cosa tan senzilla com que el preu del català sigui el mateix, almenys, que el preu del castellà. Això passa, com és ben sabut, perquè les tirades del castellà són molt més altes que les del català, raó per la qual aconsegueixen baixar el cost unitari i per tant el preu de venda al públic. D'aquesta manera ens acabem trobant que la majoria de llibres comercialment importants que es publiquen en català són més cars que els mateixos llibres que es publiquen en castellà. Doncs bé, això tampoc s'hauria d'acceptar. I per això també cal voluntat política, que permeti més recursos econòmics per salvar aquestes diferències, i per tant anar a una idea que em sembla fonamental, però que no està aconseguida. El lector que llegeix en català ha de tenir els mateixos drets que el lector que llegeix en castellà (en són bons exemples *El gran engany* i *La conspiració*). I crec que l'única manera d'aconseguir-ho

és protegint directament el llibre en català fins que aconseguim un mercat del llibre (i si pot ser cultural) propi, on aquests drets del lector en català estiguin protegits.

La meua reflexió intenta apropar-se a l'edició de llibres en català no des d'un punt de vista ideològic ni intel·lectual, sinó des d'un punt de vista de la indústria i del negoci editorial.

Avui l'ofici d'editor és diferent a com era en els seus orígens. Al principi l'editor i l'impressor era una mateixa cosa, al llarg dels segles s'han afegit nous elements en la cadena: el maquetador, el corrector, el traductor, i més recentment l'agent literari. De l'intel·lectual hem passat al productor de continguts. D'esperar el manuscrit hem passat a encarregar els llibres, de ser passius a ser actius. No és una visió gaire romàntica de l'ofici, però és la nostra realitat, l'entrada dels *bestsellers*, la consolidació i enfortiment dels nostres catàlegs diferencials, les grans apostes mediàtiques internacionals i nacionals, l'augment de la presència a la premsa de les novetats, la política d'autor, l'agressivitat en la distribució, els llibres de producció ràpida -amb capacitat de reacció davant l'actualitat, els *instant books*-, els llibres més petits i barats i, per tant més competitius, la ficció més moderna, el renovar-se contínuament, són el nostre dia a dia.

L'edició en català té futur avui mentre tingui dinamisme creatiu, ha de potenciar i diferenciar cada línia editorial, ser respectuosa amb els fons de cada segell, i ha de mantenir una presència agressiva al mercat, amb una imatge moderna i àgil. Els editors, a més, hem de participar en projectes culturals de primera línia i estar a prop de la societat civil catalana, a prop,

per tant, dels nostres actuals i futurs lectors. Aquest és el nostre repte. Hem millorat, i molt. Però té raó Jordi Puntí quan acusa als editors de Catalunya d'*escaquejar-nos* justament quan tenim Frankfurt 2007 a les portes i un moment de creació brillant entre els autors joves. Però té raó quan critica, amb el verb *escaquejar*, la falta de *punch*

fora; superada la capacitat d'importar, ens falta ser exportadors. És veritat, ens toca sortir i vendre. Admeto això i aquesta part, la més difícil, no es pot fer sense ajuda de les institucions, els agents i, fins i tot, els autors. No queda altre remei que acceptar aquest repte. És un repte enorme, però no impossible. □

Subscribiu-vos ara a Mètode

i rebreu gratis el primer número de les "Monografies Mètode": "Einstein, el seu segle i la seua ciència", de J. A. de Azcárraga. Aquest llibre no sols és una biografia actualitzada, i molt ben escrita, del cèlebre descobridor de la relativitat, sinó que alhora hi trobem un repàs extraordinari de la física del segle xx.

MÈTODE. Jardí Botànic de la Universitat de València • c/. Quart, 80. 46008 València

* Preu Subscripció anual (4 números l'any): 18 € per a Espanya, 25 € per a l'estranger

Subscripcions: 96 386 45 61

<http://www.uv.es/metode>

L'ofici aquest d'editar llibres

Isidor Cònsul

M'agradaria començar amb un apunt d'història personal i per això demano situar-nos a finals de juny de 1998, tres setmanes abans que em repiquessin els cinquanta, que és quan em va arribar la proposta de dirigir Edicions Proa. Pas-seu-me el detall biogràfic que, de tota manera, em va bé per donar coherència al discurs, per apuntar una certa singularitat en la meua trajectòria d'editor, per remarcar que va ser de rebot que m'hi vaig convertir i per deixar clar que ho vaig entomar més per raons intel·lectuals que no pas estrictament professionals. Si m'hagués de definir, crec que puc considerar-me un home de lletres en sentit ampli, un lector abans que qual-sevol altra cosa i algú sortós pel fet que la fortuna l'hagi aconduït pel sender dels que viuen de la literatura i per a la literatura. I si des la perspectiva d'aquell juny del 1998 hagués mirat enrere a buscar les dades del currículum, hauria comptat vint anys llargs com a professor de literatura i crític literari, tres més dirigint les revistes del Departament d'Ensenyament i una torna de feines diverses al Centre Català del PEN Club, a

l'Ateneu Barcelonès, a la Institució de les Lletres Catalanes, a la Universitat de Vic i a Edicions de la Magrana com a director d'una col·lecció escolar.

Vull dir que l'oferta de dirigir Edicions Proa, que suposava un canvi radical de feina, va arribar-me en un context professional molt madur i a una edat que no preveia ni contemplava cap tipus de mutació laboral. Però els capricis de l'atzar van com van, el cuc del repte personal es va aliar amb la proposta de damunt de la taula i tot d'una em vaig trobar dient que sí, i pujant a l'autobús de l'edició, on la màgia dels llibres s'analitza des de la cara fosca de la lluna i la bella realitat de la literatura és vista des del cor adust del negoci. Aviso que va ser un descobriment prosaic i no exempt de desencís pel fet que els llibres, al costat de l'essència quasi sagrada que havien tingut sempre per a mi, ara s'entestaven a ensenyar-me les vergonyes de la seva reconversió en unitat de comerç. L'experiència d'editor a La Magrana no em servia de gran cosa perquè dirigir una col·lecció acostuma a ser una feina que comença i acaba en el disseny i construcció d'un catàleg, mentre que, en el cas de Proa, el repte s'orientava a pilotar el relançament d'un segell històric (aquell any 1998 l'editorial celebrava els seus setanta anys), buscant un equilibri que no semblava fàcil: fer-ne una empresa rendible

Isidor Cònsul, escriptor, crític literari i editor, és director d'Edicions Proa. Ha publicat, entre altres obres, *Llegir i escriure (papers de crítica literària)*, La Magrana, 1995.

i competitiva, i continuar una trajectòria històrica impecable i un catàleg ennoblit per la qualitat. En aquest sentit, només cal pensar en el carisma de col·leccions com «A Tot Vent», de narrativa; «Óssa Menor», de poesia, o «La Mirada», d'assaig. L'objectiu, doncs, era relançar un projecte que no desdigués de la trajectòria de la mateixa editorial fent-lo, ahora, compatible amb les lleis del mercat i l'eficàcia intrínseca de qualsevol negoci.

EN UN TEMPS DE CANVI

La conjuntura del moment era delicada per motius diversos. Vist des de l'òptica local, el món de l'edició en català acabava un cicle de creixement espectacular endegat a partir de 1975 i, analitzat en una perspectiva global, el negoci del llibre anava de canvi a tot arreu des del darrer terç del segle passat segle. Ara, a començament del XXI, encara es dona per fet que som dins d'un temps d'espera i a punt que comenci una gran transformació tecnològica en la indústria editorial. La dificultat i els canvis, a nivell mundial, d'aquesta nova conjuntura han estat accentuats per experiències d'editors històrics convertides en llibre com els dos que ha publicat André Schiffrin, *L'edition sans éditeurs* (1999) i *Le contrôle de la parole. L'edition sans editeurs, suite* (2005); el de Jason Epstein, *Book Business. Publishing Past, Present and Future* (2001)¹ i, darrerament, per l'autobiografia de Robert Lafont, *Une si longue quête* (2005), per posar només alguns exemples. Tots quatre llibres, sobretot els tres primers, posen l'accent en la concentració editorial, en la pèrdua de prestigi de l'editor històric (la figura de l'editor com a síntesi de lector, artesà, intel·lectual

i home de cultura), al paper creixent dels departaments comercials dins dels grups editorials, a la dèria d'optimitzar i reduir les despeses de producció, i a la pressió de les polítiques d'empresa per multiplicar els marges i beneficis del negoci.

Com a exemple de concentració editorial, Jason Epstein escriu que, fa cinc anys, el món de l'edició era dominat als Estats Units per cinc imperis, dos dels quals d'origen alemany (Bertelsmann i Holtzbrink), eren els propietaris de Random House, el primer, i de St. Martin's Press i de Farrar, Straus & Giroux, el segon. El tercer del rànquing era el grup Longmans-Pearson, amb seu a Londres, que controlava Viking, Penguin, Putnam i el grup Dutton; el quart, Rupert Murdoch's News Corporation, posseïa HarperCollins i William Morrowes, i el cinquè, Viacom, tenia Simon&Schuster i Pocket Books, a més de Paramount Pictures i el canal de televisió MTV.² En el món anglosaxó, aquest procés de concentració ja havia començat en la dècada dels setanta per accelerar-se durant els vuitanta quan, a imitació seva, van començar les concentracions editorials a França, Itàlia i a l'Estat espanyol. Aquí vam poder veure, primer, la creació i consolidació de dos gegants autòctons, els grups Planeta i Prisa, abans que la cosa s'engresqués amb els aterratges de Bertelsmann i la seva compra de Plaza&Janés; de Mondadori i la seva aliança i posterior compra de Grijalbo; Hachette assumint Salvat i Havas quedant-se amb el grup Anaya. Un temps després, Bertelsmann i Mondadori van unir les seves forces per crear Random House Mondadori. A remolc de tot plegat i si fa no fa en aquells mateixos anys, les dues empreses més sòlides de l'edició en català (Enciclopèdia Catalana i Edicions 62) havien endegat també una estratègia

pròpia per convertir-se en grup editorial. Enciclopèdia Catalana amb l'adquisició de tres segells (La Galera, Proa i Pòrtic), més el fons català d'Edhasa, i Edicions 62 amb la compra d'Empúries i el fons editorial de Selecta. I si ara torno, amb tota la humilitat que calgui, a la meva experiència personal, només hauria de ser per recordar que aquell any 1998 de la meua estrena, Edicions de la Magrana no havia estat absorbida encara per RBA, ni les editorials Columna i Destino formaven part, en la seva totalitat, del Grup Planeta.

Aquest procés de concentració ha canviat les regles del joc en el negoci tradicional del llibre. Fora de l'àmbit estrictament català, els grups que en surten són gegants transnacionals i multimèdia que disposen d'una multiplicitat de segells editorials i tenen connexions i interessos de tota mena en el món de la comunicació, sobretot a la premsa i a la televisió. La seva estratègia econòmica va de dret a allò que Jorge Herralde anomena la teocràcia del mercat³ i el seu objectiu tira de dret a incrementar ràpidament la rendibilitat del negoci. D'acord amb aquesta lògica, es dóna prioritat a la recerca i percaça del *best seller* i de la mena d'autors que garanteixen èxit de vendes i augment de beneficis. A aquests autors se'ls arriba a pagar bestretes fora de tota lògica que poden generar efectes secundaris tan nocius com el cas que reporta Schiffrin referit a l'escriptor Jeffrey Archer. A partir de la informació de la premsa britànica, Schiffrin es fa ressò d'uns acomiadaments a HarperCollins *directament relacionats amb el fracàs d'un llibre, pel qual Archer havia cobrat 35 milions de lliures*.⁴ Aquesta és la trampa de la relliscosa política del *best seller* perquè, quan les bestretes són molt altes i no es cobreixen les expectatives que havien

generat, els mateixos acomptes milionaris magnifiquen els dèficits. Llavors, com en el joc de la ruleta, és fàcil optar per la fugida endavant i entrar en una dinàmica encara més perillosa, la de buscar un nou *best seller* per rescabalar-se del fracàs anterior. I si la jugada no surt bé —que sovint no ho fa— l'únic que s'aconsegueix és fer més gros i evident el forat al compte d'explotació. Un directiu de Plaza&Janés comentava a Sergio Vila-Sanjuán que, en general, aquest sistema d'aposta pel *best seller* funciona i es guanyen diners encara que, de vegades, no es cobreixi la bestreta pagada als autors. Però quan t'equivoques (*sic*) *te pegas grandes castañas*.⁵

En el fil de la mateixa lògica argumental, per bé que amb derivades específiques, es poden explicar de manera enraonada alguns cops de timó d'autors catalans d'èxit que, en els darrers anys, han hagut de provar sort en el món castellà a remolc d'un conegut premi literari. Mai no s'ha acceptat de manera oficial, però diguem que tothom en va ple dins del món de l'edició. Han estat cops de timó lingüístic que tenen a veure amb aquesta política de bestretes milionàries. El conte podria narrar-se més o menys així: una editorial contracta, posem per cas, tres novel·les que l'autor que sigui encara no ha escrit i per les quals paga un acompte milionari que l'escriptor, si així ho tria, pot anar cobrant en forma de sou mensual. Passa el temps, es publiquen la primera i la segona de les novel·les, i resulta que ni una ni l'altra, tot i anar bé, compleixen les expectatives de rendibilitat que se n'esperava. De retruc, l'autor queda com a deutor de l'editorial perquè la quantitat generada pels drets d'autor és sensiblement inferior de la bestreta. Quan es dóna el cas que el deute té un gruix prou considerable, és quan

l'editorial pot oferir l'alternativa del canvi de llengua, a través del premi en qüestió, per fer cau i net, i redimir l'acompte.

Més que no pas una dinàmica de crisi, allò que ens toca de viure és un complex entramat de canvis i una ràpida evolució del negoci editorial que es passeja, però, per tots els indrets del món. Potser es podria definir d'una altra manera, dient com s'ha dit sempre que el món de l'edició és un malalt amb una mala salut de ferro aquí i a França, a Alemanya i als Estats Units. En el cas de l'edició en llengua catalana, que continua sent negoci, només hi ha, com a problema complementari, la realitat d'adreçar-se a una àrea lingüística menor. Menor que l'anglesa, la castellana i l'alemanya, però en igualtat de condicions de moltes altres literatures i àrees lingüístiques que també se'n surten en termes estrictes de rendibilitat. La prova més evident que editar en català pot ser un bon negoci són les empreses que encara es guanyen la vida publicant només en català i que els grups editorials espanyols, sobretot els establerts a l'àrea de Barcelona, tenen les seves col·leccions catalanes o les seves editorials que només publiquen en la nostra llengua. Curt i ras, allò que ha canviat dins del món de l'edició són els antics costums i les inèrcies en l'ofici aquest de publicar llibres. En aquest sentit, el mateix 1998 de la meua estrena em vaig apuntar la primera ironia referida al conjunt de transformacions que viu el negoci editorial: aquella mena d'acudit que explica que, abans, els directors editorials es passejaven amb llibres a les mans, mentre que ara els trobareu sempre amb una calculadora. Una altra finesa del mateix estil apunta que, temps era temps, entre els editors prevalia la il·lusió de construir un catàleg de dignitat mentre

que ara l'únic que compta és el compte d'exploració.

Tot i això, a desgrat de la teocràcia del mercat, de les concentracions editorials i de les exigències d'una alta i ràpida rendibilitat, a començaments del segle XXI i en català encara són compatibles dos conceptes que, ateses les lleis del mercat, poden semblar antitètics: fer rodar un negoci editorial amb un rendiment econòmic més que acceptable i construir, al mateix temps, un catàleg de dignitat. Si més no, aquest és el repte i la realitat de la meua experiència de vuit anys, entre 1998 i ara mateix, a Edicions Proa.

EDICIONS PROA 1998-2006, VUIT ANYS DE COMPROMÍS I IL·LUSIÓ

Quan arriba l'hora dels números ja no es pot parlar amb bibliografia a la mà i l'únic que compta és el resultat de la pròpia experiència. En el meu cas, els vuit anys al timó d'Edicions Proa s'han de dividir en dues tongades complementàries i, en un primer moment, fins al desembre del 2000, el discurs va insistir en una clara voluntat d'expansió. Com en els versos de Machado, m'agrada fer camí a mesura que es camina i crec que no s'ha de deixar de pedalejar per no caure de la bicicleta. Per aquesta raó, l'any 1998, al nou equip de Proa ens va semblar que la millor manera de relançar l'editorial era fent-se més visibles a les llibreries i això volia dir començar a posar llibres en circulació. És per aquesta raó que, els anys 1999 i 2000, Edicions Proa va doblar la producció de novetats respecte del que s'havia publicat en anys anteriors per passar de la seixantena de títols, el 1998, a més de cent vint el 2000. Repeteixo que, en aquella

primera tongada, es tractava d'aconseguir que l'editorial fos més present a les llibreries i a la premsa, i tanmateix ens ha quedat la sensació, amb la modèstia que calgui, que ens en vam sortir mitjanament bé per la creació de noves col·leccions, la modernització dels dissenys, l'establiment d'una política d'autor, la recerca de nous valors entre els escriptors joves, l'opció pels bons llibres i una acurada atenció als llibreters.

El problema, però, de publicar cent vint llibres és que no els pots atendre tots de la mateixa manera. Entre altres raons, perquè una de les claus en el món de l'edició en català rau en la capacitat de poder-se moure amb una estructura molt simple que, fonamentalment, vol dir poc personal. En un context d'aquesta mena, al director literari li toquen bona part dels papers de l'auca: des de llegir i triar els llibres a mantenir una fluïdesa de contacte amb els autors, des de vetllar perquè la premsa s'ocupi dels llibres que publica fins a inventar-se -quan cal i toca- campanyes de màrqueting i mantenir també una bona relació amb els comercials i els llibreters. Així va ser, en el meu cas, durant els primers dos anys. Després, el mateix enfortiment del projecte va millorar-ne les circumstàncies just perquè, passat el moment d'expansió, calia entrar en el de la consolidació. Al mateix temps, l'aprenentatge de l'ofici et fa veure molt aviat que el negoci roda millor quan publiques menys títols si, d'aquests menys títols, en treus més rendiment comercial, és a dir, si els vens més bé. I perquè això sigui possible cal acompanyar-los des del mateix moment que comença el procés d'edició.

A partir, doncs, del 2001, així que vam entendre que havia millorat substancialment la presència de Proa a les llibreries, vam entrar en aquest segon estadi de

consolidació, i l'estratègia per fer-ho va ser reduir el nombre de novetats, treballar millor cadascun dels llibres que publicàvem i acompanyar-los més bé en l'aventura del seu viatge a la recerca dels lectors.

I què s'entén per acompanyar un llibre? En primer lloc, creure-hi, perquè només en la mesura que hi creus comuniqués el teu entusiasme als mitjans de comunicació i als llibreters. I s'hi ha de creure des del mateix moment de la tria, abans que comenci el procés d'edició, perquè això implica cuidar al màxim tots els detalls: des del disseny de la coberta fins al tipus de lletra, des del text de la contracoberta fins a la qualitat de la traducció (en el cas que es tracti d'una traducció), i que hagi passat els processos de correcció que calen perquè els errors siguin mínims. Més tard, quan comenci el procés d'impressió, la mateixa estratègia et farà estar més al cas perquè el llibre tingui la presència que ha de tenir, surti ben imprès i estigui ben relligat.

Amb el llibre ja imprès comença la segona part de l'aventura, sempre en el benentès que la logística de la distribució funciona com Déu mana i l'obra en qüestió hagi arribat bé a les llibreries. Prèviament, però, mentre s'acaba el procés d'edició, els llibreters n'han rebut, a l'avançada, la informació pertinent de tipus comercial (preu i ISBN), així com una imatge de la coberta i un breu resum del seu contingut. Dies després, quan el llibre ja és al carrer, arriba el moment de donar-lo a conèixer a la premsa i als lectors accentuant-ne els elements peculiars. En aquest punt, és fonamental vetllar els mitjans de comunicació per fer-ne una bona difusió i, des d'aquesta perspectiva, el grup editorial al qual pertany Proa disposa, del 2000 ençà, d'un excel·lent i eficaç, a parer meu, departament de comunicació. Tot i

això, no n'hi ha prou només amb el departament de premsa i comunicació; també resulta fonamental l'estratègia de màrqueting, sobretot per a la mena de llibres que són apostes editorials, aquells títols dels quals aspiren a vendre'n, poso per cas, més de cinc o sis mil exemplars. D'altra banda, hi ha la realitat de col·leccions específiques (per exemple, les de butxaca i les que s'adrecen al món educatiu), que han de trobar uns altres mecanismes de promoció i, en el seu cas, la difusió a través de la premsa no serveix de gran cosa. També des d'aquesta perspectiva, Enciclopèdia Catalana, el grup al qual pertany Edicions Proa, ha apostat en els darrers anys per reforçar el treball i les estratègies de màrqueting.

Si calgués fer una mica de balanç de tot plegat, diria que han estat vuit anys de compromís i d'il·lusió (que espero que siguin molts més) i que han fet possible que el negoci editorial d'Edicions Proa rutlli generant beneficis per al grup al qual pertany sense saltar-se cap dels manaments administratius del negoci editorial (la famosa amortització d'estocs) i després de contribuir amb els peatges que pertoquein a l'estructura editorial del grup. Ara bé, rendiment econòmic a banda, goso creure que la gràcia d'aquests vuit anys, de manera especial els cinc darrers, ha estat obtenir beneficis d'un negoci que ha optat, també, per la construcció d'un catàleg de dignitat i sense renunciar a cap dels gèneres literaris. Edicions Proa, per exemple, és de les poques editorials que continua publicant assaig, teatre i poesia, i ho fa amb una mitjana de sis o set llibres cada any en cadascun d'aquests gèneres. Apostar per la poesia, l'assaig i el teatre (fins i tot pels dietaris), implica, sobretot, un compromís amb la literatura ja que tothom està d'acord que són gèneres

necessaris per al desenvolupament normal de qualsevol cultura literària. Són gèneres, però, com sap tothom, d'escasses alegries comercials i, dedicar-s'hi, no deixa de ser anar a la contra dels nous horitzons del negoci editorial que diuen que cal apostar, sobretot, per la narrativa i els *best sellers*. També els busquem i els publiquem, és clar, els *best sellers*, però al mateix temps no tenim cap problema si ens les hem d'heure amb traduccions de clàssics com la *Divina Comèdia*, l'*Alcorà* o els *Viatges* d'Ibn Batutta, o de publicar *Totes les obres* de Verdaguer en quatre volums de més d'un miler de pàgines cadascun.

Crec que és en el punt d'equilibri d'aquesta doble aposta entre el *best seller* i el *long seller*, entre l'escriptor d'èxit i el títol de referència, on cal situar la clau de volta en la rendibilitat del negoci de Proa aquests darrers anys. I aprofito per manifestar, per la banda que em pertoca, que d'aquest equilibri me'n sento especialment satisfet.

I EL FUTUR?

Després d'una experiència de vuit anys barallant-me amb l'ofici, la intuïció em diu que editar entre les turbulències inicials del segle XXI, vol dir, justament, continuar fent equilibris de funàmbul per harmonitzar els projectes intel·lectuals i el sentit comercial. Saber que es juguen diverses lligues alhora i que hi ha llibres que són per ennoblir el catàleg i uns altres per equilibrar el calaix, per bé que cada vegada tinc més clar que val més un *long seller* que un *best seller*, que és preferible l'edició tranquil·la que no pas els excessos de velocitat, que els clàssics ben editats sempre troben sortida, que tard o d'hora els bons llibres acaben surant i que

l'autèntic repte és guanyar la confiança dels lectors i anar construint i consolidant una marca de prestigi.

També és cert, ens agradi o no, que vivim moments difícils per a la cultura en sentit clàssic i que ara toca ballar-la magra en un marc de globalització i pensament únic. Encara que surtin de tant en tant fórmules recomanant *Menys Prozac i més Plató*, en les darreres dècades, posem que des del darrer terç del segle passat, el centre de l'univers cultural s'ha desplaçat des de la vella Europa cap a Amèrica i el vell òmfal de Delfos, el melic que indicava el centre de la terra a l'entrada del temple d'Apol·lo, ara es troba perdut en l'immens espai virtual d'Internet, connectat per xarxa i ADSL a tots els ordinadors del món.

A l'aguait de com s'anirà concretant el futur, que sempre és una incògnita, entenc que la política d'una editorial com Proa, a començaments del tercer mil·lenni, ha d'estar atenta a les palpitations del present, ha de saber combinar els llibres de primera divisió literària amb altres que potser semblarà que juguen una altra lliga però que són fonamentals, atès el seu rendiment comercial, per equilibrar el pressupost. La meva obsessió, any rere any, consisteix a trobar aquest punt just entre la dignitat del catàleg i les servituds del mercat. En aquestes condicions, traduir *L'Alcorà*, la *Divina Comèdia*, els *Evangelis*, la poesia de Iehuda Amikhai i de Czeslaw Milosz, una novel·la de Zola i els *Viatges* d'Ibn

Batutta pot semblar anar contracorrent de la lògica comercial. Com també pot indicar-ho publicar les obres completes de Verdaguer, una edició crítica de *La punyalada* o invertir en canvis de format i de col·lecció de títols i autors de referència, amb l'objectiu de relançar-los, com hem fet amb Joyce, Sartre, Nabòkov i Coetzee, entre altres. Pot semblar, repeteixo, un luxe que només és possible des d'arrelades conviccions personals. Però la realitat és tossuda, paradoxa de les paradoxes, i demostra que una inversió cultural com les que he esmentat acaba convertint molts títols del catàleg en *long sellers*, obres de llarga trajectòria, el negoci, en definitiva, dels llibres que queden, aquells que els bons llibreters mai no retornen i els lectors habituals i cultes sempre agraeixen. La clau de tot plegat és tenir la sort de poder combinar, any rere any, aquesta política de fons amb mitja dotzena de llibres d'alt rendiment comercial. Crec que no hi ha cap altre secret i aquesta és l'aventura de cada dia, lluitar amb els interrogants i les incògnites, i sentir com planen el risc i el repte. Però també és cert que ja fa uns anys que ens surten força bé els números i potser només cal esperar que la bonança duri i que la sort ens agafi treballant. Em cal advertir, de tota manera, que l'equip de Proa hi posa un plus fonamental d'il·lusió i d'entusiasme, i, per damunt de qualsevol altra consideració, el seu compromís amb una llengua i una literatura. □

1. Tots tres llibres han estat traduïts i publicats immediatament en català: André Schiffrin, *L'edició sense editors*, Barcelona, Destino, 2000 i *El control de la paraula. Continuació de «L'edició sense editors»*, Lleida, Pagès editors, 2006. Jason Epstein, *La indústria del llibre*, Barcelona, Anagrama / Empúries, 2002. El lector que hi estigui interessat pot consultar també l'imprescindible estudi de Sergio Vila-Sanjuán, *Pasando página. Autores y editores en la España democrática*, Barcelona, Destino, 2003, així com els dos volums de memòries de Mario Muchnik, *Lo peor no son los autores. Autobiografía intelectual 1966-1997*, Madrid, Del Taller de Mario Muchnik, 1999 i *Banco de pruebas. Memorias de trabajo 1949-1999*, Madrid, Del Taller de Mario Muchnik, 2000.
2. Vegeu Jason Epstein, *La industria del libro* (pp. 24-25). Atès que han passat cinc anys, des de la publicació del llibre, i que es tracta d'un món molt dinàmic, és possible que s'hagin produït canvis respecte dels grups i les empreses que s'esmenten.
3. Vegeu l'entrevista de Núria Azancot a Jorge Herralde, *El Cultural*, 15-01-2004, pp. 6-9.
4. Vegeu André Schiffrin, *L'edició sense editors* (pp. 98-99).
5. Sergio Vila-Sanjuán, *Pasando página. Autores y editores en la España democrática*, op. cit., p. 240.

Col·lecció Assaig

1. *Història. Entre la ciència i el relat*
FRANÇOIS DOSSE
216 pp. – 11 €
2. *Reflexions sobre la violència*
JOHN KEANE
226 pp. – 11 €
3. *El descrèdit de la modernitat*
NEUS CAMPILLO
396 pp. – 13 €
4. *El totalitarisme. Història d'un debat*
ENZO TRAVERSO
246 pp. – 11 €
5. *Un país de ciutats o les ciutats d'un país*
JOSEP SORRIBES
206 pp. – 11 €
6. *Foucault: un il·lustrat radical?*
JOSEP ANTONI BERMÚDEZ I ROSES
298 pp. – 11 €
7. *Utopística. Les opcions històriques del segle XXI*
IMMANUEL WALLERSTEIN
110 pp. – 11 €
8. *Alacant contra València*
EMILI RODRÍGUEZ-BERNABEU
242 pp. – 11 €
9. *Literatura, món, literatures*
JOAN F. MIRA
148 pp. – 10 €
10. *La ment captiva*
CZESLAW MILOSZ
338 pp. – 20 €
11. *Els noms de la història*
JACQUES RANCIÈRE
158 pp. – 11 €
12. *Identitat*
ZYGMUNT BAUMAN
136 pp. – 11 €
13. *Viure per viure*
JOAN FUSTER
116 pp. – 11 €
14. *Espanya inacabada*
JOAN ROMERO
246 pp. – 11 €

PUBLICACIONS DE LA
UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

Editar en català al País Valencià

Vicent Olmos

No hi ha idioma sense llibres. Una llengua desterrada o marginada del paper imprès està condemnada a l'extinció.

JOAN FUSTER

En plantejar un dossier de *L'Espill* sobre el món de l'edició, el tema se centrarà –perquè així ho hem volgut– en l'edició en català. Als Països Catalans, especialment a Catalunya, el volum de llibres editats en castellà –i el negoci que generen– és molt superior als editats en català. De fet, Barcelona ocupa des de fa molts anys la capitalitat de l'edició en espanyol. Tot i això, en els darrers anys, l'edició en català ha anat en augment i actualment ocupa un lloc important en l'economia del país. Quina indústria tenim i quin mercat és el que hem d'abastar, quina mena d'editors i quins catàlegs semblen els més apropiats per al nostre àmbit cultural i quina política seria la més idònia per al sector del llibre en

català són algunes de les qüestions que em semblen més importants. Miraré de fer-ne alguns apunts des de la perspectiva valenciana que, d'altra banda, no pot oblidar el seu mercat natural, o el que ho hauria de ser: els Països Catalans.

QUINA INDÚSTRIA. QUIN MERCAT

Hi ha qui diu que sense la indústria en castellà, sense els guanys i les infraestructures que ha generat el llibre en espanyol, especialment a Catalunya, hauria estat impossible posar en marxa i fer rendibles les edicions en català. D'acord amb aquesta idea, el llibre en català s'hauria beneficiat d'una indústria preexistent important i d'uns recursos tecnològics, econòmics i humans que haurien adquirit fa temps els nivells de qualitat i la competència més adients per a tirar endavant també l'edició en català. De raons per què això haja estat així, n'hi

Vicent Olmos és editor i historiador. És director de l'editorial Afers i editor en Publicacions de la Universitat de València. Ha publicat recentment, juntament amb Agustí Colomines, el volum d'entrevistes *Pensar la contemporaneïtat* (Afers, 2005).

ha moltes i es podrien desgranar: el major mercat en castellà, el nombre superior de lectors, és segurament la més important, però no l'única. (Caldria enraonar també sobre les tenebres imposades a la cultura catalana per la dictadura franquista i sobre la prohibició durant anys d'editar en català.) Si hem de parlar de nombre de lectors, de quantitat de títols i de xifres de facturació, caldrà reconèixer que el mercat castellà és molt més gran que no el català. D'entrada, però, cal dir, que aquesta situació s'ha donat a Catalunya –especialment a Barcelona i les seues àrees productives d'influència. El cas del País Valencià i de les Illes Balears és molt diferent i parteix d'una situació molt endarrerida respecte a Catalunya. Tot amb tot, l'escolarització en català –amb diferents intensitats segons quin territori– ha estat un factor important, entre d'altres, que ha permès augmentar els lectors i els nivells de lectura en català, si bé menys del que hom esperava quan es van aprovar els respectius estatuts d'autonomia i quan s'han desenvolupat –amb major o menor fortuna– les lleis sobre ús i ensenyament del català.

Al País Valencià l'edició en català ha estat maltractada per la maldestra política lingüística dels governs valencians, que ha arribat a quotes d'estultícia delirant des que governa el Partit Popular, per no parlar del clima d'enfrontament a què hom ha estat sotmès des que van guanyar el govern de la Generalitat: una pugna que cal rastrejar en el moment mateix de la transició post-franquista. La política valenciana –amb diferències evidents segons el partit que ha governat– ha menat a la fragmentació de la cultura catalana en general i del mercat editorial en català en particular. Així, no resulta gens estrany que els darrers cinc anys, si fem cas de les xifres oficials de l'Institut

d'Estadística (INE), els títols publicats per les editorials valencianes hagen disminuït gairebé un 20 % –hem passat de les 3.644 novetats del 2001 a les 2.929 de l'any passat–, ni tampoc que dins el conjunt de l'estat la indústria editorial valenciana haja retrocedit respecte d'altres territoris que tradicionalment editaven menys títols i menys còpies que nosaltres. Val la pena remarcar que la davallada coincideix aproximadament amb els governs del Partit Popular i que la política del llibre durant aquest període ha estat erràtica i nefasta, com demostren, per exemple, els canvis continus d'emplaçament del Saló del Llibre que, finalment, s'ha hagut de suspendre aquest any,

L'informe, però, no permet fer una anàlisi gaire afinada de les llengües en què s'editen els llibres. De fet, si ens atenem a les xifres que se sumen sota l'epígraf «catalán, valenciano y balear», constatem que els llibres editats en la nostra (innombrable) llengua només han retrocedit un 0,7 % en aquests darrers cinc anys. Tot i això, l'edició en català ha crescut molt en els darrers vint o vint-i-cinc anys i ha permès establir –amb tots els peròs que calga– una indústria que no es pot menysprear ni des del punt de vista econòmic ni des del cultural, atès que mou unes xifres de negoci importants. D'editorials que han reeixit publicant només en català, n'hi ha unes quantes. A Catalunya especialment, però darrerament també al País Valencià i a les Illes Balears, on la indústria editorial patia –i pateix– un retard important respecte al Principat. En aquesta tessitura, quins llibres editem, com els editem i com els distribuïm són des del meu punt de vista qüestions importants que cal tenir en compte si hom vol consolidar l'edició en català al País Valencià.

D'un temps ençà, he llegit i escoltat més vegades de les que m'hauria agradat una lletania que sembla haver fet fortuna entre alguns editors del País Valencià –no sé si a les Balears també passa. La monodia diria si fa no fa una cosa així: «els nostres llibres –els valencians– no els volen a Catalunya. Estan mal distribuïts i ni les llibreries ni els mitjans de comunicació no els presten el més mínim interès. De més a més, ni a les escoles ni als instituts, els mestres i professors recomanen llibres valencians». Ho he llegit a més d'un columnista i en més d'una entrevista a algun editor. I ho he escoltat d'uns i d'altres en infinitats d'ocasions. Però no crec que això siga veritat... És més, em sembla una apreciació errònia i, segons com, interessada. En tot cas, si l'argument té algun tret de veritat, caldria contemplar-lo també a l'inrevés. Perquè, què passa amb el mercat valencià?, quants llibres editats a Catalunya ens arriben i quants se'n venen? I dels editats a les Illes Balears? Resulta evident que ens movem en un mercat fragmentat. I aquest és el problema.

Siga com siga, és evident que la situació política valenciana, les posicions dels governants valencians, sempre ambigües si no decididament hostils al català, no han afavorit gens la circulació dels nostres llibres a Catalunya. I vet ací que és a Catalunya on els editors valencians que editem en català tenim el mercat més important. Això em sembla una obvietat: perquè hi ha més lectors, perquè els índexs de lectura són els més elevats de tots els territoris de llengua catalana, perquè hi ha més universitats i més universitaris i perquè, a causa de tot això, hi ha molts més i molt millors punts de venda per als llibres. Si es venen més llibres en castellà a Madrid que a Sevilla, o en francès a París que a Lió, sembla correcte

pensar que hem de vendre més llibres a Barcelona que no a València. Barcelona és, doncs, un mercat molt important per als editors valencians.

És per aquest motiu que és problemàtica la «valencianització» imposada tant si vols com si no per les nostres autoritats i també –cal dir-ho– per alguns editors valencians que han anat prenent posicions i fent-se forts en les «recomanacions» del govern i dels mitjans de comunicació que han fet fortuna, com ara les de la televisió valenciana. Els valencians que llegim en català tenim ja una autoritat lingüística i un diccionari on les formes valencianes han tingut cabuda i estan ben representades. Trobar un registre lingüístic que siga assumit sense problemes pels lectors és molt important a l'hora de vendre llibres i no sé si això ho estem aconseguint els editors valencians. O potser algú ha pensat que amb la «valencianització» impedirem la competència de molts llibres editats a Catalunya que no es vendran al País Valencià? Potser sí, però a canvi els nostres trobaran problemes a Catalunya. I això sí que ens perjudica, i molt.

Siga com siga, posaré com a exemple del que dic la meua experiència. Els llibres de l'Editorial Afers no han tingut mai cap problema per a ser distribuïts i per a estar ben situats a les llibreries de Catalunya. I el volum més important de les vendes d'Afers té lloc a Catalunya, especialment a Barcelona, tant les revistes com els llibres d'història o d'assaig. Crec que amb això ha tingut a veure la confecció d'un catàleg molt concret temàticament, la utilització d'un model lingüístic sense gaires concessions «polítiques» i l'aposta pel mercat català en la justa mesura de la seua potencialitat i de la importància de la lectura i dels sectors culturals respecte a tota l'àrea lingüística catalana.

QUINS EDITORS. QUINS LLIBRES

Els editors en català comptem amb referents molt importants. L'edició en català ha gaudit històricament de molt bons editors i és en aquesta tradició que ens hem de reconèixer. D'uns anys ençà, com més va més, els qui ens dediquem a fer llibres, els editors, sentim una música que no deixa de sonar a les nostres oïdes. Les editorials menudes desapareixeran inexorablement, les grans empreses fagocitaran les petites i el canvi de perspectiva del sector, especialment la necessitat d'incrementar els percentatges de beneficis, forçats pels interessos dels inversors que demanen rendibilitats cada vegada majors en temps relativament curts, provocarà canvis de gran importància en el sector. Uns canvis que no sols afectaran les qüestions econòmiques, sinó també les culturals. En aquesta perspectiva, els llibres només tindran una raó de ser si els departaments de màrqueting els creuen interessants des del punt de vista comercial. En un món globalitzat, on el llop dels preus lliures mostra les urpes a cada moment i on la producció i la distribució estan en molt poques mans, les coses potser haurien de prendre indefectiblement aquest camí. I, tanmateix, estic convençut que aquest no és el cas que ens ocupa, perquè em sembla que no m'equivoque si dic que hi ha un important nombre de lectors en català –de compradors de llibres– que tenen un bon criteri format i saben perfectament destriar el gra de la palla. Vull dir que volen un llibre i no un altre, que saben discernir l'obra de qualitat, el llibre que els interessa, d'allò que només és un producte de la publicitat. Mentre tinguem lectors així i els puguem mantenir informats –vet ací un repte molt

important–, l'edició de qualitat serà una empresa assegurada.

És veritat que els grans grups editors controlen cada dia més els suplementes de llibres dels diaris, les revistes literàries i els programes de ràdio i televisió; ara bé, també ho és que hi ha un espai importantíssim per a molts títols dels quals hom no vendrà les còpies necessàries per a obtenir guanys ràpids i elevats en temps curts, però que permeten mantenir una empresa editorial independent amb uns beneficis raonables que assegurin la viabilitat i la continuïtat del projecte. Perquè això siga possible cal la figura de l'editor, la del capità d'empresa, com diria Vicens, que es marca l'objectiu de triar títols i autors, de produir llibres amb una idea predeterminada, de construir un catàleg lligat a la seua experiència, a la seua formació i, també, a la seua ideologia. Potser vaig una mica contra corrent, però estic convençut que és al darrere d'aquests editors, del seu projecte cultural i de la seua estima pels llibres, que va més enllà de la pura especulació i de l'intent de controlar el mercat, que haurà de pivotar un projecte editorial en català de qualitat i especialitzat. De fet, si sumem els mitjans i els petits editors, les xifres de producció i de venda que obtenim no són gens menyspreables i representen un percentatge important en el conjunt del mercat del llibre en català.

Deia abans que l'edició en català té una tradició important d'editors que podem tenir com a model del que hem de fer. De vegades ens emmirallem en altres paisatges i oblidem els esplèndids paratges del nostre país. Hom sol dir que fins fa uns anys l'*editor* anglosaxó era diferent del nostre editor. I també se sol afirmar que d'un temps ençà aquesta figura de l'*editor* anglosaxó s'ha anat introduint a casa nostra. Des del

meu punt de vista, però, d'editors a l'estil dels anglosaxons –per entendre'ns– n'hi ha hagut i n'hi ha molts que han dirigit –i que dirigeixen actualment– empreses editorials nostrades. Hi ha qui diu que fins a la dècada dels noranta l'editor del nostre àmbit cultural només servia per a designar aquell qui encapçalava una editorial i decidia sobre la publicació d'una obra. Per contra, l'*editor* en la tradició anglosaxona seria aquell qui contracta un llibre, és responsable dels seus resultats comercials-editorials i, a més, treballa amb l'autor en les diferents etapes de la seua concepció i realització. L'argument es tensa per arribar a concloure que fins en aquell moment –fins que vam tenir *editors*– els manuscrits contractats per una editorial passaven de la màquina d'escriure de l'autor a les mans d'un corrector i d'ací a la impremta.

Hom afirma, en definitiva, que l'editor –el «nostre editor»– era el que els anglosaxons anomenaven *publisher* i que a casa nostra l'*editor* no existia. No vull continuar per aquest camí perquè la tasca de l'editor és molt matisable. És cert que hi ha editors al nostre entorn més pròxim que serien l'equivalent als *publishers*, però també és veritat que en la nostra tradició cultural i al nostre àmbit més immediat hem tingut editors que sumaven –i sumen– les dues figures diferenciades de la tradició anglosaxona. Val la pena recordar com defineix el *Diccionari de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans el mot «editor-a»: «persona que té cura d'una edició» i «persona que regeix una editorial». I si consultem –per seguir dins l'entorn cultural que ens és més pròxim– el Marí Moliner, ens trobem que «editor-a» és la «persona o entitat que edita una obra, costejant-ne i organitzant-ne la publicació», però també l'«encarregat de

la preparació d'un text aliè per a la seua posterior edició».

Tant l'accepció que sembla més nostrada com la que hom denomina «anglosaxona» estan recollides en tots dos diccionaris. I fa anys que molts dels nostres editors compleixen aquests papers. Per aclarir-ho i posar-nos d'acord, només cal recordar-ne alguns que ens són ben pròxims com ara, i sense cap ànim d'exhaustivitat, Joan Sales (del Club del Novel·lista), Avel·lí Artís (de la Companyia Internacional d'Edicions), Josep M. Cruzet (de Selecta), Miquel Arimany, Josep Vergés (de Destino) o Josep Maria Calsamiglia (d'Ariel), per parlar d'alguns desapareguts fa més o menys temps; però també Josep Maria Castellet i Xavier Folch (d'Edicions 62), Carles Jordi Guardiola (de La Magrana), Josep Massot i Muntaner (de les Publicacions de l'Abadia de Montserrat), Isidor Cònsul (de Proa), Josep Gregori (de Bromera) o Jaume Vallcorba-Plana (de Quaderns Crema i El Acanalado), tots ells en actiu i amb catàlegs certament reeixits en els seus camps respectius. Només he volgut citar uns pocs noms per deixar clar que el treball d'un editor va molt més enllà de la lectura dels llibres de comptabilitat. Sabem del cert que molts d'ells han seguit els seus llibres tan de prop o més com ho puguem fer els *editors* anglosaxons. Sobretot, però, han creat el que des del punt de vista de la publicació en català em sembla encara ara fonamental: el «seu» catàleg.

Tot i que el concepte de catàleg –que porta aparellat el de fons editorial– sembla no estar en voga, tant per les característiques de l'edició com per les seues dimensions és irrenunciable des de la perspectiva del mercat català. Han de ser els editors i no els fabricants de llibres els que mantinguen amb bona salut l'edició en català. Ni

més ni menys com han fet fins ara, amb tots els entrebancs que hom vulga. Amb les adaptacions necessàries als mercats canvians, amb la incorporació de noves tecnologies, etc. Una cosa són els avenços tecnològics que cal aprofitar al màxim, o els canvis en els models de producció, distribució i venda que caldrà assumir, i una altra de molt diferent pensar que aquests canvis han de ser necessàriament letals per a una indústria com l'edició de llibres en català. Necessàriament, una cosa no ha de matar l'altra.

Cal, això sí, fer bones tries dels títols que s'han d'editar, pensar els llibres com un producte que ha de trobar el seu espai en un àmbit concret. Si la voluntat d'un editor és publicar llibres «locals» o per a un públic molt concret –ara pense en certs nivells d'escolarització que requereixen potser un idioma més «regionalitzat»– no pot pretendre vendre'ls a tot l'àmbit lingüístic i haurà d'adoptar unes estratègies determinades de promoció i de venda adaptades al producte que ofereix. Si es tracta de llibres adreçats a un públic avesat en la lectura, de lectors amb formació, interessats per llibres concrets i que estan al dia de les novetats que es produeixen, cal optar per un model lingüístic clar, sense complexos. Només així els llibres editats al País Valencià –i a les Illes Balears– arribaran a tot el mercat en català. I només lluitant perquè així siga la indústria valenciana –i la balear– es consolidarà i millorarà els seus resultats. Els editors hem de pensar a vendre els nostres llibres als Països Catalans i no a València, a Girona, a Castelló, a Palma o, estirant l'argument, a Catarroja.

No sé si la venda de llibres en castellà ha tocat sostre, com afirmava fa un parell

d'anys Miquel Alzueta, del que sí que estic convençut –com també ho estava el director de Columna (Grup Planeta)– és que els llibres en català no ho han fet encara. I el mateix opinava Albert Pèlach, director general del Grup Enciclopèdia Catalana.

QUINA POLÍTICA

Arribats en aquest punt, que considere d'una gran importància, haurem de partir d'una premissa molt important –i molt negativa– per a l'edició en català. Si hem convingut que el nostre mercat són els Països Catalans, hauríem de convenir també que la millor política de suport per als llibres en català seria la que atengués tot el territori. Això vol dir, ara com ara, demanar un impossible. Que els governs de Catalunya, el País Valencià i les Illes Balears es posen d'acord en aquest punt –i en gairebé qualsevol altre– és altament improbable. A tall d'exemple, només cal veure el fracàs estrepitos de l'Institut Ramon Llull en no haver pogut sumar l'esforç de les tres administracions per a crear un organisme que representés les lletres catalanes: per la negació des de primera hora de la Generalitat Valenciana, per la sortida del Govern Balear tan bon punt el PP va guanyar les darreres eleccions o, també, per la manca de destresa dels responsables de la política cultural de la Generalitat de Catalunya. És evident que el camí que ha seguit la institució no ha estat el millor possible, i no deixa de ser una mostra del fracàs de tirar endavant polítiques culturals conjuntes als Països Catalans. I si analitzem una per una les tres administracions, amb diferències

considerables en favor de la catalana –això s’ha de reconèixer–, tampoc la política del llibre no en surt gaire ben parada. Cap iniciativa conjunta que reforçaria la cultura i la llengua catalanes –i l’edició de llibres–, com ara les polítiques de biblioteques i d’arxius, de lectura i unes quantes més que serien normals, o no s’han intentat o no han estat possibles.

Tenim tres associacions d’editors que, com a mínim, haurien d’estar federades. Cal la convocatòria de fòrums per a calibrar i cercar conjuntament solucions a les necessitats del sector editorial, atès que hom ha de pensar en un mercat català i no en tres. Segur que això en beneficiaria l’edició i la venda de llibres en català. Hi ha un exemple de col·laboració cultural entre institucions catalanes, valencianes i balears que és una mostra que el treball en comú és possible. Em referesc a l’Institut Interuniversitari Lluís Vives, una xarxa que reuneix totes les universitats catalanes (o de llengua catalana, diguen-li com vulguen). Aquest model, o algun de semblant, permetria prendre accions conjuntes en un mercat que, per molts motius, ha de ser unitari. Amb una política adequada promoguda des de les administracions, amb el recurs a les tècniques més innovadores, i sense perdre de vista la pròpia tradició, la vida del llibre català em sembla assegurada. Per molts anys i amb bona salut.

Això sí, val la pena recordar –i que no ho obliden els responsables polítics dels Països Catalans– que, com deia al principi, citant Joan Fuster, «no hi ha idioma sense llibres». I la llengua –i els llibres– són fonamentals per al benestar de la cultura catalana. □

BIBLIOGRAFIA

- ARBONÈS, Jordi (1992): «Editors catalans exiliats a Sud-Amèrica», a *IV Jornades d’Estudis Catalanoamericanes*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, pp. 141-148.
- ARIMANY, Miquel (1993): *Memòria de mi i de molts altres*, Barcelona, Columna.
- BERNAT, Pere (1955): «Avel·lí Artís, home de teatre, periodista, editor i catalanista», *Pont Blau*, 27, Mèxic, pp. 23-26.
- CAROL, Màrius, Carles SANTAMARIA i Jaume VIDAL (2001): *Noms per a una història de l’edició a Catalunya*. Perfils de José Manuel Lara Hernández, Josep Lluís Monreal i Josep Vergés. Gremi d’Editors de Catalunya.
- CASALS, Glòria (1992): «Notes sobre Edicions Catalònia i *La Nostra Revista*, dues empreses editorials d’Avel·lí Artís a Mèxic», a *IV Jornades d’Estudis Catalanoamericanes*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, pp. 195-201.
- CASTELLET, Josep Maria (1957): *La hora del lector*, Barcelona, Seix Barral.
- (1987): *Memòries poc formals d’un director literari*. Edició no venal, Barcelona, Edicions 62.
- (1988): *Els escenaris de la memòria*, Barcelona, Edicions 62.
- COMMINS, Dorothy (1978): *Wath is an Editor? Saxe Commins at Work*, Chicago, The University of Chicago Press.
- DEBRAY, Régis (2004): «El libro como objeto simbólico», a NUNBERG, Geoffrey (comp.): *Del futuro del libro. ¿Esto matará eso?* Epíleg d’Umberto Eco, Barcelona, Paidós, pp. 143-155.
- EPSTEIN, Jason (2002): *La indústria del llibre*, Barcelona, Anagrama/Empúries (1a ed. Nova York, Norton, 2001).

- FERRAN DE POL, Lluís (1946): «Llibres en català a Mèxic. Els Clàssics Catalans de l'editor Bartomeu Costa-Amic», *Quaderns de l'Exili*, 21, Mèxic, p. 11.
- FÉRRIZ ROURE, Teresa (1998): *La edició catalana en Mèxic*, Zapopan, El Colegio de Jalisco.
- FUSTER, Joan (1992): *L'aventura del llibre català*, Barcelona, Empúries.
- GALLOFRÉ I VIRGILI, Maria Josepa (1991): *L'edició catalana i la censura franquista (1939-1951)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- GELI, Carles i Josep M. HUERTAS CLAVERIA (1991): *Las tres vidas de «Destino»*, Barcelona, Anagrama.
- GILI ROIG, Gustavo (1944): *Bosquejo de una política del libro*, Barcelona, Gustavo Gili.
- GUARDIOLA, Carles Jordi (1996): *Ofici d'editar*, Barcelona, La Magrana.
- HURTLEY, Jacqueline (1986): *José Janés: editor de literatura inglesa*, Barcelona, PPU.
- (1986): *Josep Janés: el combat per la cultura*, Barcelona, Curial.
- LLANAS, Manuel (2001): *El llibre i l'edició a Catalunya: apunts i esbossos*, Barcelona, Gremi d'Editors de Catalunya.
- MANENT, Albert (1972): «Bartomeu Costa-Amic», a *L'aventura editorial a Catalunya*, Barcelona, Carulla-Font.
- MASSOT I MUNTANER, Josep (1979): «La represa del llibre català a la postguerra», *Els Marges*, 17, Barcelona, pp. 88-102.
- MOHN, Reinhard (1996): *Al éxito por la cooperación. Un enfoque humano de la estrategia empresarial*. Pròlegs de Ricardo Díez Hochleitner i Jesús Polanco. Traducció de l'alemany de Thomas Wähling i Carlos Fortea, Barcelona, Plaza&Janés/Círculo de Lectores (1a ed. en castellà, 1988).
- MORET, Xavier (2002): *Tiempo de editores. Historia de la edición en España, 1939-1975*, Barcelona, Destino.
- NUNBERG, Geoffrey (comp.) (2004): *Del futuro del libro. ¿Esto matará eso?* Epíleg d'Umberto Eco, Barcelona, Paidós.
- SCHIFFRIN, André (2000): *La edición sin editores*, Barcelona, Destino (1a ed. en anglès, Nova York, Verso, 2001).
- VILA-SANJUÁN, Sergio (2003): *Pasando página. Autores y editores en la España democrática*, Barcelona, Destino.

Un món editorial i cultural en precari

Juli Capilla

Parlar sobre qualsevol aspecte de l'edició al nostre país –Quin país? Un, dos, tres, quatre... Un de sol?– és sempre una tasca compromesa, àrdua i arriscada. Si fem una anàlisi de la cultura, l'edició i la literatura catalanes, hom hi detecta de seguida una realitat que, per més que ens entestem a cercar-hi contrapartides o a detectar-hi beneficis –que n'hi ha, cal dir-ho tot–, el balanç resultant serà sempre, malgrat els petits guanys aconseguits, una mica decebedor i, fins i tot, dolorós. L'anàlisi diacrònica més immediata ens permet un sospir, un consol; n'hi ha que s'ho miren amb cert entusiasme, i també n'hi ha que en fan una interpretació no exempta d'eufòria. En realitat, però, totes aquestes valoracions són una fugida d'estudi. Perquè qualsevol diagnòstic exhaustiu sobre l'estat de salut de la cultura catalana, en general, i del món editorial en particular, que tinga en compte tots els paràmetres que cal preveure (diacronia, sincronia, literatura comparada, història, mercats editorials, etc.) ens en tornarà una imatge desfigurada i pobra, i, el que encara és més ominós i greu, sense

gaires possibilitats de reparació: ni a mitjan ni a llarg termini.

De bon començament, perquè les úniques solucions que se m'ocorren per a pal·liar aquesta situació són tan dràstiques, utòpiques i àdhuc prohibitives que m'obliguen a un pessimisme raonable, i raonat, que amb prou feines ens deixa oportunitats –ni alè– per a tirar endavant. *Sobirania, independència, dret a l'autodeterminació* són conceptes que no gosem enunciar en veu alta, ni tan sols somniar. Fa segles que *i catalani* ens hem deixat sotmetre, políticament, culturalment i lingüísticament, pel poder aliè; i ho hem fet gairebé sempre –ho ratifiquem cada dia– gustosament i indecorosa. Majoritàriament, ens sentim a gust en l'encaix d'Espanya; ens hi movem de grat, i qualsevol vel·leïtat o iniciativa identitària mínimament significativa ens sembla forassenyada, *démodée*, perillosa i fal·laç, i ens causa molts maldecaps; la por traeix la nostra consciència i barra el pas a la llibertat plena i desvergonyida, a l'atreviment i a la cobdícia del ser. Ens hem acostumat a l'*estar*, perquè ens és molt més digerible, que no a l'*ésser*, molt més irreverent i polèmic. Naturalment, el diagnòstic és encara més fosc i desesperançador en el cas del País Valencià, des de qualsevol vessant: polític, sociològic o estrictament cultural.

Juli Capilla és professor del Departament de Filologia Catalana a la Universitat d'Alacant, periodista i escriptor. Acaba de publicar la novel·la *L'home de Melbourne* (Perifèric edicions).

Hom convindrà, però, que el món cultural, literari i editorial català gaudeix a l'hora d'ara d'un estat de salut comparativament molt més pròsper que no als anys quaranta i cinquanta. I tindrà raó. Val a dir que en menys de mig segle els avanços en aquesta matèria han estat exponencials; ningú no hauria imaginat les quotes de normalitat assolides en aquest breu període de la història, sobretot si tenim en compte la davallada espectacular que vam experimentar des de la mal anomenada Decadència fins a la Renaixença, i durant la crisi absoluta que vam patir durant el llarg parèntesi feixista de la dictadura del general Franco. El balanç de les tres o quatre dècades més immediates és positiu, doncs, si comparem aquest període històric amb els precedents. La comparació sincrònica, però, amb d'altres literatures ens tornarà una imatge empobrida i descoratjadora del «nostre» petit món cultural i editorial particular. La supeditació de la producció catalana a l'espanyola és palesa. No cal gratar gaire en la realitat editorial i cultural nostrada per a obtenir-ne un saldo negatiu, des del punt de vista quantitatiu. Les estadístiques de vendes —el consum, que és el que, ras i curt, mesura la realitat editorial— són inequívokes i aclaparadores. L'hegemonia del llibre espanyol continua sent una realitat a Catalunya i a les Illes, i resulta despòtica al País Valencià.

En aquest darrer territori el llibre en català té molts problemes, agreujats per una política adversa de les institucions en mans del PP, que el marginen dels circuits públics, dels mitjans de comunicació, de les biblioteques. Sens dubte, hi ha influït negativament també la poca voluntat del govern del Partit Popular per a afavorir el

valencià en l'àmbit de l'ensenyament. Segons un informe de la Comissió Europea, l'administració autonòmica valenciana ha incomplert els compromisos de la Carta Europea de les Llengües, aprovada pel Consell d'Europa el 5 de juliol de l'any 1992, i que a Espanya va entrar en vigor l'1 d'agost de 2001. El Sindicat de Treballadors de l'Ensenyament (STEPV) assegura que l'ensenyament vehicular en valencià només és del 20 % i es concentra en l'ensenyament públic. I, amb aquestes dades, no es garanteix la formació d'un públic lector en la llengua autòctona. La situació és desigual segons comarques, però es pot dir que no s'ha consolidat un públic lector suficientment gran i hi ha encara massa dependència de les lectures obligatòries que circulen en l'àmbit de l'ensenyament. La venda de llibres de creació és irrisòria; les tirades, ínfimes; els títols publicats (en el darrer període) baixen anualment; la presència als punts de venda, escassa: minsa a les llibreries de barri, nul·la en alguns centres comercials, anecdòtica o inexistent en alguns pobles i comarques valencians de la perifèria. Malgrat tot, cal assenyalar la presència del llibre en català a la xarxa de llibreries comarcals o en esdeveniments com la Fira del Llibre a València.

DELS FELIÇOS NORANTA A LA CONCENTRACIÓ EDITORIAL

Catalunya va viure un optimisme desproporcionat —per enganyós— fins ben entrada la dècada dels noranta. A principis de segle, però, l'«alegria» editorial catalana es va veure interrompuda per una crisi de vendes no prevista: l'oferta no es correspo-

nia a la demanda i moltes editorials amb una estructura d'empresa homologable a les espanyoles es van veure quasi ofegades enmig dels aiguamolls d'una crisi sense precedents. El resultat és que les més importants editorials catalanes s'han vist abocades a la concentració, millor dit, a l'absorció per part de grups editorials i mediàtics d'escala espanyola. Així, La Magrana ha estat comprada per RBA; Columna i Destino, per Planeta. I els altres dos grans grups editorials encara independents no passen precisament per un bon moment. El Grup 62, per exemple, ha patit l'intent de La Caixa de vendre la seua participació en l'empresa, el 89 % de les accions del grup, íntegrament a Planeta. Finalment, però, les pressions del govern català –sobretot, per part d'Esquerra Republicana de Catalunya– i d'entitats nacionalistes, com ara Òmnium Cultural, han frenat l'operació i s'ha arribat a un acord segons el qual La Caixa mantindrà un 30 % de les accions, Planeta adquirirà un 30 % més, el mateix percentatge que anirà a parar a Enciclopèdia Catalana, i la resta, el 10 %, romandrà a les mans de petits accionistes. Cal esperar que la intervenció del govern de Pasqual Maragall siga la solució definitiva per a un grup editorial sacsejat els darrers anys per una crisi interna que havia compromès molt seriosament el futur de la històrica editorial fundada per Ramon Bastardas i Max Cahner. L'altre gran grup encara autònom, Enciclopèdia Catalana, va haver de vendre l'any passat l'edifici de l'Eixample, on hi havia la seu de l'editorial, per a fer front a la crisi financera. Tot i això, Enciclopèdia Catalana, amb segells històrics amb una notable presència als aparadors de les llibreries, com ara Proa,

la Galera o Pòrtic, continua publicant un nombre de títols considerable, a un ritme sorprenent, atesa la situació de precarietat per què passa el món del llibre en català.

Malgrat la crisi, i la concentració editorial, a Catalunya subsisteixen editorials independents de gran valor, com ara Quaderns Crema, Pagès editors, Cossetània, La Campana... I d'altres més minoritàries però engrescadores, com ara March Editor, El Cep i la Nansa, Viena, CCG Edicions, Angle, Base, Ara Llibres, Arola, La Guineu, Dèria... A tota aquesta proliferació de petites editorials en català, cal afegir-hi els segells i les col·leccions promoguts pels grans grups editorials en llengua espanyola o multinacionals. Així, Random House Mondadori ha creat la col·lecció «La Rosa dels Vents», i té una línia oberta de títols en català a Galàxia Gutenberg / Cercle de Lectors; Anaya, a més de la seua col·lecció tradicional de literatura per a infants i joves, s'ha inventat la col·lecció per a adults «Càlam», i Tusquets la col·lecció «L'ull de vidre». I no podem oblidar l'editorial Cruïlla, del grup SM, amb una producció de literatura infantil i juvenil importantíssima, però també destinada als adults; i L'Esfera dels Llibres, una sucursal de La Esfera de los Libros vinculada a *El Mundo*. Tot i que l'interès d'aquestes editorials espanyoles per desembarcar en el panorama literari i bibliòfil català ha estat valorat per alguns com una mera estratègia mediàtica i d'acaparament comercial, complementària a la venda del llibre en espanyol,¹ el ben cert és que, malgrat la crisi de vendes i la saturació comercial, fins i tot els grups editorials i mediàtics espanyols s'interessen per un mercat en català encara atractiu i que pot reportar beneficis, sobretot a Catalunya.

UNA CULTURA MINORITZADA

Al País Valencià, però, hi ha una qüestió encara més decebedora que afecta el món editorial en català, i que va més enllà encara de l'estadística —una «circumstància», en el fons, reparable, o susceptible de reparació. I és que als valencians no els interessen la cultura i la literatura pròpies, o no els interessen en la mesura que se senten atrets per les omnívores literatura i cultura espanyoles. El poder de Goliat és, en aquest sentit, infinitament superior al d'un David esquifit i ridícul, per comparació ociosa. David continua sent, a ulls de Goliat, i del mateix David, un nan insignificant que amb prou feines projecta una ombra petita sobre les sabates del gegant. La literatura de creació al País Valencià no ha aconseguit la presència social que demana qualsevol *literatura nacional*. No ha aconseguit, en conjunt, ser popular, una pràctica de normalitat. Són pocs els que llegeixen en català al territori valencià, per desconeixement profund de la llengua i per manca d'interès, més enllà de nuclis reduïts, dels professors de «Llengua i literatura valencianes», universitaris, periodistes, intel·lectuals d'esquerres i algun curiós despistat. En la societat de masses que ens aclapara, l'absència de la nostra cultura als mitjans audiovisuals té a la llarga efectes letals. En aquest sentit, resulta un símptoma invers i engrescador el fet que la presència del català siga tan feliçment elevada en els principals suplementes literaris i culturals valencians: «Posdata» (*Levante*) i «Quadern» (*El País*). Atès el panorama descrit, no tindria gaire explicació, però potser es tracta d'un producte cultural destinat a aquest «sector» minoritari de

lectors, culte i progressista. Progressista perquè els suplementes es publiquen en diaris d'esquerres o progressistes. De fet, els diaris conservadors valencians no tenen suplementes. Potser, també, aquesta presència massiva i inaudita del català als suplementes valencians és deguda a una raó o a un motiu periodístic de prestigi, o és reveladora d'unes possibilitats potencials percebudes per les empreses i això ja seria significatiu. Aquesta presència, però, de llibres en català als suplementes esmentats no es correspon després, en termes generals, a l'interès ni al consum que en fa el potencial públic lector al qual van destinats.

Sia com sia, i malgrat els suplementes, la lectura en català al País Valencià ocupa un espai reduït. De vegades, el català fa un paper simbòlic, de maquillatge polític o de mera propaganda electoralista a València. Un exemple: l'estrena fastuosa de la versió cinematogràfica del *Tirant lo Blanch* no s'ha traduït en un interès real per difondre la versió catalana de la pel·lícula, ni per part de la Generalitat Valenciana ni del costat dels empresaris. Pràcticament, no hi ha sales valencianes on es pugua veure aquesta pel·lícula en la llengua originària de Joanot Martorell. Malgrat, però, que el més valuós de la pel·lícula és, precisament, la seua llengua —els esforços que hi ha esmerçat l'AVL són, cal dir-ho en veu alta, admirables, i el resultat n'és impecable. D'altra banda, la presència de la versió autòctona al Principat tampoc no és per a llançar coets. De fet, en una carta titulada *Tirant lo Blanc, l'ocultació escandalosa d'un símbol cultural*, Òmnium Cultural ha denunciat la «vergonyant ocultació que s'ha fet de la versió de la pel·lícula en la llengua en què Joanot Martorell va escriure aquesta obra

excepcional i emblemàtica de la nostra literatura». Per a Òmnium «el que resulta més injustificable és que a la seva pròpia terra el *Tirant lo Blanc* original es vegi relegat a una marginalitat gairebé clandestina». Per últim, tampoc s'expliquen que «tan sols s'hagin fet 8 còpies en llengua catalana del film, donant per descomptat que la difusió d'aquesta versió seria irrissòria i que en canvi la pel·lícula rebí substanciosos ajuts de la Generalitat de Catalunya».

La supeditació de la cultura i del món editorial català a l'espanyol és preocupant, i s'ha constatat aquesta primera dècada del segle XXI amb l'absorció de bona part dels grups editorials autòctons per part d'altres de dimensió espanyola. Els darrers anys, els llibres més venuts en català al Sant Jordi han estat escrits en castellà originàriament i traduïts a la llengua pròpia. Enguany, el llibre més venut al Sant Jordi, en català i castellà, ha estat el d'un autor català que escriu en castellà: *L'església del mar* (La Rosa dels Vents), de l'advocat Ildefonso Falcones. I l'any passat havia estat *L'ombra del vent* (Planeta), de Carlos Ruiz Zafón. Aquest any, però, immediatament després al *best-seller* de Falcones, *Benvingut al món real* (Columna), de Sandro Rosell, *He dit* (Columna), d'Andreu Buenafuente, *Laura Sants* (Columna), d'Emili Teixidor, i *L'estiu de l'anglès* (Proa), de Carme Riera, han estat els llibres en català més venuts de la diada de Sant Jordi 2006. La major part d'aquests llibres pertanyen a grans grups editorials de dimensió espanyola. Cal dir també que, segons dades del Gremi d'Editors de Catalunya, *L'església del mar*, del debutant Ildefonso Falcones, ja portava venuts abans del Dia del Llibre 200.000 exemplars en castellà, i només 20.000 en català.

Hom mirarà de treure ferro a aquesta *supeditació* del món editorial català al castellà dient que es tracta d'autors catalans d'expressió castellana la cosmovisió dels quals és tan catalana com la que reflecteixen els autors en llengua catalana. Uns altres diran que la literatura catalana no passa precisament per una època de vaques grasses, malgrat la gran proliferació d'autors, i que, en conseqüència, veuen com són substituïts per autors catalans de millor qualitat que s'expressen en castellà. Aquest argument pressuposa que la literatura catalana, ara com ara, no està a l'altura de l'espanyola, la qual cosa és una fal·làcia. (Crec que, al marge de l'estat de salut de totes dues literatures peninsulars, les més fortes de l'Estat —la basca i la gallega no tenen l'embranchida quantitativa que tenen la catalana i l'espanyola—, els problemes que plantegen són idèntics. A la novel·la, s'hi constata l'esgotament o la sobreexplotació d'alguns motius temàtics reiterats fins a la sacietat, i amb solucions poc substancioses o innovadores. La guerra i la postguerra espanyoles, el costumisme, el ruralisme, la novel·la històrica, l'evasió, en definitiva, cap a realitats paral·leles que tenen poc a veure amb la realitat immediata, amb la manca de perspectives que això provoca en el lector, han produït cert esgotament temàtic. Quant a la poesia, l'equiparació sistemàtica del gènere amb la lírica, i l'absència quasi absoluta de l'èpica entre els reculls poètics, tampoc no engresquen massa el lector. La poesia entesa com a manifestació o exercici íntim i gairebé inaccessible, la tendència a l'autarquia, a l'exercici poètic autista, que prescindeix del lector, que el menysprea o el relega a un segon terme és el que predomina en aquest gènere. Un absurd perquè

traeix el principi que ha de guiar a priori tot acte de parla: la comunicació, i la literatura és, o hauria de ser, no ho oblidem, un acte comunicatiu, íntim si voleu, però al capdavant comunicatiu i comunicador. Una obra se sustenta tant en el procés pocticoproductiu com en el pocticoreceptiu. L'automarginació i l'elitisme, en poesia, és cada vegada més preocupant. El gueto alimenta el gueto. El cercle es fa cada vegada més reduït, selectiu i «selecte». Els poetes es llegeixen els uns als altres, en un exercici o un ritual més propi d'una maçoneria que no dels escriptors.)

Però el problema no és de qualitat, ja ho hem dit. Els llibres en català no són ni millors ni pitjors que els escrits en castellà. En ambdues literatures, com en totes, triomfa més aviat el *best seller*, la novel·la fórmula, el llibre d'entreteniment i el d'autoajuda, el llibre elaborat per alguna figura mediàtica. Tots aquests llibres, però, són més abundosos en la literatura espanyola, per una raó merament demogràfica. Una raó que influeix també de manera negativa en l'edició catalana, que tanmateix també ha conegut el fenomen de l'èxit de vendes propagat pels mateixos lectors, sense grans campanyes mediàtiques, com ens ho demostren els casos de *La pell freda*, d'Albert Sánchez Pinyol, i *Tor*, de Carles Porta.

EL PAPER DE LES PETITES EDITORIALS

Dèiem que l'edició catalana ha patit un procés de concentració editorial. Això val, sobretot, per a Catalunya, però no per al País Valencià i per a les Illes. Abans d'entrar a la «perifèria», però, cal esmentar que

encara hi ha editorials a Catalunya que es mantenen al marge d'aquests grans grups mediàtics de clara filiació espanyola; són editorials que serveixen una producció encomiable, que segueixen encara uns patrons de producció editorial gairebé artesanals, de petita empresa, quasi familiar, i que preserven intactes alguns dels processos per què passa un títol abans de veure la llum —em referisc, sobretot, a la selecció, i al paper que hi tenen els lectors especialitzats en la tria o la valoració dels originals que una editorial finalment publica. Editorials com ara Pagès editors, Cossetània, Quaderns Crema, Edicions de 1984... són, encara, ben importants qualitativament i quantitativament parlant a Catalunya. L'exemple de Jaume Vallcorba (Quaderns Crema) i de Josep Cots (Edicions de 1984) són referències inexcusables d'edició acurada.

Al País Valencià, després d'anys de domini d'Edicions Tres i Quatre, durant la dècada dels setanta i bona part dels vuitanta, Bromera ha estat, sens dubte, l'editorial valenciana de més anomenada, i ha dominat el panorama editorial de manera aclaparadora durant els anys noranta. Dirigida per Josep Gregori, Bromera, també independent, és l'única firma valenciana que ha funcionat realment com una empresa editorial, amb tot el que això comporta: màrqueting, gabinet de comunicació, publicitat, publicació dels principals premis literaris del país, distribució i presència arreu de tot l'àmbit lingüístic, sobretot al territori valencià... Els escriptors que han volgut donar-se a conèixer als lectors han tingut en l'editorial d'Alzira un puntal indispensable i molt eficaç. L'«hegemonia Bromera», però, comportava un verí per a la literatura: el perill de l'endogàmia, de la

relaxació, per manca d'estimulació externa. I no és que Bromera no tinga qualitat –que en té, i molta–, però el domini absolut d'un mercat sempre comporta certa relaxació en les exigències de producció, la qual cosa redunda, ben sovint, en detriment d'alguns productes. Un domini d'aquestes característiques hauria desembocat a la llarga en una davallada qualitativa per a Bromera si no hagueren aparegut d'altres projectes editorials valencians. La competència sempre és estimulante. I això, per sort, ha succeït els darrers anys, amb la irrupció, per exemple, d'editorials com ara Brosquil o Perifèric edicions, amb resultats diferents. Brosquil ha seguit el model Bromera, però el seu catàleg no ofereix encara les garanties d'una editorial consolidada com la d'Alzira, per bé que ha editat títols memorables o curiosos, com ara *Pensaments despentinats*, de Stanislaw Jerzy Lec, o més recentment, *Nabokov & Co.*, d'Alfred Mondria. La immensa majoria dels títols de Brosquil està configurada per autors que han estat guardonats en premis locals o que segueixen la plataforma politicocultural –abastides per regidories dirigides per partits d'esquerreres o nacionalistes– que hi ha al darrere d'aquests premis. Sia com sia, el projecte Brosquil era necessari i, a poc a poc, i si les condicions sociopolítiques ho permeten, l'editorial afermarà una millora qualitativa. Brosquil ha sorgit en el moment en què una altra editorial valenciana ha frenat bastant la seua producció, sobretot de literatura destinada als adults. Parlem de Tàndem, una editorial dirigida per Rosa Serrano que, malgrat l'aterratge accionarial d'Enciclopèdia Catalana, i paradoxalment, ha reduït la seua presència en el mercat en aquest primer lustre del segle. Tàndem té col·leccions

molt serioses d'assaig i narrativa, dirigides per especialistes i universitaris, que, malauradament, ens proveeixen de títols amb comptagotes. Esperem que aquesta siga una «circumstància» passatgera i que, ben aviat, torne a un major ritme de producció.

El cas de Perifèric edicions és del tot diferent al projecte embastat per Manel Alonso, l'ànima de Brosquil. Si el de Brosquil és un projecte quasi personal i de dimensions estrictament valencianes, el de Perifèric, en canvi, va més enllà del País Valencià. De fet, l'èxit de Perifèric edicions rau en un plantejament de base que apunta directament a Catalunya, amb l'aposta per autors catalans consolidats o coneguts, com ara Feliu Formosa, Joaquim Carbó, Vicenç Llorca, Josep Maria Sala-Valldaura, Jordi Pàmias... combinats amb autors valencians, també coneguts, com ara Ramon Guillem o Manel Garcia Grau, i amb algun d'estranger, com és el cas de la poeta d'expressió portuguesa Ana Hatherly. Amb una edició impecable i una selecció exquisida d'autors, el projecte de Josep Ramon Lluch, Jesús Figuerola i Xulio Ricardo Trigo és un dels més esperançadors del País Valencià, perquè trenca una de les inèrcies que assetgen des de fa més de tres dècades el panorama editorial català: la de la fragmentació donat per les «fronteres» autonòmiques.

Al País Valencià, doncs, no es dona la concentració editorial que hi ha a Catalunya, però sí que hi ha una concentració espacial: gairebé totes les editorials en llengua catalana tenen domicili a València, o a la seua rodalía. Cal recordar, en aquest sentit, la gran proliferació al llarg dels anys vuitanta, noranta, i encara en aquesta dècada, d'editorials procedents de les comarques que proveeixen el món editorial valencià

de títols, com ara Afers (Catarroja), CEIC Alfons el Vell (Gandia), Denes (Paiporta), Edicions del Bullent (Picanya), Edicions 96 (Carcaixent), Edicions La Xara (Simat de la Valldigna), L'Eixam (Tavernes Blanques), etc. A Alacant i Castelló, però, s'hi percep el retrocés inexorable, i qui sap si irreversible, de l'edició en la llengua del país. Sí que n'hi ha alguna, d'editorial en català, però el seu ritme de producció és minso, com és el cas d'Edicions Alambor (Benicarló) o de la nova editorial Ellago (Castelló), o s'ha vist quasi paralitzat els darrers anys, com ara Aiguaclara (Alacant). Tot i això, de les comarques del sud cal fer esment d'Editorial Marfil (Alcoi), amb una producció literària, didàctica i de llibre de text regular i que cal tenir en compte.

I, finalment, cal esmentar la tasca que fan els serveis de publicacions de les universitats valencianes, sobretot el de la Universitat de València. Dirigit per l'historiador Antoni Furió, Publicacions de la Universitat de València (PUV) compleix una funció substancial pel que fa a títols que difícilment tindrien eixida, per minoritaris o especialitzats, en el mercat. Així, PUV ompli un buit quant a publicacions de caràcter pedagògic, històriques, manuals, diccionaris, àlbums, homenatges, estudis especialitzats... Però també ha desenvolupat una línia de creació concentrada en l'assaig, amb la publicació d'autors autòctons i de traduccions d'autors universals indispensables per al normal desenvolupament de la cultura i la formació d'un país. L'assaig és, doncs, el puntal creatiu de PUV, amb diverses col·leccions específiques i temàtiques («Breviaris», «Assaig», «Biografies»...), i la publicació de revistes temàtiques, genèriques o especialitzades que s'han guanyat

ja un prestigi arreu del territori: *Mètode*, *L'Espill* o *Caràcters*.

A Balears, el panorama és semblant al del País Valencià: Mallorca concentra la major part de la producció. Es manté la independència editorial però el circuit d'autors és tancat, gairebé hermètic, i ben pocs autors aconsegueixen trencar l'aïllament físic i mental; i els que el transcendeixen són els qui marxen a la metròpoli barcelonina. Les històriques Moll i Documenta Balear continuen sent editorials modèliques a l'arxipèlag. Cal fer esment, també, però, d'altres editorials meritòries, com ara El Gall Editor, Leonard Muntaner o Edicions del Salobre. Nascuda l'any 2004, Edicions del Salobre és un projecte jove que ha irromput amb força a «ses Balears». Un producte editorial de qualitat obra d'una tríade d'escriptors –Pere Joan Martorell, Jaume Mesquida i Antoni Xumet– que, de moment, ja ha aconseguit publicar autors de la importància de Miquel Àngel Riera i Antònia Vicens, i d'altres de ben valuosos com ara Jordi Cervera, Alexandre Navarro, Miquel Bezares o Paulo Rodrigues.

De la resta del país, cal fer palès l'esforç encomiable de Trabucaire (Catalunya Nord) i de l'Associació Cultural del Matarranya (Franja de Ponent). Totes dues editorials, però, amb prou feines tenen presència als seus respectius àmbits territorials naturals d'influència, i la seua projecció a Barcelona, València o Palma és accidental o inexistent.

Comptat i debatut, podem dir que el panorama editorial en català és, qualitativament parlant, molt valuós i perfectament homologable a qualsevol literatura del món. La seua presència comercial, però, i la seua projecció real sobre la societat a la qual

s'adreça és insuficient i es veu supeditada o eclipsada per la poderosa, omnipresent i hegemònica edició espanyola. Les editorials espanyoles han estès un tel de supremacia comercial que fa que la indústria editorial en català siga menor –des del punt de vista de les xifres.

I tot plegat succeeix, en bona mesura i paradoxalment, «gràcies» a la implantació d'empreses en espanyol creades pels autòctons o instal·lades a Barcelona (i secundàriament a València o Palma) integrades des de fa un segle o segle i mig en la societat catalana. La projecció del llibre en català és, des del punt de vista quantitatiu, insuficient a Catalunya; i fins a cert punt mera anècdota, subsistència minoritària i poc representativa, gairebé residual, a la perifèria. □

1. Llegiu, en aquest sentit, l'article «La doble tragèdia de l'editor català», de Lluís Bonada: *El Temps*, núm. 1.120, 29 de novembre de 2005, pp. 66-68.

BREVIARIS

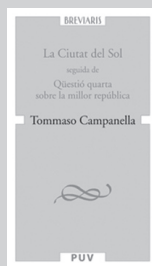
Viatge al voltant de la meua cambra

Xavier de Maistre

Traducció:
Salvador Company
Anna Torcal

Introducció:
Antoni Martí

Preu: 10,50 €

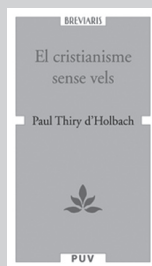

La ciutat del Sol

Tommaso Campanella

Traducció i introducció:
Antoni Seva

Preu: 10,50 €

El cristianisme sense vels

Paul Thiry d'Holbach

Traducció i introducció:
Josep Lluís Teodoro

Preu: 10,50 €

L'origen de la vida

Aleksandr I. Oparin

John B. S. Haldane

Traducció:
Natalia Inness
Juli Peretó

Introducció:
Juli Peretó

Preu: 11,00 €

PUV PUBLICACIONS
UNIVERSITAT
DE VALÈNCIA

L'edició universitària, una gran desconeguda

Antoni Furió

En els últims anys, un fantasma recorre el món de l'edició: el llibre universitari o, més pròpiament, el llibre publicat per editorials universitàries, és a dir, per editorials o serveis de publicacions dependents d'una universitat. La seua presència, en efecte, es fa cada vegada més visible als aparadors de les llibreries, a les pàgines dels suplementes literaris i les revistes de cultura o pensament, a les fires del llibre i, el que és més important, a les mans dels lectors, que ja no són només els estudiants o els professors universitaris, com tampoc els llibres publicats per les universitats ja no es limiten als manuals, les tesis doctorals o les actes de congressos. Un fenomen observat amb curiositat i interès pels lectors habituals, que troben sempre curta i poc variada l'oferta editorial, tot i el colossal volum de títols que es publiquen cada any a Espanya, vora vuitanta mil; i amb una creixent preocupació i desconfiança per part dels editors privats, que no s'estan de dissimular

la seua irritació i d'emprar la brotxa grossa a l'hora de desqualificar la irrupció d'aquest enutjós intrús en vedats que fins ara consideraven propis. La reacció dels editors comercials –en particular, dels que viuen del mercat universitari, els que publiquen llibres de text o de lectura obligada/recomanada– ha anat des de la insidiosa acusació de «competència deslleial» fins a qüestionar la legitimitat i l'existència mateixa de les editorials universitàries.

I la cosa, certament, no és per a prendre-la a broma o mirar a un altre costat. Les xifres són ben contundents: les editorials universitàries espanyoles publiquen anualment uns 5.000 títols, més del 6 % de la producció total; però el percentatge encara és major si parlem del fons viu, dels llibres realment disponibles i en circulació. Del total aproximat de 300.000, les universitats n'han publicat uns 30.000: un notabilíssim 10 %, important no sols en termes quantitatius, sinó també qualitius, ja que en la major part es tracta d'obres de pensament i cultura (humanística, científica i tècnica). ¿És això una amenaça –i en aquest cas, per a qui?–, una anomalia o una sorprenent i venturosa circumstància de la qual ens hauríem de congratular? El que és cert és que l'edició universitària és una realitat, un fet que és aquí i que ha vingut per a quedar-s'hi.

Antoni Furió és director de les Publicacions de la Universitat de València (PUV) i ha estat també president de l'Asociación de Editoriales Universitarias Españolas (AEUE). Igualment, és membre de la comissió de publicacions de l'Institut Joan Lluís Vives, que agrupa vint universitats de l'àmbit lingüístic i cultural català.

Tanmateix, i a pesar de comptar amb un dels fons editorials més amplis i sòlids, més suggestius també, de l'àmbit cultural hispànic, a pesar així mateix del gran desenvolupament experimentat en els últims anys, del molt que s'ha recorregut en el camí de la professionalització i la normalització, l'edició universitària continua sent encara una gran desconeguda. No sols per al gran públic, sinó també per als mateixos universitaris, professors, estudiants i investigadors, entre els quals no són pocs els que la continuen assimilant amb llibres generalment poc acurats, poc atractius, de disseny infame, mal editats i pitjor distribuïts. Llibres que es publiquen per la voluntat del rector o d'un vicerector, d'un degà o d'un director de departament, o perquè l'autor no ha aconseguit publicar-lo en una editorial privada de renom. Llibres, en tot cas, dubtosos, sospitosos, des del punt de vista de la qualitat i l'interès, perquè presumiblement no han superat el test de la seua publicació per una editorial privada. Que els prejudicis no són sols cosa del passat i que encara estan ben vius i arrelats, ho confirmen les recents declaracions d'una eminència del Ministeri d'Educació que, no fa molts dies, i aparentment sense cap vergonya, proposava no valorar ni reconèixer en l'avaluació de l'activitat investigadora dels professors els llibres publicats per la universitat pròpia. Una vegada més, el desdeny i la sospita, la presumpció de creure que un recorre a l'editorial de la seua universitat per a publicar obra menor, curricular –*publish or perish*–, o la que no ha pogut col·locar en una editorial «normal», comercial.

Aquest descrèdit de l'edició universitària obeeix en part a raons històriques, que ja no es corresponen amb la realitat actual, com

el burocratisme i la desídia funcional que afectaren durant molt de temps les institucions acadèmiques, junt a l'absència d'una clara i decidida política editorial i a la falta d'una veritable qualificació professional. I en part s'explica també pel merescut prestigi de les editorials privades, especialment de les enfocades al camp de la cultura i el pensament, del llibre universitari, que han tingut un paper molt important en la normalització cultural, en la normalització de la cultura universitària i de la cultura en general, en els últims quaranta anys, especialment en els anys finals del franquisme i en la transició a la democràcia. En la ment de tots tenim el nom d'algunes editorials, fundades al final dels seixanta o principis dels setanta –moltes d'elles per joves universitaris o relacionats estretament amb la universitat–, que, amb les seues traduccions dels clàssics del pensament modern –filòsofs, historiadors, sociòlegs, antropòlegs, economistes–, fins aleshores inèdits o bastant mal coneguts a l'Espanya aletargada de la inacabable postguerra, contribuïren poderosament a la formació intel·lectual dels lectors de l'època i a la renovació epistemològica i metodològica, sobretot, de les ciències humanes i socials. Potser per això, per les limitacions de la universitat franquista i per la solidesa i el dinamisme de les editorials privades, no ha arribat a desenvolupar-se ací, o no s'hi ha desenvolupat fins a dates molt recents, una edició universitària important, forta, sòlida, com les *university press* del món anglosaxó o, en menor mesura, les *presses universitaires* franceses.

Les coses, afortunadament, han canviat molt en els últims deu o quinze anys, en paral·lel als canvis que ha experimentat la universitat mateixa i també el sector

editorial. Al formidable increment del nombre de centres universitaris i de la població estudiantil en general, s'afegeixen les noves funcions que ha anat assumint la universitat, més enllà de l'estricta docència, i la revitalització i profunda renovació dels serveis de publicacions, que ha coincidit –sense que se'n pugui deduir, però, cap relació de causa i efecte– amb una certa atonia i fins i tot retrocés de l'edició privada, si més no en el camp de les humanitats i de les ciències socials i, molt en particular, pel que fa a les traduccions, cada vegada més reduïdes a les obres que puguin garantir una rendibilitat immediata.

Fins als anys setanta, només hi havia a Espanya quinze universitats, gairebé les mateixes que al començament del segle XX i moltes d'elles d'origen medieval, mentre que avui el seu nombre passa ja de setanta, entre públiques i privades. El que significa que la immensa majoria han estat creades en els últims trenta anys, i encara, bona part d'elles, en els últims deu o quinze anys. Al País Valencià, on encara el 1970 només n'hi havia una, fundada el 1499, ara n'hi ha set: cinc públiques (les de València, Alacant, Castelló, Elx i la Politècnica) i dues privades (la Cardenal Herrera i la Sant Vicent Màrtir). I de la mateixa manera que les universitats més antigues compten amb un rector, diversos degans i múltiples serveis, inclòs el de publicacions, també les noves naixen amb un rector, diversos degans i els corresponents serveis, entre els quals rarament falta el de publicacions, fins i tot si encara no es té clar per a què serveix i què és el que s'hi vol fer, què és el que es vol publicar. El Servei de Publicacions ha esdevingut ja un signe tan distintiu i característic de l'activitat universitària, de la seua projecció externa, que cap universitat

digna d'aquest nom pot deixar de tenir-ne el seu. Paral·lelament, el nombre d'estudiants universitaris ha passat de 300.000 en els anys seixanta a un milió i mig l'any 2000 i una mica menys (1.422.561) el curs 2005-2006. Probablement, hi ha més estudiants avui a la universitat que els que hi havia als instituts de batxillerat fa cinquanta anys. I això és bo pel que significa de democratització del saber universitari, d'accés dels fills de les classes treballadores a l'ensenyament superior, tradicionalment reservat als cadells de les elits socials i econòmiques. Amb el desenvolupisme dels anys seixanta, primer, el creixement econòmic gairebé sostingut des dels anys vuitanta, i les profundes transformacions de l'estructura sociolaboral de la societat espanyola –que ha deixat reduït a nivells testimonials, inferiors al 5 %, el percentatge de la població activa que es dedica a l'agricultura, quan fa cinquanta anys encara superava el 50 %, i ha fet baixar també la proporció de força de treball ocupada en la indústria–, juntament amb la progressiva incorporació de la dona al món laboral i el seu paper social més rellevant, han estat centenars de milers els joves d'ambdós sexes que han pogut accedir a la universitat. Avui, més d'una cinquena part de la població espanyola (el 22 %, segons dades de 2003) compta amb estudis superiors, i més de la meitat dels estudiants universitaris (el 54 %, dades de 2005) són dones.

Tanmateix, tot i l'increment paral·lel del nombre de professors, de titulacions –cada vegada més especialitzades i més connectades també amb el mercat de treball, la gran obsessió dels consells socials de les universitats– i de recursos materials, inclosos els bibliogràfics i els audiovisuals, tot això no s'ha traduït en un augment significatiu

dels índexs de lectura. Els bons estudiants d'avui llegeixen més i millor que mai –no sols manuals i obres de referència, sinó també llibres i articles d'investigació, molt especialitzats i en diverses llengües, sobretot en anglès i francès–, però, en general, és ben probable que la majoria dels estudiants llesquen menys que abans. La cultura dels apunts, de la lliçó dictada durant una hora o hora i mitja als pocs alumnes que assisteixen regularment a classe, i de la fotocòpia dels apunts, per a ús de la gran majoria d'absents que només es deixen caure el dia de l'examen, ha fet i fa molt de mal al nostre sistema educatiu, a la formació cultural i científica dels estudiants. La universitat, malauradament, no fa més lectors, no crea ni transmet una veritable passió pel llibre i la lectura. Fins i tot alguns professors arriben a substituir els llibres per *dossiers*, un fardell de fotocòpies de fragments d'articles i capítols de llibres, que desnaturalitza el context de l'obra i els propòsits de l'autor, i pel qual hi ha qui s'atreveix a cobrar comissió (deu ser pel dret de selecció, que en aquestes pràctiques infames té més valor que els de l'autor i l'editor).

En aquests anys, també la universitat espanyola s'ha transformat, i de ser primordialment un centre d'ensenyament, un temple del saber, ha passat a incorporar com un dels seus principals objectius la producció de nous coneixements, la investigació bàsica i aplicada, i amb ella, a tenir unes majors necessitats de difondre els resultats de la recerca, de publicar uns coneixements especialitzats per als quals ja no resulta adequada ni suficient l'edició tradicional, l'edició comercial. Durant molt de temps, en efecte, fins al segle XIX en les universitats alemanyes i anglosaxones i fins ben entrat el segle XX en les espanyoles, l'única funció

de la universitat era la de transmetre el coneixement, la d'instruir les elits socials i polítiques. I només recentment s'hi ha afegit una segona i important comesa que és la investigació, la producció de nous sabers. Ensenyament i recerca són les dues cares d'una mateixa moneda, dues funcions bàsiques de la universitat d'avui. En aquests moments, però, en ple procés de convergència i creació d'un Espai Europeu d'Educació Superior, vivim de nou temps de canvis, de reformes, que no sols afecten la docència i la investigació, sinó que redimensionen fins i tot la naturalesa o el sentit de la institució acadèmica mateixa. A les dues funcions ja assumides del que ha de ser la universitat –la docència i la investigació–, cal afegir-ne una tercera no menys important: la funció social, la seua inserció cada vegada major en la societat, el seu paper de referent intel·lectual i moral, el seu pensament sempre crític i lliure. Les dues primeres, ho acabe de dir, estan ja plenament assimilades i es troben actualment en procés de reforma: la innovació educativa, els plans d'estudi, les titulacions, l'accés als cossos docents, per un costat, i el pas de la investigació individual, aïllada, al treball col·lectiu, als grans equips de recerca, en el marc nacional o internacional, per l'altre. Però encara s'ha reflexionat molt poc sobre la tercera: sobre la funció social de la universitat, on entraria des de l'anomenada extensió cultural, que promou la celebració de conferències, cursos, col·loquis, exposicions, adreçats a un públic més ampli que l'estrictament universitari, fins a la difusió dels resultats de la investigació, la publicació d'obres de divulgació, d'estudis sobre el territori, de traduccions, de llibres de pensament, a través precisament de l'edició universitària, d'una política editorial que té

molt de supletòria, en omplir les mancances de l'edició privada, i que contribueix així a garantir la pluralitat cultural. Els Serveis de Publicacions, que són els que desenvolupen aquesta política editorial, no són, per tant, un servei de gestió més, sinó un instrument decisiu de la projecció pública de la universitat, de la política de comunicació de la universitat amb la societat, d'un vessant de l'activitat universitària que cada vegada es potenciarà més.

De fet, caldria anar desterrant el nom antipàtic i desafortunat de *servei de publicacions*, pel que té de vague i imprecís –tant pot ser publicar un llibre com els impresos de matrícula o les preguntes d'un examen– i de burocràtic, de rutinari, de passiu –es publica el que arriba al servei, el que un professor o un altre porta per a publicar– i substituir-lo pel molt més adequat d'*editorial*, d'*editorial universitària*. Això, naturalment, si és que es vol dur a terme una veritable política editorial, una política activa, de no esperar els originals sinó d'anar a buscar-los, d'encarregar-los, de combinar la producció pròpia amb les traduccions, d'optar, al capdavant, per una línia definida de publicacions, que s'expressa a través del catàleg i de les diferents col·leccions. Per a no tenir cap política editorial, per a publicar ocasionalment i publicar de tot, més val no publicar res i deixar-ho en mans de professionals, de veritables editors. En cas contrari, els llibres no es mouran mai dels magatzems, llevat dels que faça circular l'autor mateix entre les amistats, ni arribaran a les llibreries ni s'assabentarà mai ningú que s'han publicat. Editar un llibre no vol dir imprimir-lo, reproduir un miler de còpies de l'original, sinó –després d'un treball previ d'edició: maquetació, composició, correcció– publicar-lo, fer-lo públic, distri-

buir-lo, promocionar-lo, vendre'l, retribuir l'autor amb els drets obtinguts. Almenys durant una llarga època, més escaient que el nom de *publicacions* universitàries, hauria estat el de *clandestinitats* universitàries, perquè els llibres publicats per les universitats anaven directament de la impremta al magatzem, sense que gairebé ningú se n'assabentàs de l'existència.

L'edició universitària, encara una gran desconeguda, compta ja, però, amb una gran tradició, tant al món anglosaxó com a Europa. Deixant a banda alguns precedents medievals o de principis de l'edat moderna (com ara, la *Repetio secunda* de Nebrija, publicada per la Universitat de Salamanca el 1486, o la Bíblia Políglota Complutense, publicada per la Universitat d'Alcalà, o la fundació, ja al final del segle XVI, de les dues editorials més antigues i prestigioses de l'edició universitària, Oxford i Cambridge), la majoria de les *university press* nord-americanes daten de l'últim terç del segle XIX (la més antiga és la de Cornell, fundada el 1869), mentre que les *presses universitaires* franceses i els *secretariados de publicaciones* espanyols no es generalitzaran fins a ben entrat el segle XIX. Per un altre costat, el desenvolupament d'una activitat editorial pròpia sembla lligada en molts casos a la possessió d'una impremta pròpia, com és el cas d'Oxford i Cambridge, dos grans proveïdors de bíblies i textos religiosos, i d'on deriva el nom de les editorials universitàries en anglès i en francès. També les universitats espanyoles recorrien sovint a la impremta –pròpia o no– per a publicar els seus estatuts o constitucions, la memòria d'alguna festa o solemnitat assenyalada o algun estudi particularment important. Però es tractava d'iniciatives esporàdiques, sense continuïtat. Probablement la primera

activitat editorial regular de les universitats degué ser la publicació de la lliçó d'obertura del curs acadèmic, ja en l'últim terç del segle XIX, que es reforçaria poc després amb la publicació periòdica de les primeres revistes científiques i acadèmiques, a cavall del Vuitcents i el Noucents. Amb tot, la creació dels *secretariados de publicaciones* és posterior a la guerra civil i obeeix a la promulgació de la Llei d'Ordenació de la Universitat Espanyola del 1943, que els generalitzà a totes les universitats de l'Estat. Durant molts anys, però, aquests secretariats de publicacions no passaren de ser entitats vaporoses, desdibuixades i de lànguida existència, reduïda a la publicació de les actes d'un congrés, un llibre d'homenatge a algun professor emèrit o la preceptiva lliçó d'obertura del curs. Ni tan sols disposaven en la majoria dels casos d'un espai físic propi ni d'una mínima infraestructura administrativa, tot reduint-se sovint a ser un mer apèndix ocasional de les respectives impremtes universitàries, consagrades exclusivament a la publicació del paperam administratiu i institucional.

Cal esperar fins al final del franquisme, fins als anys de la transició democràtica i l'aprovació de la Llei de Reforma Universitària i, sobretot, dels estatuts de les diferents universitats, per a assistir al desenvolupament d'una activitat editorial seriosa i regular. A la qual ha contribuït, entre moltes altres raons, el formidable increment, quantitatiu i qualitatiu, de la investigació produïda al si de la universitat. De fet, molts dels nous Serveis de Publicacions –nom que ha substituït l'antic de Secretariat, que només algunes poques universitats conserven– han nascut i s'emmarquen dins dels vicerektorats d'Investigació, precisament amb l'objectiu de difondre els resultats de

la recerca, en primer lloc les tesis doctorals, però també les monografies, les actes de congressos, col·loquis i seminaris, els projectes d'investigació i els articles en revistes científiques i acadèmiques. En altres casos, els Serveis de Publicacions s'inscriuen dins els vicerektorats d'Extensió Universitària o de Cultura, i compleixen un important paper d'agitació cultural, de publicació de catàlegs d'exposicions, d'obres commemoratives, de llibres d'assaig i pensament, d'estudis sobre el territori (sobre la història, la geografia, la cultura, l'economia, del territori on se situa la universitat), especialment en aquelles comunitats on, a diferència de Barcelona i Madrid –les dues capitals del llibre i on es concentra la major part de la indústria editorial–, no compten amb altres plataformes de publicació que l'edició universitària i la institucional. Un tercer àmbit d'actuació ha estat la traducció d'obres de gran interès científic o cultural, però de mercat molt limitat, cosa que les fa poc atractives per a l'edició comercial, que ha d'operar amb uns altres marges. Una ràpida ullada als catàlegs de les editorials universitàries mostra que, en la majoria, es tracta de títols que, a pesar de la seua solvència i interès, difícilment podrien ser assumits per l'edició privada a causa de la seua dubtosa viabilitat comercial. Amb això, les editorials universitàries compleixen una important funció social i cultural, en assegurar la publicació d'obres minoritàries i, per tant, d'incerta rendibilitat, però necessàries per a garantir la llibertat i diversitat de pensament, d'un pensament crític i independent. El panorama de l'edició universitària es completa amb la publicació de manuals i textos docents, en les diverses àrees de coneixement, i no sols en les que compten amb un major nombre d'alumnes

—com ara, dret, econòmiques i medicina, copades per les editorials privades—, i en les diverses llengües de l'estat, contribuint així al foment i la normalització acadèmica del basc, el galleg i el català, que no deixa de ser un dels objectius prioritaris de les universitats dels diferents àmbits lingüístics.

Què representa tot això dins de la indústria del llibre? En termes absoluts, bastant. Ja ho hem vist abans: més del 6 % de la producció anual (uns 5.000 títols) i entorn del 10 % del fons viu (uns 30.000 títols). Tanmateix, els percentatges s'enfonsen a nivells irrisoris quan parlem de penetració en el mercat: a penes un 0,8 % de la facturació total de la indústria editorial en Espanya, xifrada en 3.358 milions d'euros, i un 5 % de la facturació total del llibre científic, tècnic i acadèmic, estimada en 498 milions. O siga, que la seua importància numèrica i qualitativa no es veu acompanyada d'una presència similar en el mercat, ni tan sols en el del llibre universitari —un important negoci que mou quasi 500 milions d'euros: un 15 % de la facturació total del mercat editorial—, que apareix àmpliament dominat per l'edició privada, comercial, amb una encara molt escassa penetració de l'edició pròpiament universitària. Cosa que es dona també en altres països, a França, Itàlia o Alemanya i fins i tot al món anglosaxó, a pesar de l'envergadura d'Oxford i Cambridge, la primera amb més de 4.600 títols anuals, un fons de més de 30.000 títols vius i una facturació d'uns 500 milions d'euros.

En general, les editorials universitàries —unes cinquanta a Espanya, agrupades en l'Asociación de Editoriales Universitarias Españolas (AEUE) i moltes d'elles afiliades als corresponents gremis territorials, malgrat les reticències d'algunes editorials

privades— són petites, amb una mitjana de deu o dotze treballadors i un director generalment no professional, un professor nomenat pel rector, sovint sense experiència editorial prèvia, i un pressupost modestísim, entorn dels 300.000 euros, per bé que algunes sobrepassen el milió. El primer problema se sol salvar amb una bona dosi de voluntarisme i sentit comú i, sobretot, amb la cada vegada major preparació i qualificació professional del personal tècnic, que s'ha traduït en uns llibres més ben editats i una gestió més eficient. I el segon, completant l'assignació pressupostària de la universitat amb la captació de recursos externs (subvencions d'institucions públiques i privades) i, sobretot, l'increment dels ingressos per vendes. Això ha permès també externalitzar molts serveis (disseny, maquetació, correcció) i superar així les limitacions d'una plantilla sempre curta. Les tirades solen ser curtes, amb una mitjana de 518 exemplars —molt lluny dels 4.579 exemplars de tirada mitjana en l'edició espanyola en general, i fins i tot dels 2.600 en el subsector del llibre universitari—, imposada no tant pels costos de producció com per les dificultats de distribució i comercialització. Que al seu torn repercuteixen en la presència i visibilitat dels llibres universitaris en les llibreries. El preu mitjà és de 11,6 euros, enfront dels 12,6 del llibre en general i dels 16,8 del llibre científicotècnic; i la comercialització es fa preferentment a través de distribuïdors (65,6 %), enfront del 30 % de la venda interna o per Internet, mentre que les biblioteques i institucions només representen el 2 %. Les biblioteques universitàries no són, doncs, com als Estats Units, el principal client de les editorials universitàries. En part, per l'existència d'un sistema d'intercanvi

entre les diferents universitats, i en part, també, o sobretot, per raons pressupostàries: les biblioteques universitàries compren poc, molt poc, i menys que a ningú a les pròpies editorials universitàries.

Quant a la distribució geogràfica de les vendes, i em sembla que aquest punt és molt il·luminador, cal dir que es tracta d'un mercat molt fragmentat i diversificat, que les vendes no es concentren a Madrid i Barcelona, els dos grans districtes universitaris, a més dels dos mercats del llibre més importants a Espanya, sinó que estan molt repartides per tot l'estat. Madrid només representa un 13,5 %, seguit d'Andalusia amb el 10 %, Catalunya i el País Valencià amb el 6,6 % cada un, i la resta amb percentatges encara menors.

Dos terços de la producció corresponen a ciències socials i humanitats, especialment a aquestes últimes, que representen el 40 % del total. Les ciències experimentals i tecnològiques representen un 21,5 %, les ciències de la salut, un 7 %, i la creació literària i la divulgació, el 8,5 % restant. I, pel que fa a les llengües de publicació, domina el castellà amb el 86 % del total, enfront del 8,2 % en català i una mica més del 0,5 % en gallec i en basc, respectivament, un percentatge inferior al que representen altres llengües, preferentment l'anglès i el francès (4 %). Lògicament, el percentatge puja en les universitats situades en els respectius àmbits lingüístics, especialment en el català.

És cert que, amb totes les seues dificultats, principalment les d'ordre pressupostari i les de difusió i distribució, de visibilitat en el mercat, les editorials universitàries tenen un marge d'actuació més gran que les privades a l'hora de publicar determinats títols o col·leccions, precisament perquè no estan tan sotmeses a l'exigència de rendi-

bilitat econòmica. El que no significa que no siguem o no pretenguem ser rendibles. Hi ha altres formes de rendibilitat, com la cultural i social, que no es mesuren només en resultats econòmics. Però tampoc per això no han de ser necessàriament deficitàries. Sempre s'intenta cobrir les despeses i, naturalment, obtenir beneficis que es podran reinvertir en nous llibres. Diguem, en tot cas, que, en l'edició universitària, la tirania dels resultats o dels beneficis no és tan imperativa com en l'edició privada, cosa que permet un marge més gran de gosadia a l'hora de publicar títols de dubtosa rendibilitat econòmica, però d'indubtable interès cultural o acadèmic. Al capdavant, aquest és el principal sentit de les editorials universitàries: publicar obres que, tot i ser meritòries i de gran interès, la seua especialització no assegura una audiència potencial suficient, per la qual cosa difícilment trobarien acollida en l'edició comercial.

L'altre gran cavall de batalla de l'edició universitària és la conquesta de nous espais de visibilitat en llibreries i mitjans de comunicació. I és que un dels grans problemes de la indústria del llibre és precisament la sobredimensionada oferta editorial. Es publica tant, que no hi ha prou espai en les llibreries per a exposar tots els llibres, ni en les revistes culturals o els suplementes literaris per a ressenyar-los o donar-ne compte. I al final, qui acaba guanyant són els grans grups editorials, els fabricants de *best sellers*, les empreses o corporacions que controlen també els mitjans de comunicació. Enfront d'això, enfront d'aquesta cultura de la novetat i del *best seller*, del llibre intrascendent i fugaç, que no deixa empremta en el lector, no hi ha dubte que l'edició universitària aposta decididament per l'edició de fons, pel *long seller*, pel llibre amb

vocació de permanència. Un llibre que és una cosa més que una mercaderia, que un mer producte mercantil. Que és, sobretot, un producte cultural, que aspira a crear i transmetre coneixement, a vehicular idees, a formar i influir l'opinió pública. I que, sent eminentment això, un artefacte cultural, un instrument de difusió de la investigació duta a terme en l'àmbit universitari, una eina docent, de suport a l'ensenyament, i un nutrient bàsic, substancial, del pensament i del discurs intel·lectual, no renuncia tampoc a arribar a un públic més ampli que l'universitari, a procurar una rendibilitat social i cultural, sense renunciar tampoc a l'econòmica, precisament per poder reinvertir en nous i millors llibres i en la millora també de la difusió.

La consolidació i expansió de l'edició universitària ha coincidit, com apuntava abans, amb una certa davallada de la privada, sobretot en el camp del llibre científic, tècnic i acadèmic. Segurament, entre els molts factors que han influït en aquest retrocés, hi deu haver pesat molt l'extensió de les fotocòpies, una forma de pirateria que ha adquirit proporcions veritablement colossals. I que no sols és lesiva per als drets dels autors i dels editors, sinó també per als interessos dels estudiants mateixos, que poden acabar la carrera sense haver obert mai un llibre, estudiant només amb fotocòpies i apunts. També hi intervenen altres causes, com els ja esmentats baixos nivells de lectura, dels quals no escapen tampoc els estudiants universitaris, i, en general, la manca d'una veritable cultura del llibre, d'un apreci i consideració pel llibre. Tot això, i moltes coses més, han fet baixar les vendes del llibre universitari, no tant del manual—un terreny on molts editors s'asseguren el mercat captiu que suposen els estudiants del professor autor del llibre de

text, oferint substancioses gratificacions a aquest darrer, en forma de percentatges de drets d'autor que poden superar amb escreix el 20 %—com de les obres de lectura recomanada, la bibliografia especialitzada, que cada vegada llegeixen menys estudiants i, quan les llegeixen, no són pocs els que ho fan de forma parcial i descontextualitzada, a través de la fotocòpia d'un capítol o un fragment, que potser no porta ni tan sols el nom de l'autor. No és estrany, doncs, que molts editors s'ho pensen més d'una vegada abans d'embarcar-se en la publicació d'un llibre de viabilitat econòmica incerta, per gran que siga el seu interès cultural, científic o acadèmic, sobretot si es tracta d'una obra estrangera i, als costos de producció, cal afegir a més els drets i la traducció, que òbviament encareixen el preu final del llibre. En segons quines disciplines, les traduccions, tan nombroses i decisives fa vint o trenta anys, pràcticament han desaparegut o s'han reduït als títols més comercials i d'èxit provat. En història, fan furor les biografies de reis i reines, de polítics i generals, les narracions novel·lades de batalles i esdeveniments singulars: el tipus d'història, en definitiva, que semblava desterrat per sempre amb la renovació historiogràfica del segle XX, el marxisme, els *Annales*, l'estructuralisme... Pitjor és encara trobar les prestatgeries d'història medieval envaïdes per tota aquesta enganyifa esotèrica sobre els càtars o els templers, que acaben per desallotjar els veritables llibres d'investigació històrica, els que de veritat aporten alguna llum al coneixement històric.

En alguns casos, les ajudes a la traducció que ofereixen alguns governs per promoure la difusió de les respectives cultures nacionals—com ara, el francès, l'alemany o l'italià—animen els editors a emprendre l'aventura—aventura en el sentit de resultats

incerts— de la publicació. En altres, les subvencions vénen en forma d'ajudes a l'edició per part de la Direcció General del Llibre i dels departaments de cultura dels diferents governs autonòmics, de les quals, dit siga de passada, estan incomprensiblement excloses les editorials universitàries, per públiques i per no tenir finalitat de lucre. Amb la qual cosa, al remat, les editorials privades, que tant es queixen de la competència deslleial que representen les universitàries, acaben estant molt més subsidiades que aquestes, que només compten amb una modesta assignació pressupostària per part de les respectives universitats i, sobretot, amb els ingressos per vendes en un mercat que els resulta molt més hostil i difícil (si més no, en condicions de presència i visibilitat) que a les editorials comercials. En altres, finalment, els editors pretenen —i aconsegueixen— que el llibre siga finançat per la universitat, la facultat o el departament de l'autor o fins i tot per l'autor mateix, amb una part dels recursos del seu projecte d'investigació —i que es desvia, per tant, de la investigació, finançada amb fons públics— o amb diners propis. Casualment, no és rar trobar exemples d'aquesta mena d'editors entre els qui més vociferen contra l'edició universitària.

Afortunadament, els temps de confrontació oberta han passat a millor vida i avui es busca, per damunt de tot, la col·laboració, ja siga en forma de coedicions per a dur a terme empreses importants però costoses o arriscades, ja siga afrontant conjuntament els problemes comuns que afecten la indústria editorial i, en particular, el llibre universitari, des del preu fix, la desaparició de les llibreries mitjanes, la distribució i la promoció a la pirateria i la reprografia il·legal. Altres problemes són més específics de l'edició universitària,

com ara les baixes tirades, la difusió i comercialització o l'atenció de la crítica especialitzada. I per a altres, finalment, sembla més ben preparada l'edició universitària, ja siga per a comprendre millor i incorporar més ràpidament els canvis que introduirà el procés de convergència europea, la creació d'un Espai Europeu d'Educació Superior, ja siga per a fer front als nous reptes que suposa l'edició digital.

En efecte, els canvis vertiginosos introduïts per les noves tecnologies, i molt en particular l'edició electrònica i Internet, han vingut a revaloritzar el paper de les universitats i dels investigadors mateixos —molt més oberts i receptius als canvis, com ja va ocórrer amb una altra revolució tecnològica, la de la impremta, i la creació de les primeres revistes científiques, publicades pels mateixos erudits, com el *Journal des savants*—, alhora que ajuden a resituar i reconsiderar l'edició privada, comercial, com una experiència històrica determinada i no necessàriament com l'única o la millor forma de publicar i difondre els coneixements, els nous sabers que es generen contínuament en l'àmbit universitari. Dos són, entre molts altres, els grans reptes als quals ha de fer front l'edició contemporània, actual, i per als quals ja no semblen adequats o suficients els mètodes de l'edició tradicional. L'un és el volum ingent d'informació, de producció científica i acadèmica elaborada en els últims anys, abans fins i tot de l'arribada d'Internet, pel formidable increment tant del nombre d'universitats com d'investigadors. L'altre és la necessitat de gestionar i d'accedir ràpidament a tota aquesta informació, a tots aquests nous coneixements i sabers. Una necessitat que no poden satisfer del tot ni el llibre en paper ni l'edició tradicional,

però que l'edició universitària, més oberta i familiaritzada amb els nous formats –edició electrònica i *on line* de tesis doctorals, publicació de revistes digitals o de la versió digital de revistes en paper, hipertext, personal qualificat tant en l'àmbit científic com en l'editorial i l'informàtic per a mantenir i gestionar aquesta edició digital– està en millors condicions d'afrontar.

Tot això no significa, per descomptat, la desaparició o la superfluïtat de l'edició privada, almenys en l'àmbit del llibre científic i acadèmic, que és el que ens ocupa, ni tampoc l'augment de la competitivitat i l'enfrontament amb l'edició universitària. En tot cas, és molt millor substituir aquesta via de col·lisió frontal i mútua recriminació per una altra d'entesa i cooperació. Si abans em referia a les bases estratègiques de l'edició universitària, també és molt el que poden continuar aportant els editors privats, sobretot pel que fa a un major i millor coneixement de la indústria editorial i de la gestió empresarial. Són ells els qui posseeixen més experiència professional, no sols en l'àmbit de la producció editorial, sinó també en el de la distribució i comercialització i encara en el de la defensa de la propietat intel·lectual i els drets d'autors i editors. És molt el que els editors universitaris podem aprendre d'ells, en termes de professionalitat i de racionalitat, d'eficiència en la gestió i de rendibilitat. Com també és molt el que les editorials i els editors universitaris els podem aportar, especialment per la nostra proximitat i coneixement de les necessitats reals i canviants del món acadèmic i científic.

En qualsevol cas, ho deia ja al principi, l'edició universitària és una realitat i una necessitat. En uns moments en què també a l'estat espanyol, com ha passat ja en altres

països, s'estan donant processos de concentració editorial, d'absorció, tancament o fallida de les petites i mitjanes editorials pels grans grups de comunicació i entreteniment, de tancament també de les petites i mitjanes llibreries, ecosistema natural de la diversitat cultural, i d'acaparament de les grans superfícies per part dels gegants de la indústria editorial, les editorials universitàries es fan més necessàries que mai per tal d'assegurar la diversitat amenaçada. El futur pot estar anticipant-se als països anglosaxons, on els *best sellers*, de rotació vertiginosa –la novetat d'ahir està ja passada avui–, s'apoderen dels aparadors de les llibreries i desallotgen de les prestatgeries els llibres de fons, que aviat ja només seran accessibles a través d'Amazon o d'altres llibreries virtuals. Qui voldrà publicar aquests llibres que no són negoci, que no es poden trobar ni fullejar a les llibreries, que són «invisibles»? Les *university press* ja fa temps que, a més de tesis doctorals i obres d'investigació o d'alta divulgació, publiquen també literatura, d'autors joves, d'estrangers (l'únic llibre de Gao Xingjian als Estats Units quan li van donar el premi Nobel de Literatura l'any 2000, l'havia publicat una editorial universitària, i el mateix passà, el 2002, amb Imre Kertesz) i fins i tot de clàssics. ¿Estem lluny de seguir el mateix camí? Qui publicarà d'ací uns anys els poemes d'Ausiàs March, els versos dels poetes que comencen, la literatura xinesa, la biografia intel·lectual d'Adorno o la memòria històrica del franquisme? Qui ho està fent ja, sense esperar el futur? Fullejar el catàleg d'una editorial universitària pot deparar més d'una agradable sorpresa. Feune la prova. □

Dades procedents de l'informe de Comerç Interior 2003 elaborat per l'empresa PRECISA per a l'AEUE, i de l'informe general elaborat per la mateixa empresa per a la FGEE.

aquest mes...

La memòria històrica ha passat a ser, en els darrers anys, un paradigma tant en la producció editorial com en l'acadèmica. Gairebé trenta anys després de la Transició, les institucions públiques, que han declarat el 2006 Any de la Memòria Històrica, s'han fet ressò de la necessitat de la reparació moral de les víctimes del franquisme i de l'enfortiment de la cultura democràtica.

Passeig de Sant Joan, 26, 2n 1a
08010 Barcelona - Telèfon 93 245 79 21
lavenc@lavenc.cat - www.lavenc.cat

I al juliol/agost...
Estats Units
amb ulls catalans

No te'n
quedis
al marge

Els Marges

NÚMERO 78 - HIVERN DE 2006

Bella, bruixa, estimada
Marta Barbal

Sobre poesia i sobre la nova poesia
Vicent Alamo i Folia Fomosa

La via occitano-francesa al petrarquisme de J.V. Foix
Cabrèria Cavaglini

Juan Estrech: l'oblitat precursor de l'estudi de Søren Kierkegaard
Dolores Perennes

Els *Pigmalió* catalans de Joan Oliver i Xavier Bru de Sala:
dues aportacions separades per quaranta anys
Emili Boix

L'herència romàntica en l'obra de Marià Manent
Joan Margarit

Mercè Rodoreda: París 1939 (quatre cartes i unes botes)
Mati Caspillo

tercera època

**INFORMACIÓ I
SUBSCRIPCIONS**

www.elsmarges.com
www.lavenc.cat
elsmarges@lavenc.com

NOVA ADREÇA:
Passeig de Sant Joan, 26, 2n 1a
08010 Barcelona
Telèfon 93 245 79 21
Fax 93 265 44 16

Distribució: L'Arc de Berà
www.arcdebera.com

CONGRÉS

«Pensament polític als Països Catalans: història i prospectiva 1714-2014»

Lleida, 13, 14 i 15 de setembre de 2006

Els dies 13, 14 i 15 de setembre se celebrarà a Lleida el congrés «Pensament polític als Països Catalans: història i prospectiva 1714-2014», que girarà al voltant d'una nova reflexió sobre els models de pensament formulats durant els últims tres segles als territoris de cultura catalana. Diversos ponents analitzaran els principals plantejaments que han configurat la política catalana des de la Guerra de Successió i la consegüent pèrdua de les llibertats nacionals arran dels Decrets de Nova Planta, que van forçar l'assimilació dels Països Catalans a l'estructura estatal espanyola. El congrés, organitzat pel Centre d'Estudis de Temes Contemporanis, el Centre d'Història Contemporània de Catalunya i la Xarxa de revistes de pensament contemporani en llengua catalana, tindrà lloc a l'Institut Municipal d'Acció Cultural de la Paeria de Lleida.

Durant els tres dies de congrés es presentaran fins a vuit ponències. S'inaugurarà amb la ponència d'Antoni Simon, catedràtic d'Història Moderna i Contemporània de la Universitat Autònoma de Barcelona, titulada *Estat i Nació a l'època moderna*. La segona ponència serà *El segle XVIII: un segle sense política?*, a càrrec de Joaquim Albareda, catedràtic d'Història Moderna a la Universitat Pompeu Fabra. Pere Anguera, catedràtic d'Història Contemporània a la Universitat Rovira i Virgili, presentarà *Federalisme i Republicanisme*. La quarta ponència, *Conservadorisme i catolicisme polític*, correrà a càrrec de Ferran Toledano, director de projectes del Centre d'Història Contemporània de Catalunya.

La cinquena ponència es titula *Liberalisme*, i serà presentada per Francesc Roca, professor de Política Econòmica i Estructura Econòmica Mundial a la Universitat de Barcelona. *Catalanisme polític, nacionalisme i independentisme* serà la sisena ponència, presentada per Agustí Colomines, professor d'Història Contemporània a la UB. La setena ponència serà *Socialisme, comunisme, anarquisme*, a càrrec del catedràtic d'Història Contemporània a la UAB Albert Balcells. Finalment, la vuitena i última ponència es titula *Ideologies emergents*, i serà presentada conjuntament per Vicent Partal, director de Vilaweb; Gustau Muñoz, cap de redacció de L'Espill, Universitat de València; Jordi Casasas, catedràtic d'Història Contemporània a la UB, i Jordi Vidal.

La presentació de comunicacions al congrés «Pensament polític als Països Catalans: història i prospectiva 1714-2014» és oberta, i l'admissió serà valorada pel comitè científic, format per Antoni Furió, Damià Pons, Enric Pujol, Jaume Renyer, Jordi Riba i Josep Termes. Les comunicacions s'han d'enviar abans del 30 de juny per correu electrònic a [cetc.presidencia@gencat.net](mailto:presidencia@gencat.net), i l'espai serà com a màxim de 10 pàgines de 2100 espais. EL CETC publicarà les actes del congrés, incloent-hi les ponències i les comunicacions, a la col·lecció «Temes Contemporanis» (CETC-Pòrtic).

La inscripció al congrés és gratuïta, però preceptiva per poder-hi acudir. La data límit per inscriure's és també el 30 de juny.

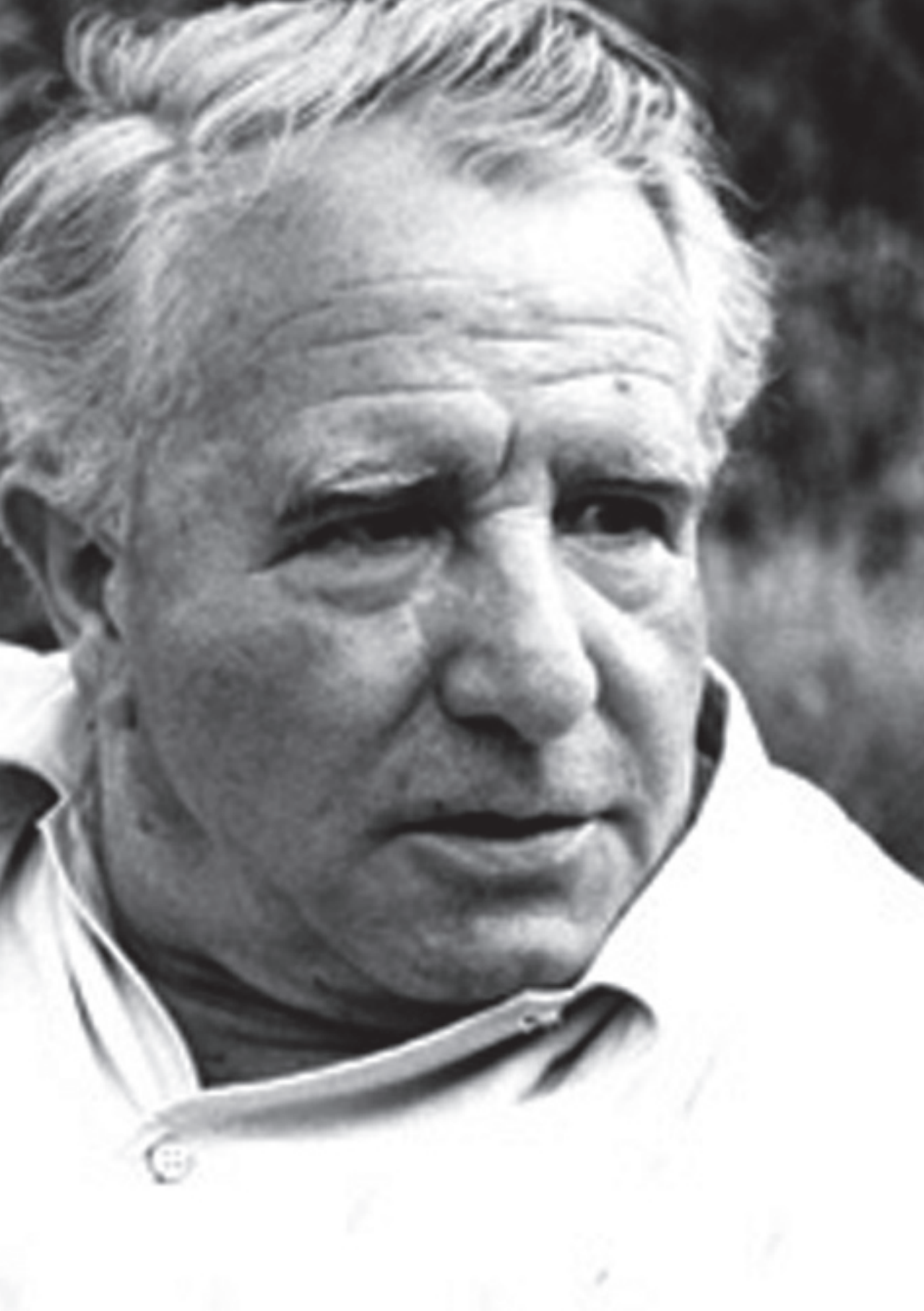
Per a més informació cal dirigir-se al CETC (Marquès de Barberà, 33 – 08001 Barcelona. Tel. 9 3553 90 13)

Butlleta d'inscripció

Cognoms _____ nom _____
 Empresa / Institució _____ Adreça electrònica _____
 Adreça _____ Municipi _____
 CP _____ Comarca _____ Telèfon _____

S'inscriu al Congrés «Pensament polític als Països Catalans: història i prospectiva» que tindrà lloc al Teatre Municipal de l'Escorxador, de Lleida, els dies 13, 14 i 15 de setembre de 2006.

Per reservar allotjament feu servir la butlleta que trobareu a: www.gencat.net/cetc

Sobre l'assaig i la seva prosa

Max Bense

No ha de sorprendre a ningú que un lògic es disposi a dir quatre coses sobre les qüestions més subtils de la prosa, la seva forma i el seu estil, sobre les quals habitualment se solen pronunciar només els crítics o els mestres de la creació literària. Em sembla que ha arribat el moment que els bells elements ideals del gust literari i poètic siguin reflectits tant per l'*esprit géométrique* com per l'*esprit de finesse*. Aquesta distinció és ben freqüent entre nosaltres, ja que encara conservem la mentalitat de Pascal. I jo gosaria opinar que fóra bo que els poetes i els escriptors de tant en tant es pronunciessin sobre les experiències que tenen amb les coses que solen tractar, és a dir, la prosa, els fragments, els versos i les frases. Crec que d'aquesta manera es podria bastir una teoria molt respectable, que, a més, oferiria l'avantatge de tenir un origen empíric.

És així que m'ocupa en bona mesura la qüestió de saber quan ens trobem davant d'una peça d'autèntica prosa a diferència d'una de poesia, perquè sé que, com ja ha dit Sulzer, allò que traça la divisòria no pot ser el vers. Però, per bé que aquest aclariment no em sembla gens menyspreable, és tan sols amb un esforç extrem que sóc capaç de perseguir el subtil rastre de la contínua transició de la poesia a la prosa en les manifestacions literàries. I per això vull dir, de forma molt succinta, que la perfecció interna d'allò que d'una banda anomenem prosa i de l'altra poesia, només la podria considerar com un criteri significatiu si alhora em fos lícit concebre la prosa com una poesia generalitzada. En aquest cas, el ritme i la mètrica, que són característiques de la poesia, passen a ser, per una fluida continuïtat,

Max Bense (Estrasburg, 1910-Stuttgart, 1990) fou filòsof, matemàtic, físic i escriptor. Durant molts anys exercí com a professor de filosofia de la tècnica, teoria de la ciència i lògica matemàtica a la Universitat Tècnica de Stuttgart. Aquest article, objecte de comentaris polèmics per Theodor W. Adorno al seu escrit «L'assaig com a forma» [trad. cat. a *L'Espill*, 2, 1999 i al volum *L'assaig com a forma*, Breviaris, 3, València, PUV, 2004] es va publicar en la revista *Merkur* (vol. I, 3) l'any 1947 amb el títol «Über den Essay und seine Prosa».

clars períodes i un estil precís, i el tan bellament descrit com el «discurs perfecte i sensorial» de Lessing es transforma en les seqüències representatives d'una prosa que assoleix el seu màxim grau de diafanitat en els fragments de Pascal o en l'art narratiu de Stendhal. D'això trec la conclusió que, en darrera instància, el poeta només es pot entendre des de la poesia i l'escriptor des de la prosa. I sobre aquesta he de fer algunes observacions abans de tocar el que pròpiament és el meu objecte.

Abans que res cal fer un aclariment. L'home d'esperit és o bé creador o bé educador. Té una obra o una tendència. Ens sembla que una diferència essencial entre el poeta i l'escriptor és que el poeta és creatiu i augmenta l'ésser, mentre que l'escriptor expressa el didactisme, la tendència o l'esperit que ell representa. En la poesia és possible la creació; en la prosa, en el fons, només ho és la tendència; o, dit més exactament: la poesia és un mitjà de la creació, mentre que la prosa és un mitjà de la tendència.

Vull mencionar expressament que sóc del parer que la creació és una categoria de l'estètica, mentre que tota tendència té el seu lloc natural en l'ètica. D'això dedueixo que l'art només interessa des del punt de vista de la seva producció, i que cada estadi estètic suscitat per l'art significa, òbviament, una aproximació a la creació, mentre que l'estadi ètic no té res a veure amb la producció, sinó que roman en la formació, l'educació, la transformació i la revolució. Sóc ben conscient del que acabo de dir: he dit que la poesia perfecta significa l'expressió d'un estadi estètic, mentre que la mestria en la prosa delata l'ètic. La subtil diferència entre l'estil estètic i l'ètic és una diferència qualitativa, i això és així encara que hi hagi transicions visibles entre les seves obres, entre la poesia i la prosa.

Per aquesta raó, l'espai en què es projecta la mirada de l'escriptor és més calmat i estret, però tanmateix aquesta mirada no és més íntima ni més detinguda, sinó al contrari: és més selectiva, més disciplinada, més acurada. Només en tant que s'és un escriptor que té present la tendència o esperit que representa, es pot ser poeta, científic, filòsof o crític religiós o polític. I cal potser haver deixat endarrere el goig profund de la producció pura si es vol substituir el cant per la voluntat, pel fervor del propòsit o del didactisme. I aquell goig desapareix per si sol quan es persegueix el propòsit en comptes de la creació. El fet de pensar en el lector desvia de la poesia, de la mateixa manera que pensar en la utilitat destorba la marxa de la ciència. La passió lliure d'on sorgeix l'obra és difícilment compatible amb la voluntat lliure que empeny l'esperit que representa alguna cosa.

Que l'home d'esperit que té una tendència guanya en influència i fa palesa la seva necessitat sempre que es produeixen conflictes epocals, és un fet que es pot estudiar en la història de l'esperit. Es tracta gairebé d'una observació baldera. El poeta no és comprensible a partir dels conflictes epocals, però sí que ho és l'escriptor. En aquest sentit, Lessing, Herder, Kierkegaard i Nietzsche van ser escriptors de tendència de gran estil, que no sols van influir el segle XIX sinó que encara avui representen forces actives. Dins aquest concepte encaixen també Gide, a França, i Unamuno i Ortega a Espanya.

Ara bé, en aquests escriptors observem una coincidència ben peculiar de tendència i creació. En la mesura que són creadors, participen de la poesia, això és innegable, però

alhora emfasitzen de forma enèrgica l'expressió, la forma amb què obtenen la creació, i no pas mitjançant el *pathos*, no pas amb el subratllat, sinó senzillament a través de l'estil lacònic de la repetició incansable. És per això que aquesta prosa, en determinats moments ben constatables, sempre fa el mateix. És característic el fet que, aquest procediment, el trobem fins i tot en els girs lingüístics utilitzats. No és, doncs, que el pensament d'aquests escriptors tingui una tendència, sinó que l'expressió del pensament avança endavant de manera simbòlica, la prosa pren ara i adés una forma calculada, posseeix unes formes simbòliques que es materialitzen en els girs lingüístics, en uns determinats girs que, amb una determinada austeritat, han d'expressar una determinada relació. Aquesta curiosa prosa calculadora, no cal ni dir-ho, respira l'esperit d'una precisió molt expressiva: és criptoracional. Amaga la seva raó. Per què? – Perquè, en efecte, no és tendència pura, sinó que en ella coincideix la poesia, ella és també poesia; aquesta prosa s'acompleix per raó de l'obra, no pas per raó de la tendència. Així ha de ser quan es persegueix un propòsit que no depèn del pensament sinó de la forma, quan allò que posa en marxa la voluntat no és el pensament sinó la seva expressió. En si i per si mateixa, aquesta voluntat està dominada per una raó, però la raó ha de ser ocultada per mor de la forma, la qual roman una categoria estètica, altrament apareixeria amb massa força l'ètic que un voldria imaginar que no és. Dit d'una altra manera: el propòsit d'educar a través de la forma exigeix la repetició, el càlcul en l'àmbit estètic, però la impressió que d'aquesta manera es provoca d'una cosa racional, la qual es troba fora del propòsit, reflecteix l'ètic només en aparença, ja que en realitat aquest roman ocult. – Però ara se'ns presenta una qüestió molt essencial. Una tendència que s'efectui únicament a través de la forma, pot ser duradora? – La tendència, no és sempre també alhora pensament, contingut? – El problema de la forma és un problema de l'abstracció, i sempre hi ha un punt en què l'abstracció es converteix en un acte summament concret. Com que, per naturalesa, la tendència representa sempre una voluntat empesa pel pensament que l'escriptor representa, la tendència és un fenomen existencial; enlloc no pot reprimir el moment existencial, si és una tendència autèntica, i és així com en tota tendència estetitzant hi ha un punt en què apareix l'ètic.

D'aquesta manera arribem a la suposició que existeix una estranya «zona fronterera» entre la poesia i la prosa, entre l'estadi estètic de la creació i l'estadi ètic de la tendència, i que, malgrat el seu caràcter envitricollat, obté un cèlebre rang literari, ja que l'«assaig» significa en efecte la immediata expressió literària d'aquesta «zona fronterera» que existeix entre la poesia i la prosa, entre la creació i la tendència, entre els estadis estètic i ètic.

I amb això ja hem tocat el nostre objecte. L'assaig és una peça de prosa, però no és cap fragment en el sentit de Pascal ni cap porció narrativa en el sentit de la narració stendhaliana. Posa de manifest una zona fronterera, una realitat objectiva autònoma, i és, per tant, una realitat literària.

La paraula «assaig» vol dir intent. Això suggereix la pregunta de si cal entendre aquesta expressió en el sentit que l'assagista és una persona amb pretensions literàries que «intenta» escriure sobre alguna cosa, o bé si el fet d'escriure sobre un tema determinat o mig determinat

té el caràcter d'un intent, d'un experiment realitzat amb aquella cosa. Estem convençuts que l'assaig és l'expressió d'un mètode experimental; en l'assaig es tracta d'una escriptura experimental, i s'ha de parlar d'ell amb el mateix sentit que es parla de la física experimental, la qual es pot separar amb força netedat de la física teòrica. La física experimental, per continuar la comparació, planteja una pregunta a la naturalesa, espera la resposta, la comprova i la mesura; la física teòrica descriu la naturalesa, en demostra les regularitats mitjançant l'anàlisi i la deducció a partir d'axiomes matemàtics. Així mateix, l'assaig es distingeix també d'un tractat. Escric de forma assagística qui compon experimentalment, qui dona voltes al seu tema, l'interroga, el palpa, el posa a prova, hi reflexiona de dalt a baix, qui l'escomet des de diferents angles i reuneix en la seva mirada espiritual el que veu i verbalitza allò que el tema deixa veure en les condicions creades per l'escriptura. Així, doncs, qui «intenta» una cosa en l'assaig no és pròpiament la subjectivitat escrivent, sinó que aquesta engendra les condicions sota les quals un objecte apareix en el context d'una configuració literària. No s'intenta escriure, no s'intenta conèixer, s'intenta veure com es comporta literàriament un objecte, es planteja per tant una pregunta, s'experimenta amb un objecte. Això ens permet veure que allò assagístic no rau tan sols en la forma literària de la composició, sinó que el contingut, l'objecte tractat apareix «assagísticament», ja que apareix sota condicions. En aquest sentit, en cada assaig habita una força perspectivística en el sentit de Leibniz, Dilthey, Nietzsche i Ortega y Gasset. El perspectivisme filosòfic d'aquests autors significa que en les seves consideracions practiquen un pensar i un conèixer empeltat d'un punt de vista. Qui llegeixi ni que sigui una mínima part de les obres d'aquests autors, no hi deixarà de reconèixer el seu talent assagístic. Si bé en Leibniz aquest talent s'amaga en la forma epistolar, en Dilthey és evident; i si en Nietzsche es disfressa de talent aforístic, en Ortega l'assaig és la forma conreada a gratient.

Cal subratllar, en aquest punt, que en tot assaig apareixen aquelles belles frases que són com la llavor de l'assaig sencer, i a partir de les quals, doncs, l'assaig pot recomençar una vegada i una altra. Són unes frases saboroses que permeten verificar l'absència de límits precisos entre la prosa i la poesia. Es tracta, per dir-ho així, de les frases elementals d'un assaig, les quals pertanyen tant a la poesia com a la prosa. Són fragments d'un «discurs perfecte i sensorial», i en conseqüència fragments d'un cos lingüístic que ens toca com una porció de naturalesa; i d'altra banda són fragments d'un pensament acerat, i, per tant, fragments d'una deducció completa que ens punyeix com una porció d'una Idea platònica. Si volem arribar a gaudir plenament d'un assaig, hem de procurar llegir en les dues llengües; en cas contrari, haurem transformat l'assaig, abans d'adonar-nos-en, en una seqüència d'aforismes, cadascun d'ells l'expressió d'un pensament acerat, com pot observar-se en els casos de Lichtenberg, Novalis i Goethe; o bé en una seqüència d'imatges ben atapeïdes, que, com les *Il·luminacions* de Rimbaud, representen les parts despreses d'una lírica gairebé perfecta i inacabable.

Amb això hem atès un altre punt definicional de la nostra consideració. Perquè no és estrany que tots els grans assagistes siguin crítics? No és estrany que totes les èpoques per a les quals l'assaig resulta característic siguin èpoques essencialment crítiques? Què significa això?

Però anem a pams: a França l'assaig s'ha desenvolupat en paral·lel amb la labor crítica i impertorbable de Montaigne. Els seus consells per aprendre a viure i a morir, a pensar i a treballar, a gaudir i a doldre's, provenen d'un esperit crític. L'element en què es mou la seva reflexió és l'element dels grans moralistes i escèptics francesos. Ell és un fundador de la seva època, el principi d'un ambient espiritual contradictori i crític que es perfilarà plenament després en els segles XVII i XVIII. Hi ha una línia que va de Montaigne a Gide, Valéry i Camus. Bacon és qui va desenvolupar l'assaig a Anglaterra. Sobre totes les matèries Bacon va escriure uns assaigs plens dels seus pensaments astuts, moralistes, escèptics, desenganyadors, plens, en resum, de les seves suspicàcies crítiques. En el fons, ell és el pare de tots els seus successors: Swift, Defoe, Hume, W. G. Hamilton, de Quincey i Poe, però també dels més moderns: Chesterton, T. S. Eliot, Strachey, entre d'altres. A Alemanya veiem que els qui inicien i alhora dominen la nostra forma de literatura experimental són Lessing, Möser i Herder, sobretot aquest últim en les seves inescrutables *Cartes per al foment de la humanitat*, les quals constitueixen, senzillament, la més important col·lecció alemanya d'assaigs. És de tots coneguda la quantitat de crítica que conté la seva obra. Friedrich Schlegel, al seu torn un mestre de la crítica i l'assaig, el qualifica com el tipus pur del crític i hi reconeix el protestant en el sentit més ampli de la paraula, i Adam Müller anomena «Lessing, en la seva conferència sobre el naixement de la crítica alemanya, un dels nostres fundadors amb més força normativa». D'altra banda, ens hem referit ja a Dilthey, Nietzsche, Ortega y Gasset. A aquests, els succeeixen els més recents: Gottfried Benn, que prové de l'expressionisme, Hofmiller, un dels nostres primers crítics literaris, Karl Hillebrand i Ernst Robert Curtius, que han fet resplendir en els nostres dies la mirada universal de l'analític penetrant. Ernst Jünger, els assaigs del qual experimenten amb les coses a la manera impertorbable de Montaigne, mig cínica mig escèptica; Rudolf Kaßner, l'incansable, que ara i adés voldria superar els condicionaments històrics de la raó analítica; Thomas Mann, qui, amb els seus llargs períodes, aboca en aquest gènere l'alè de la gran narració, posant en joc una diversitat temàtica que abasta l'art, la història, la psicologia i la política; finalment, els assagistes austríacs, de Kürenberger i Speidel a Karl Kraus, Hofmannsthal i Stoeßl, qui fins i tot ha dedicat a aquesta forma literària una teoria, on remarca que, en l'assaig, «allò pulsional i allò conscient» hi tenen «el mateix pes».

Així, doncs, és evident el següent: l'assaig procedeix de la naturalesa crítica del nostre esperit, el goig experimentador del qual és senzillament una necessitat de la seva manera de ser, del seu mètode. I encara volem afegir: l'assaig és la forma de la categoria crítica del nostre esperit. Ja que aquell qui critica, necessàriament ha d'experimentar, ha de crear les condicions sota les quals un objecte es fa visible d'una manera nova, fins i tot d'una manera distinta de com es feia visible en l'autor. I ara, sobretot, s'ha de comprovar, s'ha de posar a prova la caducitat d'un objecte, i justament aquest és el sentit de la petita variació que un objecte experimenta en mans del seu crític. Si demanàvem a un crític literari que exposés les lleis i la preceptiva de la seva forma literària, tal com en les antigues poètiques eren exposades per a les altres categories, hauria de declarar que en tota bona crítica és vàlida la llei

de la conservació de la mínima variació de l'objecte – però que aquesta variació s'efectua justament en aquell lloc en què es farà visible la completa grandesa o bé la completa misèria de l'autor objecte de la crítica. En tot cas, i no voldríem deixar-ho sense dir, la llei de la mínima variació (o desplaçament) és també la llei que afaïçona la labor de l'assagista crític, és el mètode del seu experiment. En aquest sentit, aquesta llei conté totes les categories que pertanyen a l'esperit crític: la sàtira, la ironia, el cinisme, l'escepticisme, el raonament, la comparació, la caricatura, etc. Però justament a través de la seva preferència per l'assaig es fa palès que el crític s'estatja en la zona fronterera que hi ha entre l'estadi creador o estètic, d'una banda, i l'estadi ètic de la tendència, de l'altra. Ell no pertany a cap estadi, sinó a una zona fronterera, la qual cosa, des d'un punt de vista sociològic, implica que ell, com a tipus, trobarà els seus amics en els intersticis entre les classes i entre les èpoques, allà on es realitzen o es preparen les revolucions manifestes o secretes, les resistències, les subversions.

Ja hem dit què és el que s'assoleix amb l'assaig. Però què s'hi fa visible? – Jo diria que per mitjà del procediment assagístic es fa visible el contorn d'una cosa, el contorn del seu ésser interior i exterior, el contorn, per dir-ho així, de la seva manera de ser. Ara bé, en aquesta visualització del contorn no hi ha cap límit substancial, almenys no per principi. Fins i tot, l'experiment assagístic és per principi independent de la substància, de l'objecte. Pot suportar fins i tot una certa heterogeneïtat de la substància, de la mateixa manera que una sèrie d'aforismes no exigeix «no apartar-se de la cosa» i arribar fins al final per la via de la deducció sistemàtica. No volem, però, insinuar que existeix un parentiu entre l'assaig i l'aforisme. Totes dues formes són completament diferents en volum, densitat, estil i propòsit; allà governa la intensitat; aquí, en canvi, domina l'element narratiu. Hofmiller no pot voler dir res més que això quan afirma que l'assaig no és científic: si definim la ciència com a suma, com a sistema d'enunciats axiomaticodeductius sobre un objecte ben determinat, llavors és possible escriure tractats científics, però no pas assaigs. Però, nogensmenys, en la mesura que tota ciència estableix una objectivitat i aquesta esdevé també tema de la reflexió crítica, pot existir, en efecte, un assaig científic. A Alemanya, França i Anglaterra tenim exemples suficients d'assagisme científic. Es podria posar com a exemple l'assaig de Goethe «Sobre el granit».¹ Amb les conferències «La política com a vocació i professió» i «La ciència com a vocació i professió»,² Max Weber, un dels últims homes de ciència no mancats de gran estil, aporta clars exemples d'aquest assaig d'esperit científic. Recordaré, encara, el brillant assaig de Heinrich Scholz sobre el teòleg i organitzador científic Adolf von Harnack, que fou escrit en ocasió d'una polèmica amb la gran biografia de Harnack obra de Zahn-Harnack.³ Els assaigs de Heisenberg⁴ *L'evolució de la mecànica quàntica* i *Transformacions en els fonaments de les ciències naturals* són models de la prosa científica en llengua alemanya. Els assaigs històrics de Strachey, en canvi, contenen, transposats a l'àmbit de la ciència, tots els trets anglosaxons propis de l'autèntic art literari experimental. Aquesta enumeració pot justificar que no distingim entre l'assaig científic i el literari, i que preferim designar la diferència mitjançant els conceptes d'assagisme estètic i d'assagisme elegant.⁵ L'assagisme estètic desenvolupa un tema que es troba fora de l'àmbit científic, la reflexió, eminentment

errabunda, intuïtiva i irracionalista, no manca tanmateix de claredat, però aquesta claredat no deriva de la precisió conceptual, sinó més aviat és producte de l'exploració de les zones de l'àmbit poètic o espiritual per on l'autor s'endinsa. L'assagisme elegant, nat dels afanys definicionals i axiomàtics sobre un objecte bastant determinat i pertanyent a una ciència, presenta una innegable tendència a la lògica, delata l'estil de la clara *ratio*, un estil que no abandona en cap moment; aquest assagisme analitza, granula la substància, que conserva dins els límits de la variació experimental. Cal preguntar-se si encara és lícit afegir aquí una classe especial, la de l'assagisme polèmic, la qual no varia l'objecte de forma crítica, sinó que ho fa amb la causticitat de l'atac destructiu. Res no ho impediria. L'assaig polèmic, com és obvi, utilitzarà tots els mitjans per situar l'objecte en aquella posició en què reveli una fragilitat, capritxositat i debilitat directament suïcides. Per aconseguir-ho són necessaris tots els mitjans, tant les consideracions de l'assaig estètic com la descomposició de l'assaig elegant. Lessing va ser un dels mestres d'aquest gènere, i gairebé tots els grans textos polèmics de la literatura universal han reeixit a dominar l'art experimental de l'assaig polèmic.

Ara ja no és difícil de pronunciar-nos pel que fa a les característiques pròpiament literàries de l'assaig i a la seva substància. L'assaig és el resultat d'una *ars combinatoria* literària. L'assagista és un combinador, un productor incansable de configuracions relatives a un objecte determinat. Tot allò que tingui una possible existència, de la manera que sigui, en el veïnatge de l'objecte que determina el tema de l'assaig, entra en la combinació i causa una nova configuració. El sentit de l'experiment és la transformació de la configuració en què està inserit l'objecte, i l'objectiu de l'assaig és menys la revelació definicional de l'objecte mateix, que la suma de les circumstàncies, de les configuracions en què aquest objecte és possible. Això també té un valor científic, ja que les circumstàncies, l'atmosfera en què es desenvolupa alguna cosa també ha de ser reconeguda i, en última instància, resulta reveladora pel que fa a aquesta cosa. Per tant, la configuració és també una categoria pròpia de la teoria del coneixement, i no la podem assolir per la via de la deducció axiomàtica, sinó tan sols a través de l'*ars combinatoria* literària, on el coneixement pur ha estat substituït per la imaginació. La imaginació no engendra nous objectes, sinó que crea noves configuracions per als objectes, i les configuracions no es manifesten en virtut d'una necessitat deductiva sinó d'una necessitat experimental. Tots els assagistes eminents han estat combinadors i estaven proveïts d'una imaginació extraordinària.

Certament és difícil jutjar si allò amb què s'experimenta és una idea o una forma, i per tant no és tan fàcil determinar si ens trobem davant d'un assaig genuí o no, i en quina mesura l'escriptor s'ha elevat per damunt del simple report. Per això gosó afirmar que l'assaig és la forma literària més difícil de dominar així com també és la més difícil de jutjar. Preneu qualsevol cosa, p. ex. el «pigot de bec verd». Una definició analítica no ens porta més enllà d'un articlellet del «Brehm»,⁶ però si la visió d'aquest ocell suggereix una idea, concretament la del ritme, i aquesta idea s'emmiralla en l'ocell i s'observa que, durant la creació, aquest ocell va originar-se en el moment de la separació «entre el ritme i el cant», llavors, en el que havia començat tot just com un articlellet del Brehm, hi entra l'element experimental.

Ara s'experimenta amb la idea de dalt a baix, l'activitat de l'ocell és investigada en totes les seves parts, i quan arribem al punt en què aquesta mena de combinacions configuren «petits models d'una altra manera de veure les coses», llavors hem trobat la tendència i, darrere d'aquesta, l'esperit ja escindit de la pura *ratio*. Llavors diem que això és «un autèntic Jünger»,⁷ sembla que se'n va en raons a propòsit. I tanmateix apareix davant nostre un pensament nítid com un diamant i un home en la seva veritable opinió. Així, doncs, sempre passa el mateix: l'home que dedica un assaig a la deducció combinatòria demostra ser un mestre brillant en un procediment que pertany als fonaments de l'assagisme. I aquest procediment possibilita també que la subjectivitat escrivent, el literat en el millor sentit d'aquest concepte, d'improvís sigui absorbit en la combinatòria, i és així com la tendència, de forma tàcita o expressa, esdevé existència.

La tendència s'expressa meravellosament en l'assaig. Qui té una tendència, és un assajador. El raonament segueix els següents passos: primer s'experimenta l'objecte a la llum de la combinatòria de conceptes i idees, imatges i comparacions; després la tendència trasllueix lentament a través de l'orbit de l'assagisme literari, i finalment el punt de vista de la tendència ens interpel·la i apareix l'autèntic escriptor, el literat genuí en el sentit de Lessing, l'esperit i el cor que es proposen posseir alguna cosa. D'aquesta manera se'ns fa intel·ligible com una simple forma literària, l'assaig, travessa l'embolcall estètic per a esdevenir ètic, existencial, i com una categoria estètica, la de l'assajador, esdevé una forma literària.

L'home d'esperit que no està dedicat a la creació sinó a la tendència vol engendrar allò existent. Persegueix un objectiu concret. Ja ho hem vist: en última instància, tota tendència segueix una orientació existencial. Per tant, també és capaç de produir allò existent. Té un propòsit socràtic, i si bé Sòcrates emprava el col·loqui, el diàleg, per a dir allò que es proposava d'una manera productiva, això és experimental –en una forma primitiva de l'acte dramàtic, per dir-ho així–, avui l'home d'esperit que representa alguna cosa prefereix l'assaig, l'intent, perquè l'elaboració d'allò existent té en si el caràcter de l'experiment. En certa manera, l'assaig substitueix el diàleg dramàtic. És una mena de monòleg reflexiu i, per tant, constitueix una forma dramàtica. La dialèctica resideix en allò experimental. L'essència formal i de contingut de l'assaig no consisteix en res més que assolir un propòsit a la manera socràtica, és a dir experimental, o produir experimentalment un objecte. Allò que s'ha de dir no és dit de seguida, en forma de sentència acabada, en forma de llei, més aviat és portat al davant de l'ull espiritual del lector en l'acte perllongat de la incansable variació del producte final, i això d'una manera equiparable d'una banda a la demostració experimental dels efectes d'una llei natural i, de l'altra, a l'afaiçonament d'una configuració calidoscòpica ben determinada.

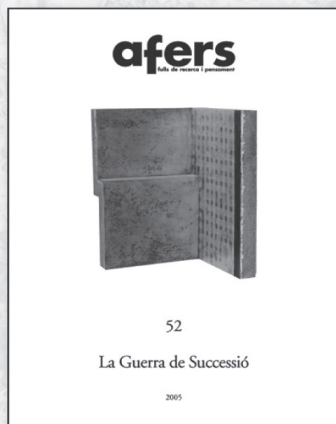
He dit que l'assaig –com el seu nom indica– experimenta; no representa, en concret, sinó l'acompliment d'un experiment. He afegit també que no es tracta només d'un experiment amb idees. Lichtenberg ja va dir que calia dur a terme una acció experimental. En l'assaig autèntic, es va molt més enllà d'un acte purament estètic. Cap assaig resta aturat en l'àmbit estètic, encara que, com bé prou reconec, en primer lloc significa el problema

d'una forma artística de la prosa. L'assagista es distancia de tota teoria. Ni representa cap teoria ni desenvolupa una teoria. Es mou del tot dins de l'àmbit d'allò concret, d'acord amb l'exigència de Kierkegaard, adreçada contra Hegel, de «temps i espai, carn i sang». Què fa, doncs, l'assagista? Què és allò concret que confronta completament a la teoria? – El cas concret. L'assaig engendra conscientment el cas concret d'una idea, el qual és emmirallat en l'assagista mateix.

Hem arribat al final d'aquesta consideració, que no es proposava només assenyalar de passada la necessitat i la serietat d'un gènere literari. L'assaig no és producte de la curtedat d'alè d'una època apressada, en moltes coses superficial i bel·licosa de cap a cap; sinó que ha esdevingut un fet característic de la nostra època literària a causa de la situació crítica general, a causa de la crisi en què es troben l'esperit i la vida. L'assaig no és simplement l'accent o l'expressió d'aquesta crisi, sinó que serveix a la crisi i a la seva superació, en la mesura que indueix l'esperit a l'experiment i que mena a noves configuracions de les coses. L'assaig conté dins d'ell la possibilitat d'una compleció, ja que és una individualitat literària. Qui l'entengui com un art de la popularització, l'haurà malentès d'una manera radical. El que és un mode de la crítica es troba més enllà de l'oposició de popular i no popular. □

Traducció de Marc Jiménez

-
1. Hamburger Ausgabe en 14 vols., 1956, vol. 13, pp. 253-258. [N. del t.]
 2. D'aquestes dues conferències, n'hi ha una traducció catalana de Guillem Calaforra dins Max Weber, *La ciència i la política*, Publicacions de la Universitat de València, 2005. [N. del t.]
 3. Es tracta de l'obra d'Agnes von Zahn Harnack *Adolf von Harnack*, Berlin-Tempelhof 1936. Agnes (1884-1950) era la filla del teòleg i professor Adolf von Harnack (1851-1930). [N. del t.]
 4. Werner Karl Heisenberg (1901-1976). Físic alemany, teòric de la mecànica quàntica, va rebre el premi Nobel de física l'any 1931. [N. del t.]
 5. Els termes usats per Bense són *schöngeistig* i *feingeistig*, en un joc de paraules intraduable. [N. del t.]
 6. Alfred Brehm (1829-1884), famós biòleg i escriptor alemany. El seu nom esdevingué sinònim de literatura de divulgació zoològica mercès a la celebritat assolida per l'enciclopèdia *La vida animal* (1876-1879, 10 volums), coneguda popularment com «el Brehm». [N. del t.]
 7. L'escriptor Ernst Jünger (1895-1998) va estudiar les carreres de zoologia i filosofia. [N. del t.]

afers

fulls de recerca i pensament

Revista fundada per Sebastià GARCIA MARTÍNEZ

Director: Manuel ARDIT LUCAS

Cap de redacció: Vicent S. OLMOS I TAMARIT

Consell de redacció: Joan BADA I ELIAS, Evarist CASELLES I MONJO, Agustí COLOMINES I COMPANYYS, Ferran FABREGAT I COSME, Josep FERRER I FERRER, Pere FULLANA I PUIGSERVER, Joan IBORRA I GASTALDO, Antoni QUINTANA I TORRES, Vicent L. SALAVERT I FABIANI, Josep M. TORRAS I RIBÉ, Josep TORRÓ I ABAD, Pau VICIANO I NAVARRO

XX:52 (2005) La Guerra de Successió

Manuel ARDIT: La Guerra de Successió / Joaquim E. LÓPEZ I CAMPS: La invasió austriacista del Regne de València (1701-1705) / Antoni ESPINO LÓPEZ: L'evolució de les forces auxiliars durant la Guerra de Successió a Catalunya, 1705-1714. Els cas dels miquelets i dels voluntaris / Sebastià FAJAL I MERCADER: El Rosselló i els rossellonesos davant la Guerra de Successió (1700-1715) / Josep JUAN VIDAL: La Guerra de Successió a la Corona d'Espanya. Les Balears / Anna M. COLL: De Guerra de Successió i intendència al Regne de Mallorca / Enrique GIMÉNEZ LÓPEZ: La postguerra oblidada de Catalunya. La Quàdruple Aliança davant el revisionisme d'Utrecht (1719-1720)

Miscel·lània: Vicent TEROL I REIG: L'ombra de la Germania. Dissidència política i contestació popular en una vila valenciana (Ontinyent, segles XVI i XVII) / Montserrat JIMÉNEZ SUREDA: L'evolució de les milícies al llarg del segle XVIII / Romà SEGUÍ I FRANCÈS: La recuperació del patrimoni bibliogràfic valencià al segle XVIII. La *Biblioteca Valentina* de Josep Rodríguez i *Escriptores del Reyno de Valencia* de Vicent Ximeno

Recensions: Manuel ARDIT, Jaume AURELL

Resums / Abstracts • Publicacions rebudes

editorial afers

Informació i subscripcions: Editorial Afers, s.l. / Apartat de Correus 267
46470 Catarroja (País Valencià) / tel. 961 26 93 94

E-mail: afers@editorialafers.com / <http://www.editorialafers.com>

El mercader de gossos

Jules Janin

Segurament deueu haver llegit les *Memòries* de lord Byron. Una de les coses que més m'han sorprès d'aquestes sorprenents *Memòries* és la facilitat amb què el noble lord renova a discreció els seus buldogs i els seus llebrers. «Envieu-me un buldog d'Escòcia –diu–, els buldogs de Venècia no tenen les dents prou dures. Envieu-me un bell exemplar de Terranova per a fer-lo nedar en les llacunes». Escriu i dóna ordres al seu administrador, com qualsevol altre demanaria a París aigua de flor de taronger o uns guants.

Si el corresposal de lord Byron hagués estat a París, difícilment hauria pogut satisfer els desigs del seu amo: hauria hagut de recercar per tot París per a comprar un buldog, un llebrer o un gos de Terranova. Estic segur que li hauria costat molt de complaure lord Byron, que coneixia quin pa hi donen. En aquest París on tots els negocis es fan a l'engròs, fins i tot el comerç de draps i el d'escurades de xemeneia a quinze sous, no hi ha un sol establiment on pugueu anar, sense balafiar els diners, a demanar el gos que voleu. De mercaders de gossos, és veritat, en tenim alguns i ben coneguts, molt versats en la ciència d'ensinistrar gossos falders i que crien els seus en gàbies sobre la barana del Pont-Neuf, però això és tot. Aneu a aquells homenassos, amb una carta de lord Byron a la mà, a dir que voleu comprar un buldog, un llebrer o un gos de Terranova!

Ja veieu, sense que us ho diga, que, malgrat tota la meua bona voluntat, no us puc fer ací una dissertació erudita sobre aquesta branca de comerç que no existeix i que podria ser molt pròspera. Després de la raça humana, la que el parisenc més desatén és la canina: és impossible sentir més pena pels uns que pels altres; és impossible mesclar les races amb un caprici més indiferent i un atzar més estúpid: heus ací per què tenim homes molt lleigs i gossos molt lleigs.

Procedència del text: Jules Janin (1804-1874), «Le Marchand de chiens», dins *Paris ou le livre des cent-et-un*, París, t. VIII, 1832, pp. 225-237.

Veniu amb mi, doncs, si voleu veure els gossos parisencs. Veniu al Pont-Neuf, a l'esquerra, baixant el carrer Dauphine; quan haureu passat l'estàtua d'Enric IV, trobareu cinc o sis artistes empolainats, voltats cada un de cinc o sis gossos falders tallats i cisellats com el boix dels jardins de Versalles. L'un porta bigoti, l'altre està perfilat en losange; l'un és blanc, l'altre és negre; l'un està creuat amb un gos d'atura, l'altre amb un gos coniller. De vegades hi ha en un sol gos deu espècies de gossos. Envieu-ne un d'aquests a lord Byron i veureu el que us dirà!

I és que, per al mercader de gossos de París, criar un gos, vendre un gos, no és cap especulació: és un plaer, una felicitat. El mercader de gossos de París és, abans que res, portafeixos, enllustrador, pare de família i, finalment, mercader de gossos. És portafeixos per a poder viure; ven gossos per a delectar-se: és un gust que li ve de quan el seu pare era porter. Tant havia prohibit el propietari de la casa al seu pare que tingués un gos, que el fill n'ha tingut tres des que és gran. Per culpa dels gossos, ha perdut les dues coses alhora, la porteria i l'estimació del propietari del seu pare.

Zémire, que veieu allà estesa al sol, va impedir el matrimoni del seu amo amb una cuinera –a fe!– el rebost de la qual devastava; després, es va quedar prenyada pel carrer i va parir en el llit de l'amo. Aquest, per no veure patir els pobres cadells, els crià ell mateix amb llet, i, una vegada criats, els ha venut al Pont-Neuf, o més aviat els ha situat tan bé com ha pogut, mirant més pel benestar dels gossos que pel seu benefici.

Tots els mercaders de gossos de París tenen gossets nascuts de Zémire i d'Azor: mireu tots els que passen, tenen les orelles de Zémire, la cua d'Azor, la pota blanca d'Azor: són gossos golafres, malaltissos, mandrosos, voraçs, estúpids, molt lleigs i molt bruts; els millors gossos de l'univers, al capdavant.

Imagine que, en comptes de jutjar els homes pels trets de la seua cara o els signes de la seua escriptura, seria millor jutjar-los pels seus gossos. El gos és el company i l'amic de l'home; és la seua alegria quan està sol, la seua família quan no en té. El gos us serveix de fill, de pare i de guardià. Té l'ull d'una mobilitat encisadora, és arrogant, és gelós, és dèspota, té totes les qualitats d'un animal sociable; us dóna ben sovint l'ocasió d'imposar-vos aquestes petites privacions que costen molt poc i donen molt de plaer, perquè proven que teniu cor. Així, el millor lloc a la vora del foc és per al gos, la millor butaca de l'apartament és per al gos. Sovint eixim quan fa mal temps per a passejar el gos; ens quedem amb ell per fer-li companyia, ens divertim amb ell, plorem als seus braços, en tenim cura quan està malalt, el servim en els seus amors; és un tema inesgotable de conversa amb els veïns i les veïnes; també és un tema admirable de disputa. Per a un solter, per al poeta pobre, per a tothom que estiga sol, per a la vella que ja no té ningú a qui estimar, ni tan sols d'esperit, no hi ha més que un sol auxili, un sol amic, un sol company, un sol fill, el seu gos!

Es pot jutjar l'home, doncs, amb tota seguretat, pel gos que el segueix. En aquest cas, us fareu una idea ben trista del burgès de París en veure els gossos que compra. Per a estimar gossos així, cal haver perdut tota idea d'elegància, tota sensació, tot olfacte, tota necessitat de

belleza i de formes. El gos falder del Pont-Neuf és, al meu entendre, una mena de vergonya per a un poble que té pretensions artístiques. El gos falder, en efecte, és l'essència de tots els gossos parisencs.

Entenc el gos falder bord. És un animal amb el qual podeu fer tot el que voleu; és, abans que res, un criat, i el parisenc té tanta necessitat de criats que, com que no els pot adquirir als *Petites Affiches*, en compra per un escut al Pont-Neuf. Se'n va, doncs, al Pont-Neuf, a migdia, ensuma un gos, li estudia la mirada, regateja, discuteix, se'n va i hi torna.

Quant costa aquest? El gos que compra té normalment tres mesos; mentre regateja, tots els entesos s'apleguen al seu voltant i cada un dóna el seu consell. Al final s'ajusta el preu; el preu corrent d'un gos falder bord varia, més o menys, d'un escut a set francs. Alguns es venen a deu francs, però en aquest cas, cal que el comprador siga, almenys, un mestre d'armes, un empleat del Mont de Pietat o un comissari de policia.

A penes s'ha comprat el gos, el burgès de París torna a pujar tot radiant al seu quart pis. Quan arriba a la porta, ha perdut tot el valor, la seua dona ha jurat que ja no tindria més gossos, què pot fer perquè accepte aquest? Al final es decideix, obre la porta, entra. «Té, dona, mira quin gos falder més bonic!» La dona primer es resisteix, després cedeix, perquè no hi ha manera de no estimar més, una vegada s'ha estimat, encara que siga un gos falder! I ací tenim la nostra feliç parella que s'ocupa de l'encisador animal, el renten, l'engalanen, l'engreixen, l'ensenyen a baixar al carrer tots els matins. Aquest bon matrimoni que s'avorria sol i que ja no tenia res a dir-se ni a fer, es troba ara, gràcies al seu gos falder, molt ocupat i molt feliç. Qui us dirà tota l'educació del gos falder? Què no li ensenyaran? L'ensenyaran primer a portar coses, l'ensenyaran a tancar la porta, l'ensenyaran a caminar a dues potes, l'ensenyaran a fer el mort, l'ensenyaran a llevar-vos el capell quan entreu. És una facècia molt agradable. El gos falder salta sobre vosaltres a quatre potes, i us arranca el capell amb les dents, cosa que és molt irritant quan teniu un capell nou. Hi ha gossos falders que fan exercici, que serren fusta, que juguen a penyores, que van a buscar el sopar a la carnisseria. N'he conegut un que fumava una pipa ben a gust. El gos falder és l'alegria de la gran propietat burgesa; és una despesa anual bastant considerable, cal esquilar-los cada dos mesos, cal canviar de casa gairebé tots els anys, cal estar barallat amb tots els veïns que no tenen gossos, quan es té un gos falder una mica suportable.

Són grans sacrificis, sens dubte, però com te'n quedes, de recompensat! Quin plaer, quan passeges pel carrer, i escoltes l'animal que lladra als cavalls, i que es venja sobre els cavalls dels altres en nom dels qui no en tenen! Quina felicitat veure galopar el teu gos falder pel bosc de Romainville! O veure'l nedar en el Sena, o córrer darrere la fusta que li tires, per a gran admiració dels afeccionats!

El gos falder és de tots els temps, de totes les edats i de tots els sexes. És el gos del rendista, és el gos del propietari, és el gos, sobretot, del porter. El porter! Aquest ser amfibi, que és alhora propietari, burgès i criat: propietari, perquè no paga lloguer; burgès, perquè té un propietari; i criat, perquè està obligat a estimar els gossos falders dels altres, ja que rarament pot tenir-ne un de propi.

El gos falder és el gos de l'home i de la dona, des dels trenta-cinc fins als quaranta-cinc anys.

En arribar als cinquanta, els gustos canvien. Un que s'havia fet el gos d'un gos falder impetuós, atrevit, ardent, quan ja no pot seguir-lo a corre-cuita, no es disgusta de desfer-se'n; el gos mor, i aleshores se'l substitueix per un animal d'una espècie més dolça i menys fogosa. Abans dels cinquanta anys, era l'home qui decidia l'elecció del gos en la família; després dels cinquanta, és la dona qui hi decideix, i és que, després dels cinquanta, la dona s'estima el gos no ja per al seu marit, sinó per a ella mateixa, i aleshores, perquè el vol per a ella mateixa, en tria un de naturalesa fredolica i tranquil·la, que no la deixi, que vagi a pas lent i que li agraden les passejades de curt alè; el vol, sobretot, poc llibertí i poc corredor. A aquest efecte, a França, n'hi ha d'unes quantes menes: el gos negre amb taques color de foc; el gos color de foc amb taques negres. Sota l'Imperi, les dones velles havien trobat una raça de gossos admirable i que els convenia perfectament: l'alà! L'alà, infecte i enutjós, sempre cridant, caparrut, tossut, delicat; després de l'Imperi, l'alà ha desaparegut completament dels nostres costums, ha estat substituït pel gos d'atura. És un progrés. D'altra banda, no és la primera vegada que França perd races de gossos. El gosset de marquesa, del segle XVIII, tot blanc, tot sedós, i que tan bé realçava un collar de cinta rosa, s'ha perdut quasi del tot entre nosaltres. Els bells llebrers del temps de Francesc I s'han perdut, o falta poc. En matèria de gossos, només queda el gos llebrer que no s'haja perdut. El gos falder és per a la seua raça el mateix que el brivall de París és per a la seua. De totes maneres, en la regla general dels gossos falders hi ha excepcions que, després de tot, no fan sinó confirmar la regla, com totes les excepcions. Hi ha uns quants oficis a París que es distingeixen per l'elecció dels seus gossos: els tenen en exclusivitat. Així, el carnisser es fa seguir normalment per una espècie lletja i bova de bulldog, tot pelat, que té l'aspecte de dormilega, i que no hem vist ni una sola vegada enrabiada, i ho dic sense voler-lo amoïnar. El cotxer de casa bona es procura com pot i quan pot un gos d'atura anglès, molt petit, que segueix molt bé els cavalls i que ha substituït els grans danesos d'antany, del temps de J.-J. Rousseau, quan va ser derrocat per aquell gos danès que sabeu. Abans, quan estaven permesos els cotxes petits, hi havia a París gossos grans, grans dogs que s'enganxaven a manera de cavalls i que, amb un afany sense parió, portaven les verdures al mercat. Aquestes són gairebé les úniques races de gossos usuals en aquesta gran capital del món civilitzat; ja veieu que és impossible ser més pobres que nosaltres en matèria de gossos.

La revolució de juliol, que ha destruït les caceres reials, ha estat un colp fatal per als gossos de caça; els gossos de Carles X s'han venut a baix preu, i s'ha vist els gossos del duc de Borbó udolant per les cantonades després de la mort del seu noble amo, com udolava el gos de Montargis.

Però no vull, tot i que deplore la nostra funesta indiferència, passar per alt un mercat de gossos bastant curiós, i en el qual l'afluència és prou gran per a provar que si ens volguéssim ocupar de millorar aquesta bella meitat de l'home, el gos, hi reeixiríem fàcilment. Hi ha al barri de Saint-Germain, enfront del mercat del mateix nom, una plaça prou estreta en la

qual, tots els diumenges, es porten gossos d'una naturalesa molt superior a la dels gossos del Pont-Neuf. Són gossos de tota mena; els uns criats pels grangers per a la caça, els altres criats pels guardaboscors per al corral. La majoria han estat trobats pels carrers de París i són destinats a les experiències mèdiques del barri. He fet algunes recerques per saber quina era la professió que criava més gossos a París, i he descobert, no sense sorpresa, que els sagristans de catedral eren els qui enviaven més gossos al mercat. Digueu-me per què, si us plau?

A més del mercat del barri de Saint-Germain, trobareu encara alguns mercaders de gossos al bulevard de les Caputxines, enfront d'Afers Estrangers. És allà on es venen els millors gossos corrents i els millors gossos camacurts, i ho dic sense cap al·lusió política ni mala intenció.

Aquesta indústria, per descurada que estiga, permet viure a diversos establiments de medicina canina en els quals tots els malalts són disposats amb art i són tractats amb tanta cura com si fos un hospital. El doctor, com tots els altres, és visible des de les vuit del matí fins a les dues; la resta del temps va de visita, amb la sola diferència que és l'únic metge que paga el pobre. A la nit, quan torna, el doctor es refà dels treballs del dia dissecant alguns dels seus malalts.

El nombre de gossos bonics, a París, és molt limitat. Podem comptar, a tot estirar, dos o tres bells exemplars de Terranova; cinc o sis bulldogs de bona raça. Els gossos més bonics que hi ha avui a França, els ha portat de Grècia el nostre gran poeta Lamartine. És a ells a qui Lamartine, quan deixà França per anar-se'n a Orient, adreçà els seus darrers versos. Jo mateix he estat tres anys sol·licitant del poeta una mirada favorable; finalment m'ha donat un dels seus gossos, era el millor regal que em podia fer, després dels seus versos, i heus ací per què, en comptes de l'article de gènere que havia començat, teniu ara un article didàctic. No comprenc, en efecte, com es pot parlar amb lleugeresa d'aquesta amistat de totes les hores, de tots els dies, d'aquesta dedicació de tota la vida, d'aquest bon dia del matí, d'aquest bona nit del vespre, d'aquesta família, de tota aquesta felicitat domèstica que s'anomena gos. □

Traducció d'Antoni Furió

Fonamentalismes

Josep Montserrat

I

1. Per què percebem el fonamentalisme com un perill i no simplement com una molèstia, una curiositat o una excentricitat? El fonamentalisme es percep com un perill i és un perill per a aquells que defensen una posició contrària a *la pretensió de globalitat* del fonamentalisme: no dic una posició contrària al fonamentalisme sinó contrària a *la pretensió de globalitat* del fonamentalisme. Ser contrari als fonamentalismes *en general* només pot descansar en un fonamentalisme antifonamentalista perquè no hi ha cap argument des de la posició de «l'espai públic de llibertats» que pugui *obligar* a ningú a ser o deixar de ser fonamentalista; qui ho pretén actua de la mateixa manera que allò que vol condemnar. Es pot ser contrari als fonamentalismes des d'una posició que sigui fonamentalista i que no s'accepti a si mateixa com a tal. El que hem exposat fins aquí és un dels arguments més estimats pels fonamentalistes per a atacar la «nostra» po-

sició crítica (cal aclarir que, amb l'excepció del moviment fonamentalista americà, que és qui dóna nom a la cosa, en general cap fonamentalisme no es té per tal).¹ El que he dit és: «contrari a la pretensió de globalitat dels fonamentalismes»: cap «creença» no hauria de poder *ocupar* l'exclusiva de l'espai públic sotmès a crítica, això és, aquell espai que reclama per a existir la llibertat de pensament, la llibertat d'expressió, la llibertat de moviment, etc. (Determinar l'etcètera ens portaria molt lluny, però és indispensable per a no quedar entrampats en la vaguetat. També caldria explicitar per què no és «fonamentalista» la defensa de l'espai públic de llibertats.)

Què tenim, doncs? El resultat és que «ens» hem constituït com a defensa de l'espai públic per ell mateix, una mena de «guardians de l'àgora» o «inspectors del mercat», si fem una traducció literal del grec. Ja ha sortit «guardià» o «inspector», amb la qual cosa haurem aixecat prou malestar en certes sensibilitats, o, per contra, cert benestar en altres: recordar-los a tots que tota fórmula de democràcia i respecte i defensa de les llibertats descansa en el fet que tot individu esdevé responsable crític de l'espai públic comú, i, per tant, inspector o guardià. Recordar a tots que la renúncia a la crítica per part de tots els ciutadans condemna el sistema democràtic defensor de les lli-

Josep Montserrat Molas és professor de Filosofia a la Universitat de Barcelona i director de la revista *Comprendre*. És editor de les obres *Hermenèutica i platonisme* (Barcelona, 2002), *Pensament i filosofia a Catalunya* (amb P. Casanovas, 3 vols., Barcelona 2003 i 2004 i *Herencias straussianas* (amb A. Lastra, Universitat de València, 2004).

bertats a una ficció de règim polític i és el primer pas per a la desfeta dels principis que orienten l'existència de l'espai públic de llibertats.

El que estic suggerint, en el fons, no és sinó la defensa dels principis liberals més o menys reconeguts, però aquells que malgrat el seu descrèdit són els que ara per ara presenten de manera més clara una dignitat humana que inclogui *en principi* tots els éssers humans, sense diferència de raça, sexe, religió, cultura, etc. (I aquest etcètera també caldria determinar-lo per a no caure en vaguetats perilloses. També caldria atendre a la qüestió de quin sentit té la defensa d'un espai públic de llibertats si no hi ha les garanties d'una existència simultània digna dels possibles agents d'aquest espai. Això ens conduiria a la necessària reivindicació de la justa dignitat existencial, però en aquest argument ens resulten sovint aliats els fonamentalismes que apareixen i s'expandeixen en la reivindicació d'aquesta prèvia i necessària garantia.)

2. Des d'aquesta perspectiva els «fonamentalismes» es multipliquen, però no pas a l'infinit. No tot es deixa incloure en aquest terme. Per sort, perquè aleshores no seria una perspectiva sinó una doctrina i fàcilment susceptible d'esdevenir fonamentadora de fonamentalismes. Hi ha, en primer lloc, per rendir tribut al discurs dels mitjans de comunicació de masses, els fonamentalismes religiosos. Però també hi ha qui veu fonamentalismes culturals, de classe, de moda, de mercat, ecològics...

Una de les coses que «ens» fa por del fonamentalisme és que és un nom que s'usa en lloc d'altres termes com ara «totalitarisme» o «tirania». Però a la vegada suggereixo que «ens» convé emprar el mot perquè ens

permet distreure'ns d'altres pretensions de totalitarisme o tirania no religiosos. Aquest comentari ens porta al següent:

El fonamentalisme és perillós en la mesura que representa una espècie del fenomen totalitari. El fonamentalisme per ell mateix no és perillós sinó per als individus que s'hi sotmeten. Si aquesta submissió és voluntària i adulta no hi podem fer res —amb quina autoritat coartaríem la llibertat? Fins aquí no hi podem fer res. (Alerta amb la condició «voluntària» i «adulta» de l'adhesió —submissió—. Això sí que ens dóna marge per a l'actuació.) Però sí que podem *oposar-nos a l'ocupació i monopoli de l'espai públic* perquè qualsevol fonamentalisme el posa en perill per definició, i, a més, i aquí em sembla que està la clau conceptual, perquè l'espai públic és precisament la conquesta d'un espai que no és pròpiament «nostre». La qüestió de l'espai educatiu no és aquí merament circumstancial, sinó precisament un dels llocs més sensibles a la qüestió.

Arribats a aquest punt, caldria atendre els dos fets següents amb una mica més d'atenció: *Que considerem «l'espai públic de llibertats» com a quelcom que no és «nostre» és l'única possibilitat de salvaguardar-lo. Si el fem «nostre» deixa de ser «espai públic de llibertats». Que encara l'espai públic estigui sotmès als «documents nacionals d'identitat» és quelcom que hauria d'anar rementent amb l'extensió de l'estat universal.*

3. El resultat del que hem argumentat fins ara ens portaria a dues menes de reflexions de valor diferent i contraposat.

a) La realitat dels fonamentalismes (i, més genèricament, dels totalitarismes) ens desenganya de la ficció segons la qual l'espai públic de llibertats és quelcom que

estigui assolit de manera prou definitiva i ens qüestiona respecte de la creença que tot atemptat contra aquest espai no és sinó un problema singular que caldrà tractar amb les eines pròpies de l'espai públic de llibertats: el sistema de drets públics. El problema porta al límit l'estat de dret i l'imperi de la llei.

b) D'altra banda, ens desenganya també del mite de l'origen del nostre espai públic de llibertats: el mite segons el qual aquest espai és quelcom que s'origina sense màcula, sense pecat, sense violència constitutiva. Precisament ens recorda que aquest espai de llibertat s'ha guanyat i s'ha defensat amb sang, i no sempre de manera precisament honorable. A la vegada, posa en qüestió la manera com «exportem» aquest espai públic de llibertat allà on no el saben identificar o l'identifiquen amb quelcom boirós, formal i merament enganyador.

c) I, finalment, ens qüestiona sobre la suposada bondat d'aquest espai de llibertat (món occidental o societat de consum?) i ens obliga a enfrontar-nos al seu aclariment crític.

D'altra banda, i valorant el mateix inversament,

a) Primer, que en l'aclariment crític ens adonem que això que anomenem «espai públic de llibertats» no és pas la bondat, el bé o el millor dels mons possibles; tanmateix, ens adonem a la vegada que és un guany respecte de tot altre sistema conegut o ideat.

b) Segon, que recordant, fent memòria respecte dels orígens d'aquest «espai públic de llibertats» siguem conscients que no som ni de bon tros posseïdors de cap superioritat intrínseca sinó més aviat gestors d'un bé preuat que devem a d'altres que mereixen

el nostre reconeixement i honor pel seu compromís en defensa de les llibertats i els drets —perquè van sacrificar-se fent possible que nosaltres en gaudim.

c) Tercer, que reconeixent-lo en la seva feblesa constitutiva cal que sapiguem trobar maneres de defensar-lo d'aquells que el voldrien controlar, i per tant destruir, *sense posar-lo intrínsecament en perill*, és a dir, sense que la seva defensa impliqui la violació dels mateixos drets que pretén garantir.

En conclusió: el que de positiu hem mostrat és que, si som conscients de la nostra *negativitat*, podem estar en disposició de no contribuir a la degradació de la situació. Podem estar-ne en disposició, o podem no estar-ne perquè no està clar que acceptem el preu que cal pagar per a sostenir-ho. Seria *pessimista* acabar dient que «l'espai públic de llibertats» ha produït un tipus humà burgès i acomodaticí que abans que exposar-se a cap perill es vendrà *tard o d'hora* els drets i llibertats de tota mena per un plat de lleties (la seguretat, per exemple). Seria *optimista* acabar dient que «l'espai públic de llibertats» representa uns guanys irrenunciables per a la humanitat i que *mai* no podran ser conculcats definitivament i que sempre hi haurà algú per a fer onejar la bandera de les llibertats, la igualtat i la fraternitat. Però el que he procurat no és ser optimista ni pessimista sinó només que les «coses» siguin una mica més clares en la seva complexitat.

La tasca a la qual ens enfrontem és restablir les instàncies de prioritat de la llibertat i els drets des de la seva claredat segons procediments regulats i aplicar-les sense tremolors. Això no resol el primer

conflicte amb els fonamentalismes sinó que el desplaça a instàncies que el resolen clarament i evita amagar la problemàtica en solucions de compromís que no fan més que podrir el problema de la incivilitat. L'actuació dels poders públics cal que cuidi les formes i els procediments severament. Cal, en segon lloc, que ens deixem interrogar sobre les nostres certeses (obrint pas a la possibilitat de la seva correcció). La interrogació crítica i l'acceptació de la correcció i esmena és allò que somouria els fonamentalismes en la seva sagrada veritat absoluta. I, tercer, provar de fer una Europa digna de les seves millors troballes: la indignitat i la hipocresia devaluen qualsevol «diàleg» amb instàncies que pretenen tenir la moralitat com a principi suprem, cas especial dels fonamentalismes en general. La penetració dels fonamentalismes descansa en bona part en el fet que, posats a triar, es fa difícil escollir partit pels representants de la indignitat i la hipocresia de la «nostra magnífica civilització occidental».²

II

Podríem formular *el mateix* atenent ara a un dels grans temes dels escrits de Leo Strauss, el de la querella entre Jerusalem i Atenes. Per a Strauss, la tradició occidental consisteix en dues respostes antagòniques i en darrer terme incompatibles amb la pregunta sobre quina de les dues coses és necessària, la fe o la filosofia. La diferència entre les dues és que el filòsof nega l'autoritat de la revelació i remet a la raó humana sense cap més assistència que ella mateixa per a aconseguir la veritat i la felicitat. Semblaria que Strauss aposta per aquesta opció.

Malgrat tot, escriu coses com aquesta: «La filosofia ha d'admetre que la revelació és possible. Però admetre que la revelació és possible equival a admetre que la filosofia potser no és necessària, que la filosofia potser és quelcom infinitament irrelevant. Admetre que la revelació és possible significa admetre que la vida filosòfica no és d'una manera necessària, d'una manera evident, la vida justa. La filosofia, la vida dedicada a la recerca del coneixement evident assolible per l'home com a home, podria descansar en una decisió cega, arbitrària, no evident. Cosa que simplement confirmaria la tesi de la fe, segons la qual no hi ha consistència, no hi ha cap vida consistent i sincera de dalt a baix, sense la creença i la revelació. Merament el fet que la filosofia i la revelació no puguin refutar-se mútuament constituïria la refutació de la filosofia per la revelació».³ Segons Stanley Rosen, no hi ha cap indicatiu en tot el passatge que faci suposar que Strauss no estigui parlant seriosament. De manera que la cita ens permet deixar establert, sobre els fonaments del mateix Strauss, que la filosofia fou refutada, fins i tot que fou un *impossible*, des del primer moment.⁴

Aquest resultaria ser el primer Leo Strauss dels neoconservadors: estem en un xoc irreductible de posicions que no poden asseure's a negociar si no és *obligant-los a negociar* i a més *obligant-los a acceptar unes determinades regles del joc, les del sistema democràtic liberal segons la versió americana*, aquella que és «evident als ulls de qualsevol persona», etc., etc. El Strauss que justificaria el xoc de fonamentalismes: els americans, és clar, resultarien ser els representants del fonamentalisme bo, del fonamentalisme de la «llibertat» i de la «democràcia».⁵

Encara que, veritablement, la situació és una mica més complicada. Les figures del pensar straussià dibuixen, en efecte, un quadre amb més elements. Hi hauria, no dos, sinó tres pols en tensió: Moisès o la revelació; Descartes o la filosofia com a coneixement del coneixement, i Sòcrates o la filosofia com a coneixement de la ignorància. La querella entre Jerusalem i Atenes seria, en realitat, la querella entre Jerusalem (Moisès) i París (Descartes), i Sòcrates representaria la darrera esperança de salvar la filosofia. Sòcrates representa per a Strauss, en efecte, una possibilitat que s'ha de defensar, ja que la filosofia és necessària per a fer possible el dret natural i, amb aquest, la base per a una vida política justa i racional.

Malgrat tot, l'ambigüitat persisteix, perquè el retrat de Sòcrates que dona Strauss tendeix a atenuar, fins i tot a esborrar, la diferència entre allò que ell representa i la revelació. «El coneixement de la ignorància —escriu Strauss— no és ignorància. És coneixement del caràcter evanescent (*elusive*) de la veritat, del tot. Sòcrates, doncs, va veure l'home a la llum del caràcter misteriós del tot».⁶ Aquest «caràcter misteriós del tot» és allò que fa que Strauss concebi la filosofia com a obertura als problemes fonamentals sense prendre partit per cap de les respostes alternatives. Però aquesta caracterització està massa propera a la religió per a constituir una alternativa suficientment sòlida a la revelació. Per altra banda, tampoc sembla prou fort per a competir amb la filosofia que dona respostes a les preguntes fonamentals a la manera de Kojève i Heidegger: «La superioritat d'hipòtesis rivals —escriu Rosen— pot ser demostrada només derivant-ne les conseqüències, i en filosofia això significa quelcom més que establir alterna-

tives fonamentals». En la querella entre els moderns i els antics, que troba a Strauss del cantó de Sòcrates contra Descartes, «els moderns, o sigui aquells que pretenen reemplaçar el coneixement de la ignorància pel coneixement del coneixement, podrien defensar-se dient simplement», a la manera de Kojève, «que només ens cal esperar el *telos* o la fi de la història per a saber la veritat i, per tant, que no fa falta tornar als inicis preteòrics».⁷ D'aquí el segon Strauss, d'uns altres neoconservadors: aquells que no són fonamentalistes perquè saben que el seu no és pas el credo veritable però saben també que cap alternativa no és millor.

Però encara hi ha més. Si la querella entre Jerusalem i Atenes troba una reformulació com a la querella entre Jerusalem i París, respecte a la qual Sòcrates seria la tercera via desitjable però d'una manera més aviat feble i obscura, la separació radical entre la naturalesa i la política que es posa de manifest en la modernitat demana una nova formulació del problema (i recordi's que per a Strauss formular els problemes és allò genuïnament filosòfic). La naturalesa d'allò polític ha de pensar-se independentment, per dir-ho així, de la naturalesa de la naturalesa, i aquesta nova perspectiva del problema és ja típicament moderna. La querella ara ja no és, doncs, entre moderns i antics, sinó entre «dos descendents cartesians diferents: diguem entre Anglaterra i Alemanya. Es tracta de la querella entre dues concepcions de la política, la del sentit comú i la de la metafísica».⁸ Des d'aquest punt culminant de la filosofia de Strauss s'entén la seva remissió a l'experiència ordinària com a antídoto contra les conseqüències nihilistes de la consideració heideggeriana de la metafísica. Com ja

hem dit, «el fet central sobre el pensament de Leo Strauss resulta ser aleshores la seva confrontació amb Heidegger sobre la naturalesa de la filosofia».⁹ La darrera ambigüïtat de la qual volem donar notícia és aleshores aquesta: Heidegger, «l'únic pensador del nostre temps», és l'enemic a combatre per a defensar una vida política sana. No suposa aquesta afirmació una nova refutació de la filosofia, atenent ara a les seves conseqüències polítiques?

O caldrà que atenguem també, pel que fa al que sigui el caràcter propi d'Europa, a la «Roma» d'un autor com Rémi Brague, que defensa la «secundarietat», és a dir, el reconeixement de la seva inferioritat constitutiva i de la necessitat de fer «la volta pel que li és anterior i pel que li és estranger»?¹⁰ □

1. R. Scott Appleby, G. A. Almond i E. Sivan, *Strong Religion*. Chicago, University of Chicago Press, 2003. Karen Armstrong, *The Battle for God: A History of Fundamentalism*, Nova York, Ballantine Books, 2001. Brenda E. Brasher, *The Encyclopedia of Fundamentalism*, Nova York, Routledge, 2001. Elliot N. Dorff i Arthur Rosett, *A Living Tree. The Roots and Growth of Jewish Law*, SUNY Press, 1988. Martin E. Marty i R. Scott Appleby (eds.), *The Fundamentalism Project*. Chicago, University of Chicago Press. *Volume 1: Fundamentalisms Observed* (1991). *Volume 2: Fundamentalisms and Society* (1993). *Volume 3: Fundamentalisms and the State* (1993). *Volume 4: Accounting for Fundamentalisms* (1994). *Volume 5: Fundamentalisms Comprehended* (1995).
2. Hergé, *Tintin i el lotus blau*, Barcelona, Joventut, p. 7.
3. Leo Strauss, *Natural Right and History*, Chicago, University of Chicago Press, 1950, 1953, p. 75. En la mateixa pàgina confronta Strauss la vida «d'amor obedient» amb la vida de la «lliure recerca».
4. Rosen considera febles els arguments de L. Strauss en aquests passatges. Hi ha moltes creences –observa Rosen– que no poden ser provades; però és que precisament forma part de ser raonable el fet de saber que quelcom no pot ser provat. De fet –conclou l'autor–, no fa falta provar que la filosofia constitueix la millor vida, sinó que n'hi ha prou amb mostrar que és plausible dir que la filosofia és la millor vida: per al filòsof és suficient provar que l'elecció de la filosofia com a millor vida és més plausible que l'elecció de la religió. S. Rosen, «Wittgenstein and Strauss», en *The elusiveness of ordinary*, New Haven i Londres, Yale University Press, 2002, p. 150.
5. Vegeu, pel que fa a les diferents herències del pensament de Strauss: J. Monserrat, A. Lastra (ed.), *Herències straussianes*, València, Universitat de València, Biblioteca Xavier Coy d'Estudis Nord-americans, 2004.
6. L. Strauss, *What Is Political Philosophy?*, Glencoe, Ill., Free Press, 1959, p. 38.
7. Rosen, *op. cit.*, p. 152.
8. Rosen, *op. cit.*, p. 156.
9. Rosen, *op. cit.*, p. 138.
10. R. Brague, *Europa, la via romana*, 2a edició revisada i ampliada, Barcelona, Barcelonès d'Edicions, 2002.

Humanitats i tercera cultura

Francisco Fernández Buey

I

Amb motiu d'una conferència que va pronunciar fa uns anys a la Càtedra Ferrater Mora de la Universitat de Girona, el conegut escriptor i humanista George Steiner feia aquesta interessant declaració: «Fins que els estudiants d'humanitats no aprenguin seriosament una mica de ciència, fins que la gent que estudia llengües clàssiques o literatura espanyola no estudiï també matemàtiques, no estarem preparant la ment humana per al món on vivim. Si no entenem una mica millor el llenguatge de les ciències no podem entrar en els grans debats que s'acosten. Als científics els agradaria parlar amb nosaltres, però nosaltres no sabem com escoltar-los. Aquest és el problema».

És possible que el gran Steiner, decebut ja del que han estat en el segle XX les humanitats clàssiques i del que hem anomenat *alta cultura humanística*, exageri una mica en la seva vellesa (això sí, per reacció davant altres presumpcions anteriors) en posar to-

tes les seves esperances en el que, en aquesta mateixa entrevista, ell denomina *la moral implícita* en la metodologia científica. Perquè tendeix a identificar ara l'*alegria* que sol acompanyar la investigació científica amb la *gaia ciència* nietzscheana. I tal vegada exageri una mica més quan declara, joiós, que, finalment, les matemàtiques, la computació i el càlcul han vingut a ocupar el lloc que van ocupar les humanitats, i quan confessa que ell mateix es troba avui molt més a gust entre els col·legues científics dedicats a la demostració del teorema de Fermat, o a explicar per què la màquina *Deep Blue* va poder guanyar Kaspàrov, que no pas llegint l'enèsima tesi doctoral sobre Shakespeare o Baudelaire.

Per posar al seu lloc les esperances del savi i vell humanista decebut de l'alta cultura dels «lletrares» i aquesta percepció externa de la *gaia ciència*, de l'*alegria* amb què es comporta l'investigador científic, n'hi haurà prou, potser, de recordar aquí la manera com un dels més eminents físics de la segona meitat del segle XX, Richard P. Feynman, s'ha referit a l'estat d'ànim de l'investigador científic en una de les més lloades exposicions de la física contemporània:

Un dels descobriments més impressionants [d'aquest segle] va ser el de l'origen de

Francisco Fernández Buey és professor d'Història de les idees a la Facultat d'Humanitats de la Universitat Pompeu Fabra. És autor d'una extensa obra que inclou, entre altres, els llibres *La gran perturbación* (1995), *Marx (sin ismos)* (1998), *Ética y filosofía política* (2000) i *Política* (2003).

l'energia de les estrelles, que fa que continuïn cremant. Un dels homes que ho va descobrir estava amb la seva promesa la nit següent al moment en què va comprendre que a les estrelles han de tenir lloc *reaccions nuclears* per fer que brillin. Ella va dir: *Mira que boniques que són les estrelles, i com brillen.* Ell va respondre: *Sí, i en aquest moment jo sóc l'únic home en el món que sap per què brillen.* Ella simplement li va somriure. No estava impressionada per estar amb l'únic home que, en aquell instant, sabia per què brillen les estrelles. I bé, és trist estar tot sol, però així són les coses d'aquest món.

Deixant de banda les exageracions sobre els estats d'ànim dels uns i els altres (sobretot quan els uns parlen dels altres i els altres dels uns), cal reconèixer que Steiner no és l'únic gran humanista del segle XXI que està dient coses així.

En afirmar que si no entenem una mica millor el llenguatge de les ciències no podrem ni tan sols entrar en els grans debats públics que s'acosten (o que ja són aquí), Steiner està apuntant un problema real del nostre temps. Perquè, efectivament, si es vol fer seriosament alguna cosa a favor d'una resolució racional i raonada d'alguns dels grans assumptes socioculturals i eticopolítics controvertits, en societats com les nostres, en les quals el complex tecnocientífic ha passat a tenir un pes primordial, no hi ha dubte que els humanistes necessitaran cultura científica per a superar actituds només reactives, basades exclusivament en tradicions literàries. I a això caldria afegir-hi, com solen fer alguns dels grans científics contemporanis –també ells, generalment, des de les altures de l'edat–, que tampoc no hi ha dubte que els científics i els tecnòlegs necessitaran formació humanística (o sigui,

històrica i filosòfica, metodològica, literària, historicoartística, etc.) per a superar el vell científisme d'arrel positivista que encara tendeix a considerar el progrés humà com una mera derivació del progrés científicotècnic.

Aquest és el motiu de fons pel qual en els últims temps, i des de perspectives diferents, científics sensibles i humanistes compromesos donen tanta importància a la indagació del que podria ser una *tercera cultura*.

II

Voldria il·lustrar una mica més el que hi ha en el fons de la preocupació d'humanistes com Steiner.

Sense cultura científica no hi ha possibilitat d'intervenció raonable en el debat públic actual sobre la majoria de les qüestions que de veritat importen a la comunitat de què formem part. Això és degut al fet que, com s'ha dit tantes vegades, la ciència és ja part substancial de les nostres vides. Un important nombre de les discussions públiques, eticopolítiques o eticopolítiques ara rellevants suposen i requereixen un cert coneixement de l'estat de la qüestió d'una o de diverses ciències naturals (biologia, genètica, ecologia, etologia, física del nucli atòmic, termodinàmica, neurologia, etc.).

Posaré uns quants exemples que em semblen significatius per a argumentar això.

Per a orientar-se en els debats sobre l'actual crisi ecològica, sobre l'ús que es fa de les energies disponibles i sobre la resolució dels problemes implicats en aquest ús des del punt de vista del que anomenem *sostenibilitat*, ajuda molt la recta comprensió del sentit dels principis de la termodinàmica,

en particular de la idea d'entropia, com van mostrar ja fa anys, entre altres autors, i des de perspectives diferents, l'economista matemàtic Nicholas Georgescu-Roegen i l'ecòleg Barry Commoner.

Per a entendre la necessitat d'una ètica mediambiental no antropocèntrica (o almenys no antropocèntrica en el limitat sentit de l'ètica tradicional) ajuda molt la recta comprensió de la teoria sintètica de l'evolució (i no sols en la seva formulació darwiniana), com ha mostrat el paleontòleg S. J. Gould fins a la seva recent defunció.

Per a diferenciar, amb la necessària correcció metodològica, entre diversitat biològica, defensa de la biodiversitat i aspiració a la igualtat social (un assumpte que ha produït i continua produint innumbrables equívocs), ajuda molt la comprensió de la genètica i dels resultats aconseguits per la biologia molecular, com va posar de manifest ja fa anys Theodosius Dobzhansky.

Per a començar a combatre amb arguments racionals el racisme i la xenofòbia que alguns veuen implícits en els xocs culturals del canvi de segle i de mil·lenni pot ajudar molt el coneixement dels descobriments relativament recents de la genètica de poblacions, com mostra en les últimes dècades L. L. Cavalli Sforza.

A repensar el que habitualment anomenem *ànima* i *consciència*, base de la sensibilitat moral dels humans i objecte durant molt de temps de l'atenció exclusiva de la religió i de la filosofia, hi ajuden les reflexions del recentment desaparegut Francis Crick, un dels descobridors de l'estructura de l'ADN sobre l'estructura neuronal del cervell, és a dir, sobre allò que Ramón y Cajal va anomenar «les misterioses papallones de l'ànima». I hi ajuden més encara si el ciutadà d'aquest començament de segle llegeix

Crick en paral·lel, o compara el que ell ha escrit sobre això amb les obres del neuròleg Oliver Sacks, amant de la literatura, i en particular del Borges de *Funes el memorioso*. I, encara més en general, a replantejar el vell problema filosòfic de la relació entre ment i cos, que tantes metàfores ha produït al llarg de la història de la humanitat, hi ajuda, més que qualsevol altra cosa, el fascinant llibre *La nova ment de l'emperador*, del físic Roger Penrose.

Fins i tot per a entendre bé el perquè de la necessitat d'una nova ètica de la responsabilitat, que apunta cap al nostre compromís amb el futur, i per a actuar en conseqüència, ajuda molt el coneixement precís dels avenços contemporanis en l'àmbit de les ciències de la vida que fonamenten la medicina contemporània, com ha posat de manifest en les seves obres Hans Jonas.

La llista podria ser molt més llarga. Però la moralitat que es pot desprendre d'aquests pocs exemples és la següent: desconèixer que la cultura científica *és part essencial del que anomenem cultura* (en qualsevol accepció seriosa de la paraula) i menysprear la base naturalista i evolutiva del coneixement científic contemporani equival en última instància, en les condicions actuals, a renunciar al sentit noble (grec, aristotèlic) de la política, definida com a participació activa de la ciutadania en els assumptes de la *polis* socialment organitzada.

Ara bé, d'altra banda –i ens convé no oblidar aquesta altra banda–, si volem tenir una noció clara i precisa de fins on arriba i pot arribar raonablement *l'ajuda* de les ciències naturals en la resolució d'aquests problemes eticopolítics contemporanis, també és evident que els científics en actiu necessiten formació humanística. Perquè la ciència sense més no genera consciència

eticopolítica; del coneixement científic no es deriva directament la consciència ciutadana, i les ciències de la naturalesa i de la vida diuen poc sobre les complicades mediacions per les quals l'ésser humà passa de la teoria en sentit propi a la decisió d'actuar, per exemple, a favor de la conservació del medi ambient, a favor d'una manera de produir i de viure ecològicament fonamentada, del respecte a la diversitat o de la sostenibilitat ecològica. Ve aquí al cas –precisament perquè a partir d'ella es pot començar a generalitzar sobre la complicada relació entre ciència i consciència, entre teoria i decisió– una interessant declaració autocrítica del genetista francès Albert Jacquard:

Gràcies a la biologia, jo, el genetista, creia ajudar la gent a veure les coses més clarament, dient-los: *Vosaltres parleu de raça, però què és això en realitat?* I tot seguit els demostrava que el concepte de raça no es pot definir sense caure en arbitrarietats i ambigüitats. [...] En altres paraules: que el concepte de raça no té fonament i, *conseqüentment*, el racisme ha de desaparèixer. Fa uns anys jo hauria acceptat de bon grat que, una vegada feta aquesta afirmació, el meu treball com a científic i com a ciutadà havia conclòs. Avui no penso així, perquè encara que no hi hagi races l'existència del racisme és indubtable.

III

En línies generals, crec que es pot dir que hi ha consciència pública de la necessitat d'un acostament o d'una reconciliació entre ciències i humanitats des de la dècada dels seixanta del segle XX, i que el debat suscitat

per Charles Percy Snow a propòsit del que ell va anomenar les *dues cultures* ha estat un element central en la difusió d'aquesta consciència. No entraré aquí en les consideracions de Snow sobre les causes del hiat entre cultura literària i cultura científica, ni tampoc en les acusacions d'ignorància mútua que s'han produït a partir d'aquell debat. Donaré per sabut que en el transcurs d'aquesta controvèrsia es van dir algunes niciees trivialitzadores tant sobre el paper dels científics de la naturalesa com sobre el paper dels literats en la primera meitat del segle XX. El que importa ara és reconèixer que Snow estava apuntant una realitat, un problema d'aquests que es diu que està en l'aire, en l'ambient, i no sols –com s'ha dit a vegades– a les universitats angleses d'aleshores, sinó en la majoria dels països que s'autodenominaven «avançats». De manera que em concentraré en les preguntes següents: què s'ha fet en les últimes dècades per superar el hiat entre les dues cultures? Quines idees convindria prendre en consideració quan es postula ara una *tercera cultura*?

Des de mitjan dècada dels seixanta del segle passat hi ha hagut diversos intents, institucionals uns i merament teòrics els altres, de tancar o pal·liar el hiat entre ciències i humanitats. Així, podria dir-se que durant l'últim terç del segle XX hi ha hagut tantes candidatures a ocupar el lloc de *cultura pont* entre les ciències i les humanitats com candidats va haver-hi a ser el Newton de les incipients ciències socials durant el segle XIX. Va haver-hi, com dic, diverses temptatives, però la majoria han resultat ser insatisfactòries.

Per això recentment s'ha tendit a considerar que una manera adequada de pal·liar almenys els efectes més desoladors

de la comunicació entre les dues cultures és *propiciar la generalització de la «cultura científica»*, argumentant que si la ciència mateixa és una peça cultural llavors cal valorar no sols la investigació científica pròpiament dita (com se sol fer en l'avaluació dels currículums acadèmics), sinó també la comunicació i la divulgació de les teories i els resultats de les ciències de la naturalesa i de la vida. Per *cultura científica* s'entén, en aquest context, no ja la ciència mateixa (tal com apareix en la majoria dels articles publicats per les revistes científiques, com *Nature* o *Science*, posem per cas), sinó la comunicació i divulgació seriosa dels principals resultats de les ciències per a un públic culte, en la línia del que han anat fent des de la dècada de 1970 als Estats Units personalitats com Isaac Asimov, Stephen Jay Gould, Carl Sagan o Lewis Thomas.

Aquest mateix esperit ha inspirat a Espanya, des de la dècada de 1980, algunes col·leccions de llibres interessants, com per exemple la Biblioteca Científica Salvat, les col·leccions de divulgació científica de RBA i Orbis, la col·lecció Drakontos d'Editorial Crítica o la col·lecció Metatemas de Tusquets, entre d'altres, propiciades per científics atents també a les humanitats (Jesús Mosterin, Jaume Llosa, Jorge Wagensberg, José Manuel Sánchez Ron, Pere Puigdomènech, Fernández Rañada o Joan-domènec Ros). Expressions més recents i més pròximes d'aquest punt de vista són la revista *Quark (Ciència, Medicina, Comunicació y Cultura)*, publicada per l'Observatori de la Comunicació Científica de la UPF, i alguns programes de televisió com *Redes*, de TVE-2, o *Einstein a la platja*, de BTv.

IV

La idea que la cultura científica compartida, en el sentit abans dit, pot ajudar a superar el hiat entre les dues cultures s'ha acabat traduint durant l'última dècada en la proposta d'una *tercera cultura* que, en última instància, hauria de conduir cap a unes humanitats noves, de base científica, a l'altura de les necessitats del segle XXI. Probablement la proposta més coneguda en aquest sentit l'ha formulada John Brockman des dels Estats Units.

En la introducció a *La tercera cultura. Més enllà de la revolució científica*, John Brockman caracteritza la *tercera cultura* a partir de les aportacions d'una sèrie de científics i pensadors que, segons ell, estan ocupant ja el lloc de l'intel·lectual tradicional pel fet que es dediquen a dilucidar el sentit més profund de la nostra vida. Per a Brockman, la força d'aquesta *tercera cultura* consisteix en el fet que, admetent desacords sobre les idees que mereixen ser preses seriosament, no es demora ja en el tipus de disputes marginals que ocupaven i ocupen «els mandarins buscabregues», sinó precisament en aquelles qüestions que afectaran les vides de tots els habitants del planeta. Brockman es refereix aquí als temes científics que han rebut i estan rebent un tractament destacat en les pàgines dedicades a la cultura científica en diaris i revistes al llarg dels últims anys: la biologia molecular, la intel·ligència artificial, la vida artificial, la teoria del caos, les xarxes neuronals, l'univers inflacionista, els fractals, els sistemes complexos adaptatius, les supercordes, la biodiversitat, la nanotecnologia, el genoma humà, l'equilibri puntuat, la lògica borrosa, la hipòtesi Gaia, la realitat virtual, etc.

Brockman al·ludeix explícitament a la distinció entre les dues cultures introduïdes per Snow: anomena «reaccionaris» els intel·lectuals nord-americans de tipus tradicional, però subratlla el canvi que sobre això s'ha produït en les últimes dècades, quan, a diferència del que succeïa fins als anys seixanta, l'intel·lectual científic *es fa visible*. Aclareix, a més, que encara que en el seu projecte ha adoptat el lema proposat per Snow en la revisió que aquest va fer, el 1963, del seu primer assaig (revisió en què Snow parlava, efectivament, de *tercera cultura*), aquesta, segons l'entén ell, no descriu ja el tipus de cultura que Snow va predir en anunciar que en el futur els intel·lectuals de lletres s'entendrien amb els de ciències. Perquè, segons la seva opinió, els intel·lectuals de lletres continuen sense comunicar-se amb els científics, de manera que són aquests últims, els científics, els qui estan comunicant-se directament amb el gran públic: «Avui dia els pensadors de la *tercera cultura* tendeixen a prescindir d'intermediaris i procuren expressar les seves reflexions més profundes d'una manera accessible per al públic lector intel·ligent». Això vol dir que l'emergència de la tercera cultura, en l'accepció de Brockman i de la Fundació que dirigeix, apunta en realitat cap a *una nova filosofia natural* fundada en la comprensió de la importància de la complexitat i de l'evolució. D'aquí deriva l'aparició d'un nou conjunt de metàfores per a descriure'ns a nosaltres mateixos, les nostres ments, l'univers i totes les coses que en sabem.

V

Tanmateix, la idea d'una *tercera cultura* en aquesta accepció de Brockman ha estat tam-

bé criticada des de diferents punts de vista. I no sols per representants de la cultura de lletres o humanista, que comencen per adduir el fet, segons la seva opinió sospitosament simptomàtic, que entre els representants de la tercera cultura només aparegui un filòsof (Daniel C. Dennet), sinó també per alguns filòsofs de la ciència i per analistes dedicats a la comunicació científica i tecnològica, que veuen en aquesta proposta massa reduccionisme. Em referiré aquí a dues de les crítiques dirigides contra aquesta idea de la tercera cultura en els últims anys.

La primera crítica a la tercera cultura en la versió de Brockman ve a dir que el que proposa aquest no és en realitat una cultura pont, és a dir, una nova cultura superadora del hiat entre les dues cultures de Snow, sinó més aviat una ampliació, epistemològicament colonialista, de la cultura científiconatural en el seu estat actual; la segona crítica, encara que comparteix la intenció i aplaudeix allò que han fet alguns dels científics esmentats per Brockman per a aproximar la cultura científica i tecnològica actual al gran públic, rebutja la idea mateixa de tercera cultura que se'n deriva; i la rebutja en nom, precisament, de la cultura en singular, de la cultura ben entesa.

L'argumentació de la primera crítica a Brockman diu que, malgrat el que la denominació de *tercera cultura* vol donar a entendre, el que de fet s'està proposant no és pròpiament una via intermèdia o una síntesi superadora de les dues cultures, sinó una nova versió d'una vella aspiració, que ja era present, d'altra banda, en la primera conferència de Snow: la de promoure, en tots els àmbits culturals importants, l'autoritat intel·lectual dels científics de la naturalesa, sense més requisits que la seva formació com a científics. Entesa així, l'anomenada

tercera cultura seria una derivació del mer fet, observable, que els científics, o almenys alguns científics, poden ser també humanistes si així ho volen, i fins i tot poden fer-ho millor, com a humanistes, del que altres ho han fet fins al moment.

Però és evident, segons aquesta argumentació crítica, que el projecte de tercera cultura —entès, repeteixo, segons l'accepció de Brockman—, està als antípodes d'un veritable acostament entre les ciències i les humanitats, perquè la proposta no solament no contribueix a desdibuixar fronteres, sinó que les dona per reals i ben assentades; es limita a dictaminar que el territori que tanca una d'elles, la humanística tradicional, està encara governat per gent inapropiada. Se suposa, per tant, que el vell problema denunciat per Snow podria solucionar-se sense necessitat ni tan sols d'una annexió de les humanitats; n'hi hauria prou amb establir «un bon govern colonial» conduït amb paternalisme per virreis científics prestigiosos. Davant un intent semblant cal replicar que, si bé és imprescindible tenir una formació científica bàsica per a entendre molts aspectes de la societat actual, la formació científica (bàsica o sofisticada) no habilita per si sola per a fer una crítica aguda del món contemporani. Si la hibridació a què s'aspira és possible, llavors la ciència mateixa, tal com l'hem conegut en les últimes dècades, no hauria de quedar intacta, sinó que també hauria d'experimentar canvis notables a l'hora de tractar d'abordar qüestions de fons que inclouen la crítica social. En suma: a la *tercera cultura* de Brockman li faltaria reciprocitat.

L'altra crítica que se sol fer contra el projecte de Brockman és en certa manera més dràstica, ja que comprèn la intenció inicial de superació del hiat entre les

cultures nega a continuació que l'expressió mateixa, *tercera cultura*, sigui avui rellevant. Se suggereix llavors, seguint una consideració del sociòleg Pierre Bourdieu, que el que anomenem *tercera cultura* és una derivació més de la cultura de l'efímer i de la cultura de la redundància, que són característiques, negatives, de la nostra època. Així s'ha expressat, per exemple, Vladimir de Semir en un número de la revista *Quark*: «Hem de lluitar activament per evitar que aconseguixi reeixir la *tercera cultura* que se'ns vol imposar, la acultura basada en el que és superficial i en la mediocre uniformitat de la circulació circular de les idees arrelada en el pensament únic i dirigit».

És clar que aquesta afirmació no implica que tot el que ha escrit Brockman en la introducció del seu llibre sobre la tercera cultura caigui sota el títol de la acultura mediocre, i menys encara el que han escrit alguns dels científics i pensadors que col·laboren en el seu llibre més emblemàtic; però sí que apunta en una direcció molt diferent d'abordar el problema, i, en certa manera, també en una direcció més clàssica, a saber: que les dues cultures han de confluïr no en una tercera cultura, sinó en *la cultura*, és a dir, en una cultura sòlida, basada en el pensament crític, que és l'única que «ens permet ser autèntics responsables de la nostra evolució per a convertir-nos en ciutadans competents en societats cohesionades i més justes».

VI

Quines conclusions podríem extreure d'aquest recorregut per les preocupacions actuals sobre les relacions entre ciència i humanitats? Tal vegada les següents:

Primera. L'humanista de la nostra època *no té per què ser un científic en sentit estricte* (ni segurament pot ser-ho), *però tampoc no té per què ser necessàriament la contrafigura del científic natural* o el representant d'aquest tombant de segle de l'esperit del profeta Jeremies, sempre queixós davant les potencials implicacions negatives d'aquest o aquell descobriment científic o d'aquesta o aquella innovació tecnocientífica. Si es limita a ser aquesta contrafigura, el filòsof, l'historiador o crític d'art, el literat, l'intel·lectual tradicional –l'humanista, en suma– té totes les de perdre. Pot, per descomptat, optar per callar davant els descobriments científics contemporanis i abstenir-se d'intervenir en les polèmiques públiques sobre les implicacions d'aquests descobriments. Encara que llavors deixarà de ser un contemporani. Amb la qual cosa es desembocaria en una paradoxa cada vegada més freqüent: la del filòsof postmodern contemporani de la premodernitat (europea o oriental).

Segona. Conscient d'això, l'humanista de la nostra època podria ser també *un amic de la ciència*. Un amic de la ciència en un sentit semblant a com ho són, a vegades, els crítics literaris o els historiadors de l'art, equilibrats i raonables, dels narradors, dels pintors i dels músics. Això exigeix reciprocitat. La manera d'entendre la *reciprocitat* entre el que s'anomena les *dues cultures*, és a dir, entre la cultura literària i la cultura científica, i l'assumpció compartida de *l'ignorem i ignorarem*, tal com va ser formulada en el seu temps (1872) pel fisiòleg alemany Emile du Bois-Reymond, són, al meu parer, dos factors essencials per a perfilar el tipus de cultura que es necessita en començar el segle XXI.

Tercera. Si, com es diu, hem d'aspirar en el segle XXI a una tercera cultura ben entesa, a *una altra cultura*, i a una ciència *amb consciència*, l'èxit d'aquesta aspiració no dependrà ja tant o tan sols de la capacitat de propiciar el diàleg entre filòsofs, literats i historiadors de l'art, d'una banda, i científics de la naturalesa i de la vida, d'una altra, com de l'habilitat i la precisió de la comunicació científica a l'hora de trobar les metàfores adequades per a fer saber al públic en general el que la ciència ha arribat a saber sobre l'univers, l'evolució, els gens, la ment humana o les relacions socials. La qual cosa implica també una major interrelació entre els departaments i les seccions en què avui estan dividides les comunitats científiques.

Quarta. Això últim obliga, naturalment, a prestar atenció no sols a la captació de dades i a la seva elaboració, a l'estructura de les teories i a la lògica deductiva en la formulació d'hipòtesis –o sigui, al mètode d'investigació–, sinó també a *l'exposició dels resultats, a allò que els antics anomenaven mètode d'exposició*. Si es concedeix importància al mètode d'exposició, a la manera d'exposar els resultats científics aconseguits –i sembla que ens convé fer-ho per relligar ciència i ciutadania–, llavors cal girar la mirada cap a dos dels clàssics que van viure cavalcant entre la ciència pròpiament dita i les humanitats i que van donar a més molta importància a la forma arquitectònica de l'exposició dels resultats de la creació i de la investigació: Goethe i Marx. Perquè, independentment del que ara es pensa dels resultats substantius per ells aconseguits en l'àmbit de les ciències de la naturalesa i de la societat, a Goethe i a Marx els devem, entre altres coses valuoses, consideracions

i reflexions sobre el mètode d'exposició, el valor del qual s'apreciarà més com més gran sigui la nostra atenció a la ciència com a peça cultural.

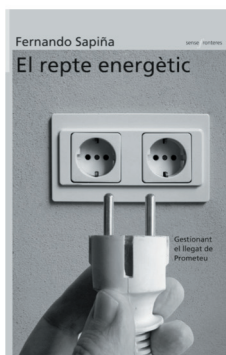
Cinquena. Que l'humanista o l'estudiant d'humanitats arribin a ser amics de les ciències no depèn només i exclusivament de l'ensenyament universitari reglat, ni tampoc dels plans d'estudis que acabin imposant-s'hi. L'ensenyament reglat i la reforma dels plans d'estudis hi compten, és clar. Però tant com els plans acadèmics i les reglamentacions podria comptar-hi l'elaboració d'un projecte moral amb una noció de racionalitat compartida. El *sapere aude* de la Il·lustració no era, al cap i a la fi, una mala paraula. Encara que aquesta paraula s'hauria de complementar amb una altra, sorgida de la reconsideració de la idea de progrés i de l'autocrítica de la ciència en el segle XX, la de *l'ignorem i ignorarem*, que implica autocontenció, consciència de la limitació. I si ignorem i ignorarem, allò raonable és *demanar temps per a passar del saber al fer*, atendre al principi de precaució, com ens recorden alguns científics sensibles.

Amb la qual cosa quedaria per al cas: atreix-te a saber per què el saber científic, que és fal·lible, provisional i quasi sempre probabilista, quan no sols plausible, ajuda en les decisions que condueixen al fer. Ajuda també a la intervenció raonable dels humanistes en les controvèrsies públiques de l'inici del nou segle. Encara que generalment, i pel que fa a les qüestions eticopolítiques, aquesta ajuda es produeixi per via negativa: indicant-nos el que no podem fer o el que no ens convé fer. Com va escriure Maquiavel: «Conèixer els camins que condueixen a l'infern *per evitar-los*». □

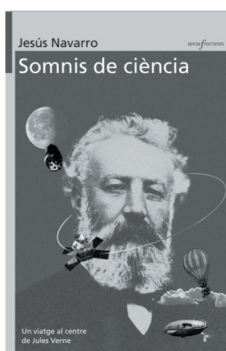
sense *f*ronteres

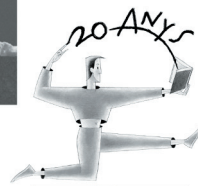
Cèl·lules
mare,
l'esperança
de la
biomedicina

Quina serà
l'energia del
futur?

Un viatge al
centre de
Jules Verne

PUBLICACIONS DE LA
UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

edicions
bromera
www.bromera.com

Manuel Sacristán i la metodologia científica

De la dialèctica a la «ciència contextual»

Joaquim Sempere

De Manuel Sacristán s'ha subratllat la seva condició de lògic –entre altres ocupacions i interessos intel·lectuals– i el rigor formal que va intentar introduir a la tasca intel·lectual en general i als desenvolupaments del marxisme en particular. Això descriu adequadament una part de la seva biografia filosòfica, però no l'esgota. A més de lògic, Sacristán fou filòsof de la lògica i es va ocupar de metodologia. Va impartir a la facultat d'Econòmiques de la Universitat de Barcelona la matèria «Metodologia de les ciències socials». Una faceta del seu pensament que sembla no encaixar en aquest rigor lògic que ningú no li discuteix és el seu interès per la *dialèctica*. La dialèctica té mala imatge entre els lògics i els metodòlegs formalistes. S'associa a l'especulació hegeliana i a la caricatura de marxisme que ha estat el «materialisme dialèctic».

NO HI HA MÈTODE DIALÈCTIC EN CIÈNCIA

De fet, és cert que un filòsof com Sacristán, amb una formació lògica i neopositivista, no va admetre que existís en l'àmbit de la ciència res que mereixés el nom de «mètode dialèctic», com pretenien molts marxistes: un mètode diferent dels procediments científics convencionals i que permetria construir «la ciència autèntica de la societat». Per a Sacristán les ciències tenen una llarga història en el curs de la qual s'ha anat decantant una manera de fer –una *metodologia*– que mereix el consens general de la comunitat científica, amb els corresponents matisos i diferències entre les diferents ciències, i en particular entre les ciències naturals i les socials; i caracteritzada, com tots els productes de la ciència, per la seva subjecció a una constant revisió autocrítica a la llum de l'observació empírica i la raó. I justament perquè està subjecta a constant revisió, la ciència té una *història* en el curs de la qual depura els seus procediments i resultats. En l'essencial, la metodologia científica –deixant aquí de banda les ciències purament formals, lògica i matemàtica– consisteix en l'ús de l'anàlisi reductiva de les dades d'observació, l'abstracció generalitzadora, la formulació d'hipòtesis i la seva contrasta-

Joaquim Sempere és doctor en Filosofia i professor de teoria sociològica i sociologia mediambiental a la Universitat de Barcelona. Ha estat director de *Nous Horitzons* i és un dels editors de *Mientras Tanto*. És autor de *L'explosió de les necessitats* (Edicions 62, 1992) i, amb Jorge Riechman, de *Sociología y medio ambiente* (Síntesis, 2000).

ció empírica, i l'ús de regles d'inferència lògica. No hi ha un altre mètode fora d'aquest, i la pretensió que hi hagi una «lògica» o un «mètode» dialèctics específicament diferenciats és errònia, i Sacristán la rebutja.

Fins aquí Sacristán coincideix amb molts científics i filòsofs de tradicions positivistes o científicistes. Però se'n diferencia en una cosa: es resisteix a acceptar que calgui eliminar la dialèctica, sense més ni més, de l'activitat intel·lectual i científica. «Yo no sería partidario de decir: 'Se acabó la dialéctica'. Lo que hay que hacer es repensarla» (AMS 119). Si creia que valia la pena conservar aquest concepte —la dialèctica— repensant-lo, ¿en què pensava i quines raons tenia?

APROXIMACIÓ A «TOTALITATS CONCRETES»

D'una banda, deia, tenim la mala dialèctica, la dialèctica escolàstica, l'ús de males metàfores —com la descripció del gra d'ordi que germina com a «negació de la negació» en l'exemple que posa Engels— i la il·lusió del mètode. Dialèctica ha volgut dir també, i cito literalment: «para Platón, por ejemplo, el razonamiento inseguro. Eso ha querido decir dialéctica en Platón, y en el mismo Aristóteles: el razonamiento incierto, el trabajo con lo difícil, el trabajo con lo impreciso, con lo que no se puede precisar, con aquello que si se precisa daría lugar a un caso de falacia de falsa exactitud». Amb aquestes paraules, Sacristán al·ludeix a un cert treball intel·lectual que és compatible amb la ciència positiva —tot i ésser alhora diferent de la ciència positiva. Sempre la recerca científica, empírica o teòrica, ha requerit inspiracions i propostes des de

fora d'ella mateixa, com passa amb tota activitat humana. No hi ha cap activitat humana totalment autosuficient: qualsevol d'elles desborda les seves pròpies fronteres i es relaciona amb altres activitats. Això té moltes dimensions. Així, per exemple, parlant de les relacions entre ciència i filosofia i, concretament, de l'interès que pot tenir la dialèctica per al saber científic, Jon Elster —un altre filòsof amb arrels marxistes i positivistes alhora— subratlla el valor potencial de certs conceptes «pel fet de dirigir la nostra atenció a problemes que altrament hauríem pogut deixar de banda». El que diu Elster té a veure amb allò que precedeix l'activitat investigadora. Però també hi ha aspectes que segueixen aquesta activitat. Els resultats de la ciència, efectivament, es projecten cap a la filosofia i la concepció del món, reclamant una activitat reflexiva *diferent* de la ciència. La dialèctica pertany a aquest àmbit filosòfic i cosmovisional, i a propòsit d'això Sacristán introdueix una altra caracterització més concreta: «Dialéctica ha querido decir también globalización, conocimiento de totalidades, atención a las totalidades... » (AMS 119). O també: «Se puede llamar dialécticas a muchas operaciones poco formalizables de *globalización* de conocimientos, de *integración* de conocimientos, y en especial las basadas en la teoría general de sistemas, se podrían llamar *dialécticas*. Éstos son asuntos de interés en ciencias sociales» (SLA 11-12).

Sacristán, almenys des de començaments dels anys seixanta, va elaborar una noció de dialèctica de gran interès, que no sols trencava amb la noció dominant en el camp marxista, sinó que a més recollia i plasmava tendències que s'estaven desenvolupant en els àmbits de història de la ciència, la sociologia de la ciència i

la filosofia de la ciència, i que havien de fructificar de manera visible uns anys més tard. També en aquest tema Sacristán es va acreditar com un pensador creatiu i atent als desenvolupaments més avançats del pensament. Val la pena subratllar la seva al·lusió a la *teoria general de sistemes* com a plasmació formalitzada i matematitzada de la tendència a la integració de coneixements que fa possible captar *totalitats concretes* gràcies al tractament informatitzat d'una gran quantitat de variables, cadascuna de les quals respon a resultats analítics parcials.

Segons una dita d'Aristòtil, «no hi ha ciència d'allò particular». La ciència tindria sempre com a objecte allò general, allò universal. Es construiria amb enunciats generalitzadors. De fet, el secret de l'èxit del saber científic modern –el que comença més o menys amb Galileu, tot i que tingui il·lustres precedents antics, com ara Arquimedes– és que aborda les dades de l'observació amb una anàlisi reductiva. La realitat no pot captar-se directament, en la seva completesa inabastable, mitjançant un procediment holístic, sigui intuïtiu o d'alguna altra mena. Aquestes «dreces» cap a la veritat donen resultats insegurs, i sovint poc o gens contrastables. La superioritat de la ciència sobre altres tipus de sabers o pseudosabers prové precisament del fet que sotmet l'observació de la realitat a una fragmentació que li permet examinar aspectes separats («abstractes») i descobrir així regularitats imputables a cadascun d'aquests aspectes separats en estat «pur» i posar en evidència els enigmes amagats de la realitat amb molta més eficàcia i amb criteris de contrastació intersubjectiva. La ciència sotmet les dades de l'observació a divisions i separacions entre les parts a fi de poder comprendre cadascuna d'aquestes

parts per separat, i així elabora teories generals dels diversos aspectes de la realitat. Per a comprendre la caiguda d'un cos pesant en la superfície de la Terra, comencem suposant un cas pur d'atracció gravitatòria (la Terra i la poma) al qual podem aplicar una llei científica –en aquest cas, la llei de la gravetat de Newton. Però haurem d'introduir-hi també altres fenòmens co-presentes, com la resistència que ofereix l'aire a la caiguda lliure de la poma, que té les seves lleis específiques. (En el cas de la poma la resistència de l'aire serà inapreciable, però no en el cas d'objectes que ofereixen una superfície més gran, com ara un avió.) En tots dos casos haurem d'elaborar models abstractes de validesa general. La combinació de les dues (o més) teories generals dels models farà possible comprendre la caiguda de l'objecte pesant en l'atmosfera terrestre amb una eficàcia heurística molt superior a la de qualsevol altre procediment –com, per exemple, la intuïció de sentit comú– que pretengui estalviar-se la marrada per l'anàlisi reductiva i la generalització. La caiguda del cos pesant, en definitiva, podrà ser entesa (i potser calculada) en els termes de dues o més teories generals.

Les exposicions corrents de la ciència es limiten a descriure i explicar l'elaboració i contrastació empírica d'hipòtesis i teories. Sacristán, en la seva elaboració peculiar de la dialèctica, planteja que la ciència no ha culminat la seva tasca fins que no ha donat raó de les situacions concretes, i per això, després de l'anàlisi reductiva i la generalització, cal un procés de *síntesi* que permeti lligar o nuar¹ les diferents aproximacions generalitzadores en un feix únic: el fenomen concret que cal explicar.

La dialèctica seria el moment de la síntesi, de la captació sintètica de les peculiaritats

del fenomen concret a partir de diverses lleis generals que contemplen les diferents facetes considerades. Com que l'activitat científica positiva és essencialment analítica, «la dialèctica [...] se inspira no tanto en el hacer científico-positivo cuanto en las limitaciones del mismo» (AD 35). Potser en les ciències naturals aquest moment dialèctic de síntesi sembla poc interessant. Però en les ciències humanes i socials l'equilibri es desplaça des d'allò general cap a allò particular: hi ha poques generalitzacions. Captar el que és concret és primordial; l'objecte prioritari del coneixement són les *totalitats concretes*. Marx, en *El capital*, es proposava comprendre «l'anatomia de la societat burgesa moderna», és a dir, una totalitat concreta. Max Weber parlava d'«individualitats» socials i històriques –que és una altra manera de dir el mateix– com a objecte de la sociologia: «la ciutat medieval europea», «l'esperit del capitalisme», «l'ètica protestant», etc. Per això en les ciències socials la dialèctica té un particular interès, ja que «el campo o ámbito de relevancia del pensamiento dialéctico es precisamente el de las totalidades concretas» (AD 37).

EL CONEIXEMENT COM A PRÀCTICA

Però hi ha encara una idea poc convencional en l'elaboració sacristianiana de la dialèctica: la idea que la *pràctica* forma part integrant de l'activitat científica. Per a Sacristán la idea de la ciència com a pràctica és, en algun moment, un instrument de polèmica contra la teoria del reflex recollida en els manuals soviètics de «materialisme dialèctic» (i procedent d'Engels i Lenin). Les nostres idees no són reflexos passius

d'objectes externs, sinó constructes amb els quals organitzem el material en brut dels sentits. «Un cálculo o algoritmo», diu amb contundència, «y una teoría científica positiva son construcciones, como pueden serlo las máquinas.» La seva referència última són les «totalitats concretes», entre les quals cal comptar la vida humana mateixa i el seu entorn social concret *com «el lloc» on la ciència s'esdevé*. Val la pena citar més *in extenso* aquest passatge. El càlcul i la teoria

son fruto de una práctica determinada, la práctica de la ciencia, del conocimiento positivo. Esta práctica se integra dialécticamente con todas las demás en la *totalidad concreta* de la vida humana en una determinada sociedad. El tratamiento dialéctico de esa práctica consiste en verla como elemento de dicha totalidad concreta, y no en sustituir su propio funcionamiento interno. Del mismo modo que sería absurdo buscar en cada pieza de una máquina un reflejo directo, no mediado, de la realidad, así también es impropio buscar en cada pieza del conocimiento la plena dialecticidad de la vida humana y de la naturaleza (42).

En suma, Sacristán ubica –i aquest va ser també un tema orteguïà i heideggerià– l'activitat científica en el conjunt de les activitats humanes, en el conjunt de la *pràctica* humana, i doncs dóna a la ciència una encarnadura que els epistemòlegs no acostumen a donar-li. Perquè la ciència pròpiament ¿què és? Solem pensar que la ciència és el que està contingut en els llibres i en les ments dels científics, uns sistemes de conceptes, principis, teoremes i regles d'inferència. Però la ciència arriba més enllà, s'utilitza per a entendre i explicar la

realitat que hi ha allà a fora, per a la qual cosa necessita combinar adequadament anàlisi i síntesi, construcció de teories i nuament d'aquestes teories en processos de captació de «totalitats concretes». I la cosa no acaba aquí, perquè la ciència dóna naixement a tècniques, i aquestes s'apliquen de maneres diverses per a transformar la realitat al servei de fins humans. Diem que la nostra és una societat «científica» no sols perquè tenim laboratoris i universitats on s'elaboren teories, sinó també perquè usem constantment idees i artefactes materials que són producte de les ciències.

Aquest paper atribuït per Sacristán al principi de la pràctica té una fonamentació filosòfica que es remunta a unes elaboracions «existencials» de la seva joventut, quan dialogava de manera fecunda amb Ortega i Heidegger. En un text de 1953 denuncia la «unilateralitat de la concepció objectivista de l'ésser» pròpia del positivisme lògic. «[N]o sólo hay conocimiento según ese modo de la objetividad científico-natural; lo hay también por modo de apropiación, de utilización, de conexión funcional, etc. Unos y otros son 'comportamientos' del 'ser-ahí'» (PM II, 22). El coneixement –segons aquest plantejament– no és més que una de les moltes maneres de relacionar-se l'ésser humà amb el món, i per tant no s'hauria de veure com una activitat desencarnada i deslligada de la resta d'activitats humanes. «[E]nunciar una proposición es, no lo olvidemos, un comportamiento», un de tants comportaments, una de tantes interaccions amb el medi exterior a la ment. «Para que un comportamiento –continúa dient– sea descubridor es necesario que se desarrolle en una circunstancia que lo posibilite. Esa circunstancia es el ser-en-el-mundo» (PM II, 23).

És aquesta encarnadura de la ciència en la totalitat de la vida humana el que em resulta suggeridor a la llum de les elaboracions actuals sobre el que el sociòleg Alan Irwin ha anomenat «coneixement contextual». Amb les reflexions aquí recollides, Sacristán se situava en una línia que era allora de filosofia de la ciència i de sociologia de la ciència. Examinem abans què vol dir coneixement contextual, concepte que ha aparegut en el marc de la sociologia mediambiental.

CIÈNCIA «CONTEXTUAL»

L'emergència de la sensibilitat mediambiental ha posat en evidència que les aplicacions tècniques de les ciències poden desembocar en agressions nocives contra el medi natural quan no contempen adequadament les nombroses dimensions de tota actuació humana en el medi. Si un riu és percebut com un simple curs d'aigua a disposició directa de les poblacions humanes i no som un ecosistema (o conjunt articulat d'ecosistemes), l'aigua serà manipulada com un mer recurs humà que es pot acumular en pantans i canalitzar cap allà on es desitgi, en detriment de les seves funcions ecològiques. Per a aquesta mena de manipulacions basta el saber tècnic de l'enginyer de camins, canals i ports, expert en dinàmica de fluids i en l'ús del ciment. Si, en canvi, el riu és percebut com un ecosistema o conjunt d'ecosistemes, caldrà la cooperació interdisciplinària d'especialistes diversos per a comprendre com funciona el riu en tota la seva complexitat i com ha de ser tractat per a preservar-ne les qualitats ecològiques, encara que no renunciem a treure aigua per a les necessitats huma-

nes. En el recent conflicte entorn del Pla Hidrològic Nacional espanyol i el transvasament de l'Ebre, s'han enfrontat dues cultures científiques ben diferenciades: la dels enginyers de camins que dominaven les Confederacions Hidrogràfiques i la d'equips interdisciplinaris on col·laboren biòlegs, ecòlegs, hidrogeòlegs, químics, enginyers i economistes, entre altres. Els primers han contemplat el riu com un simple flux d'un recurs físic vital que es pot manejar a voluntat, sense més objectiu que el d'administrar bé el recurs perquè pugui satisfer les necessitats humanes d'aigua. Els segons, gràcies a l'enfocament interdisciplinari, han captat millor la «totalitat concreta» del riu amb les seves múltiples funcions. Aquesta diferència d'enfocament no implica ni que els enginyers transvasistes siguin menys competents ni que el seu saber científic sigui inferior. En general, es tracta de tècnics molt competents que es basen en sabers científics molt sòlids. La superioritat dels antitransvasistes rau no en la seva eventual competència tècnica ni en cap eventual superior saber científicotècnic, sinó en la seva metodologia de treball interdisciplinari orientada a captar una «totalitat concreta». Per dir-ho amb el llenguatge de Sacristán, la seva superioritat rau en l'enfocament *dialèctic* de la seva tasca intel·lectual. Aquest és un primer aspecte d'aquell *coneixement contextual* al qual he al·ludit abans. El coneixement comença essent especialitzat, fragmentari, basat en l'anàlisi reductiva i la generalització. Però en una determinada etapa del procés cognoscitiu, els resultats parcials han de combinar-se en una síntesi que doni raó del *context* global en què es nuen els diferents aspectes parcials, que no és res més que una «totalitat concreta».

LÍMITS DEL SABER TECNOCRÀTIC

Però hi ha també un segon aspecte del coneixement contextual, l'aspecte *social*. La ciència que es tradueix en saber tècnic i en projectes concrets d'aplicació tècnica per a resoldre problemes humans (des de guarir una malaltia fins a construir un túnel de ferrocarril o derrotar l'enemic en una guerra) s'aplica en contextos socials. En realitat, ja la recerca bàsica sol estar mediatitzada per les relacions socials, perquè els investigadors necessiten mitjans materials per a la seva feina i depenen, per tant, de qui els els poden proporcionar, que són els que tenen poder econòmic i polític. Sovint aquest poder econòmic i polític presenta demandes concretes respecte dels temes que mereixen ser investigats, per allò de «qui paga, mana». En les altres fases, menys abstractes i teòriques, més pràctiques i aplicades, les demandes dels agents socials solen fer-se encara més imperioses: les tècniques que es poden derivar de la recerca bàsica i les aplicacions tècniques que es poden traslladar a la indústria responen a necessitats més directes de qui té poder per a orientar la recerca i les seves aplicacions. La recerca pura pot procedir amb una certa llibertat; l'aplicada, en canvi, estarà habitualment més condicionada pels beneficis empresarials esperats per una multinacional o pels avantatges que pugui esperar un govern.

En societats amb un grau elevat de concentració del poder econòmic i/o polític, la ciència i les seves aplicacions solen respondre als interessos socials dominants, la qual cosa no exclou que grups dominats puguin de vegades imposar les seves demandes. Darrerament la sociologia ambiental s'ha ocupat de conflictes motivats

per actuacions ecològicament nocives entre els qui prenen les decisions i les poblacions afectades. Al nostre país, el cas del transvasament de l'Ebre serveix també d'exemple, tot i que hi ha igualment molts altres casos de defensa del patrimoni natural per part de sectors populars. Aquests episodis il·lustren l'aparició d'un nou subjecte de l'acció social: les poblacions afectades, que reclamen el dret a participar en unes preses de decisions que els afecten. És freqüent que les persones afectades busquin assessorament científic i tècnic per a comprendre les actuacions de les administracions o empreses, per a poder-les avaluar i per a tenir arguments a l'hora de negociar a favor dels seus interessos o de lluitar contra actuacions que els perjudiquen. En aquests casos trobem experts contra experts, els sabers dels uns contra els sabers dels altres. ¿On queda l'«olímpica» veritat de la ciència?

Aquesta problemàtica ha donat origen a reflexions interessants sobre el que Funtowicz i Ravetz han anomenat «àrees de contacte entre la ciència i la política», entenent per política l'àmbit de la presa de decisions públiques. Aquests dos autors han inventat el rètol de *ciència postnormal* entesa com una nova forma de presa de decisions que s'oposa a la pretensió de la ciència «normal» —que és la pretensió dels anomenats «tecnòcrates»— segons la qual hi ha una *única decisió racional* en cada cas en litigi. La ciència, pura o aplicada, tindria, en la visió tecnocràtica, sempre l'última paraula. De fet, Funtowicz i Ravetz polemitzen contra la pretensió tecnocràtica que la ciència, la ciència de veritat, la ciència «normal», troba sempre una solució òptima per als problemes, amb un valor objectiu, que hauria de prevaldre. En les situacions reals en què intervé el saber tecnocientífic

per a prendre decisions (des de decidir què conrear i amb quins mètodes en un indret fins a determinar el traçat d'una carretera), les coses no són mai tan clares. En primer lloc, les decisions no es prenen mai en una mena de llimbs socials, no contaminats per interessos humans generals o particulars. A més, hi tenen un paper les incerteses, els buits de coneixement, els efectes imprevisibles sobre el medi ambient, etc., de tal manera que el paper decisorí indiscutible que el pensament tecnocràtic atribueix als experts queda seriosament qüestionat.

Les dificultats del procediment tecnocràtic indiquen, doncs, que l'aplicació del saber científic implica uns *hiatus* entre els models ideals derivats de la ciència en si i la solució dels problemes reals. Aquests hiatus, per començar, no són homogenis, sinó que obeeixen a situacions molt variades. Depenen de múltiples factors, de les nombroses incerteses que habitualment acompanyen les preses de decisió, de la contraposició d'interessos i de punts de vista. La qüestió del punt de vista pot ser crucial. Al cap i a la fi, sovint el punt de vista de l'expert no és incondicional, sinó que és condicionat per perspectives diverses, algunes subjectives, d'altres dependents dels interessos als quals serveix, i d'altres, finalment, subjectes als prejudicis i concepcions del món de l'expert mateix. Sovint hi ha confrontació d'interessos i de punts de vista, i pot resultar impossible identificar un punt de vista com el «més objectiu». Aquests hiatus o salts queden molt ben dibuixats en les següents paraules de Roger Strand:

Quan els experts presenten els seus plans per a construir un dipòsit segur, els veïns que ja tenen la seva pròpia *expertise* veuen que hi ha tantes pressuposicions idealitzades i

senzilles, i tants forats d'ignorància al seu darrere, que ni els plans semblen segurs, ni sembla racional confiar en els anomenats experts. La raó d'això no és que els científics hagin fet malament el seu treball, sinó que la natura és tan complexa i tan impredecible que les prediccions científiques no tenen sentit. La qüestió en si mateixa és plena d'incertesa (Strand 2002: 175).

L'actual discurs de la «ciència contextual» aborda una problemàtica més complexa que la contemplada en les diferents elaboracions sacristianes del pensament dialèctic. No obstant això, hi ha en els desenvolupaments sacristians aquí considerats un tractament de la ciència que la col·loca –com en el cas de la ciència contextual– en relació amb els diferents nivells de la pràctica humana, i que trau la reflexió epistemològica del cercle *autista* en què sol quedar emprisonada, com si quan parlem de ciència al·ludíssim només a sistemes d'observacions, hipòtesis, teories i regles d'inferència; com si la ciència no s'originés en sol·licitacions de la vida i de la societat humana, com si no es projectés en aplicacions tècniques que depenen de necessitats i decisions humanes, com si els resultats previsible d'aquestes aplicacions no afectessin comunitats humanes i com si no hi hagués múltiples incerteses que obliguen, al moment de prendre decisions, *encara que científicament fonamentades*, a negociar i fer transaccions entre els diferents agents socials implicats. I això, cal fer-ho notar, no té res a veure amb el relativisme.

Sacristán, amb les seves elaboracions sobre la dialèctica que acompanya les activitats científiques, va palesar la seva fecunda capacitat per a detectar problemes poc convencionals i proposar marcs con-

ceptuals de gran abast. Més encara: penso que els autors que han desenvolupat una crítica de la tecnocràcia (Funtowicz, Ravetz, Enrique Leff o Tim Forsyth, per exemple) solen mancar de claredat epistemològica i enuncien formulacions confusionistes, com la ja esmentada de «ciència postnormal» o la (més encertada) de «racionalitat ambiental» d'Enrique Leff. Si anomenem «ciència postnormal» una «forma de presa de decisions» (per utilitzar els termes dels inventors mateixos d'aquesta etiqueta), estem introduint confusió, perquè no estem parlant de ciència, sinó del conjunt d'articulacions entre ciència, tècnica, aplicacions tècniques i decisions productives en contextos ecosocials. Aprofitar la claredat epistemològica amb què Sacristán exposa les seves reflexions sobre els diferents nivells de la pràctica humana, incloent-hi la científica, pot ajudar a projectar claror en aquesta polèmica de gran importància política en el món d'avui. □

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Sigles utilitzades:

- AD Manuel Sacristán, «La tarea de Engels en el *Anti-Dühring*», citat segons el volum I de *Panfletos y materiales. Sobre Marx y marxismo*, Barcelona, Icaria, 1983.
- AMS *Acerca de Manuel Sacristán*, S. López Arnal y P. de la Fuente, eds., Barcelona, Ediciones Destino, 1996.
- PM II *Panfletos y materiales*, vol. II: *Papeles de filosofía*, Barcelona, Icaria, 1984.
- SLA Salvador López Arnal, «Aproximación a las nociones de dialéctica en Manuel Sacristán», treball inèdit cedit amablement per l'autor.

Llibres i autors citats:

FORSYTH, Tim (2003): *Critical political ecology. The politics of environmental science*, Londres-Nova York, Routledge.

FUNTOWICZ, S., i J. RAVETZ (1999): «Política ambiental en situacions de complexitat», a *Medi ambient – tecnologia i cultura*, 24, URL.

LEFF, Enrique (comp.) (1994): *Ciencias sociales y formación ambiental*, Barcelona, Gedisa.

STRAND, Roger (2002): «Hacia la época posttecnocrática», a *Ecología Política*, 24.

1. Sacristán va utilitzar en diversos contextos la paraula castellana «anudar», que expressa molt clarament la noció que vol descriure. Gramsci havia utilitzat al seu torn l'italià «annodare», que ell tradueix per «anudar».

IDEES 27

Revista de temes contemporanis. Octubre/desembre 2005. 8 euros

CATALUNYA, EUSKADI, ESPANYA: NOVES TRANSICIONS

Gabriel Colomé, Hèctor López Bofill, Francisco Letamendia,
José Manuel Castells, Javier Pérez Royo i Desiderio Fernández Manjón

José M. Murià, Robert D. Kaplan, Joan Nogué, Joan Roy, David Murillo,
Marta Bellido, Iván C. Ibán, Marc Leprêtre i Marta Rovira.

Fanàtics sense fronteres

NOTES

Alain Finkielkraut

La comunicació immediata ha vençut l'espai i el temps. S'ha diluït la distància entre allò proper i allò llunyà. Fa només uns anys, aquest fenomen ens entusiasmava. Ens encantava que la nostra moral s'estengués pertot arreu. Ens emocionava veure com la tècnica es posava al servei de l'ètica. Semblava com si hi hagués una miraculosa concordança entre la globalització dels mitjans de comunicació i l'exigència d'una política global. En el mateix moment que el reconeixement de la igualtat de tots els homes ens empentava a denunciar el dret sobirà dels tirans a exterminar les seues minories o els seus opositors a recer de les seues fronteres, la imatge de la democràcia foradava de manera sorollosa les muralles més espesses. I aquesta abolició de les distàncies ens semblava que conduïa, de manera natural, a un acostament més gran entre els pobles.

Ara però, ens enfrontem a la globalització de l'odi. Un hoste inesperat s'ha invitat al festí del «sense fronterisme»: després dels metges, dels farmacèutics, dels infermers, dels advocats i els repòrters, ha arribat el temps dels fanàtics sense fronteres.

En la societat civil mundial que volem, la ingerència «inhumanitària» es fa cada vegada més prement i estrident.

Només una ínfima minoria dels qui, des de Pakistan fins a Algèria, protesten contra els dibuixos apareguts en el diari de Copenhagen *Jyllands-Posten* sabia situar Dinamarca en el mapa. Però tant se val la geografia! En l'època d'Internet tot el món es pertot. Tots som àngels. I és l'horror.

Qui són els responsables d'aquesta crisi? «Els dibuixants i els periodistes que no han sabut moderar l'exercici de la llibertat d'expressió amb el respecte a les creences», diuen ara la majoria dels caps de govern occidentals i, amb ells, nombrosos intel·lectuals. Aquests pous de ciència oblidem que el respecte a les creences i la llibertat d'expressió són les dues cares d'una mateixa moneda.

Els qui combaten la llibertat d'expressió en nom del respecte a la seua fe menyspreen les creences dels altres i ho fan saber molt ostensiblement.

Els diaris de Teheran, Damasc o el Caire van a vessar de caricatures venjatives que ridiculitzen sense vergonya els jueus ortodoxos i demonitzen el Talmud. És la dolorosa renúncia a l'autoritat absoluta de les pròpies conviccions el que fonamenta alhora la llibertat d'expressió i el respecte a les creences. I és a aquesta renúncia que les elits i les masses islàmiques oposen la seua santa còlera.

La imatge que ha detonat l'explosió representa Mahoma tocat amb un turbant en forma de bomba. Imatge injuriosa, ens diuen. Una connexió insultant, una connexió ofensiva, una connexió difamatòria entre el Profeta i el terrorisme. Sens dubte. Però aquest lligam, no són els caricaturistes danesos els qui l'estableixen, sinó els jihadistes.

Per què no hi ha hagut mai manifestacions en el món àrab/musulmà contra els sagnants atacs de Nova York, Madrid, Mombasa, Bali i altres llocs?

D'altra banda, les imatges de les masses furioses i vociferants que saquegen les ambaixades escandinaves són infinitament més obscenes, infinitament més caricaturesques que les vinyetes vingudes d'Escandinàvia.

Els creients que es consideren ultratjats i calumniats per aquesta representació de Mahoma responen dient: *Kill those who insult islam!* («Mateu els qui insulten l'islam!»). I als seus ulls, els qui insulten l'islam no són només els autors dels dibuixos incriminats, sinó també els governs dels països on s'han publicat aquests dibuixos i els súbdits d'aquests mateixos països.

Aquesta incapacitat per a diferenciar és l'esperit del terrorisme. Es maten innocents perquè no n'hi ha, d'innocents; ni tan sols hi ha individus, només hi ha espècimens. Regna l'anonimat: tothom és assignat a un grup, tothom és un objectiu.

Era Bin Laden només un aperitiu? Aquestes manifestacions delirants, que s'afegeixen al bel·licisme nuclear d'Iran i a l'èxit electoral dels Germans Musulmans, avui a Palestina i demà, sens dubte, a Egipte, ens obliguen a plantejar la qüestió. Per a viure en un món pacífic, o fins i tot per a tenir pau, no basta amb abjurar de tot esperit de conquesta, amb confessar els nostres crims i proclamar *urbi et orbi* que no tenim enemics. La prova: nosaltres ho fem arduament, tot això, i hem de reconèixer que, malgrat els nostres esforços, tenim enemics temibles i determinats.

Però, compte! Aquest *nosaltres* no és només «nosaltres, els francesos», «nosaltres, els europeus», ni tan sols «nosaltres, els occidentals». També engloba els musulmans tradicionalistes moderats, els musulmans laics, les dones musulmanes emancipades o que aspiren a ser-ho, i els cristians que viuen en terra de l'islam.

Thomas Mann solia dir que Hitler no havia caigut com un meteor sobre el sòl alemany i que, per tant, Alemanya no podia alliberar-se per ella mateixa del nazisme. Però a continuació afegia que Alemanya també era ell. Doncs bé, més que tractar d'afalagar els fanàtics amb piadoses paraules deshonoroses sobre l'Altre i el respecte que se li deu, el que hem de fer és afirmar la nostra solidaritat sense fissures amb tots els Thomas Mann del món musulmà. □

(c) *Libération*, 2006. Reproduït amb permís.

Traducció d'A. F.

Al-Qaeda, una criatura moderna

Miquel Barceló

Després de l'atemptat de l'11 de març, a Madrid, potser resulte d'interès, si es confirma l'autoria d'al-Qaeda, destacar breument alguns aspectes que puguen caracteritzar aquesta organització.

Normalment, en els mitjans periodístics occidentals, es tradueix al-Qaeda (*al-qā'idah*) com 'la base'. La traducció és correcta sempre que es faça notar que aquesta base no és immòbil, ni un refugi al qual es pugui tornar esporàdicament. De fet, «la base» no està enlloc. És un fonament, un traç contundent sobre el qual es construeix alguna cosa. Fa referència, doncs, a la provisió de fonament d'una arquitectura, però no dóna indicis ni del seu caràcter ni dels eixos precisos que ha de tenir allò construït. L'arrel *QD* produeix, ocasionalment, termes d'estacionalitat, de maduració. També significa seure. L'onzè mes del calendari islàmic deriva, justament, el seu nom (*ḍū al-qī'dah*) d'aquesta arrel. Pot dir-se, doncs, que la percepció dels especialistes en intel·ligència del caràcter dissipat de l'organització i del seu funcionament excèntric es correspon amb el nom.

No hi ha manera, d'altra banda, i a pesar dels molts esforços d'anàlisi i exegesi sobre el text alcorànic fundacional, d'establir connexions clares entre el tipus de discurs

sorgit d'al-Qaeda —en especial, el procedent d'Osama bin Laden i Ayman al-Zawahiri— amb cap dels variats cànons del discurs islàmic. Ben mirat, fins i tot la noció mateixa de *djihad* resulta ser, en l'al-Corà, ambigua, episòdica i inconsistent. La seua formalització com a part d'un projecte religiós és lenta i certament gens unívoca de significat. És defensable que el llenguatge religiós d'al-Qaeda pugui procedir del *wahhābisme*, un moviment reformador (fundat pel jurista 'Abd al-Wahhab, mort el 1791) que pretén restablir una estricta pràctica religiosa antiga i actualment deformada, compatible, tanmateix, amb elements seleccionats crucials de la vida moderna. És el cas conegut de l'estat dinàstic d'Aràbia Saudita. Tot i així, aquesta procedència o vinculació no dóna compte satisfactori ni del caràcter disseminat d'al-Qaeda ni de les seues accions o, més exactament, de l'elecció dels seus blancs. És pertinent, crec, insistir en el fet que, malgrat la probable relació formal del seu discurs religiós amb el *wahhābisme*, no sembla argüïble que al-Qaeda pretenga la reactivació d'un ordre islàmic religiós i primigeni, perdut en un passat anterior al segle XVIII. No es tracta d'un artífici resurrector. Ni hi ha res, d'altra banda, en els discursos musulmans més prominents que incite a

una permanent regeneració. O, almenys, no de manera singularment diferent del discurs religiós més genèric. Tampoc la seua inclusió en els moviments «islamistes», de vores difuses, afegeix intel·ligibilitat. Lluny, doncs, en la meua opinió, de ser al-Qaeda alguna cosa, per descomptat aterridora, que ve del passat o un monstre viu atrapat incomprendiblement en una falla del món actual, s'entén millor, justament, com una criatura moderna.

Per a entendre-ho així s'ha de tenir present, d'una banda, que mai no hi ha hagut una centralització jerarquitzada que regule un únic discurs islàmic i, de l'altra, que les variants religioses s'havien anat constituint de manera fortament local i regional, generant cultures pròpies. Per descomptat que hi havia principis i fonaments, sobretot els jurídics, reconeixadors com a comuns. Tanmateix, fins, almenys, la meitat del segle passat, era difícil d'imaginar el sorgiment d'un, per dir-ho així, «islam cosmopolita», portador d'una reivindicació històrica. És cert que la discussió sobre la maldat d'Occident apareix textualment al final del segle XIX de la mà de Jamal ad-Dīn al-Afganī (mort el 1897) i que representa, també, la fonamentació del panislamisme segons el qual el musulmà no té nació ni la comunitat religiosa pot ser dividida per raons de naixement, llengua o govern. Precisament, la diàspora de musulmans a Occident, inimaginable per a aquests primerencs panislamistes, ha produït efectes també aleshores impensats. La descontextualització dels musulmans de la contínua diàspora de les seues cultures religioses regionals ha fet possible, per primera vegada, la codificació d'un discurs islàmic simplificat, alliberat de discrets referents locals. També succeeix que la vida moderna en les ciutats

i regions europees, on han acudit a residir els musulmans, permet una juxtaposició de grups i porcions humanes de diferent regulació que no sembla afectar, per ara, el funcionament ordinari de la societat. També ha d'advertir-se que en aquests llocs es produeix una concentració tecnològica extraordinàriament densa i a l'abast de molts, que facilita la generació i el creixement de comunicacions. El contrast entre la imatge dels caps o portaveus d'al-Qaeda –Bin Laden i al-Zawahiri– caminant amb anciana dificultat per una muntanya de pedres i matolls amb la dels joves agents de destrucció, dominadors d'una logística complicada, pot ser pertorbador i opac per a un europeu, però resulta un missatge comprensible per a un musulmà, precisament perquè no estableix cap connexió funcional operativa entre els dos grups de personatges. Se sap que els que produeixen la mort no estan en la muntanya sinó entre els europeus.

La fixació de blancs d'al-Qaeda produeix enorme perplexitat entre els qui mesuren la capacitat de destrucció només en termes d'una organització de decisions i preparació jerarquitzada. Si no hi ha blancs distingibles per una caracterització tradicional militar és, segurament, perquè al-Qaeda s'ha atrevit a formular una pregunta terrible, i el que encara és més terrible, a contestar-la. Aquesta: es poden discernir diferències entre la malignitat política, l'estat injust i les societats d'on emergeixen? La resposta, diu, és no. Altres, en un altre temps no molt llunyà, també la formularen i trobaren, encara que breument, la mateixa resposta. Els bombardeigs massius sobre ciutats alemanyes, decretats per l'alt comandament de la Royal Air Force, l'estiu de 1943 i que causaren uns 600.000 morts, donaven per

descomptat que la malignitat de l'estat nazi era compartida per la societat alemanya. Naturalment, la majoria dels lectors i el que això escriu considerem la pregunta improcedent, però potser hi ha lectors més audaços. En tot cas, els entorns de la maldat política són difícils de retallar amb precisió. El cas d'al-Qaeda és un exemple descoratjador. Quin és el seu entorn? I on està? La resposta a aquestes preguntes determinarà l'estratègia militar que calga seguir per europeus i americans.

El discurs religiós d'al-Qaeda encobreix clarament un discurs històric de major relleu al tacte intel·lectual. És un discurs simple organitzat entorn de la metàfora de «les Croades», la intervenció militar europea permanent, incomprendible, ultratjant. La vella qüestió del retard «material» de les societats musulmanes, la deformació colonial, Israel, tot, de colp, exposat, sintetitzat, simplíssim, transmissible en un llenguatge religiós convencional, comprovable en l'Alcorà, la recitació de Déu. A la manca d'objectius immediatament polítics dels atemptats que busquen la mort, la mutilació i la minva, se la pot anomenar, vanament, nihilisme o qualsevol altra cosa.

Els que els duen a terme, que viuen entre europeus —que «estimen tant la vida com ells estimen la mort»—, segurament descriurien els seus actes com de «retribució» que ha de ser forçosament personalitzada.

Els actes resulten tant més esfereïdors en la mesura que són inexorablement descrits en un llenguatge antic i esquerp i com formant part d'un conte d'horror dictat fa ja molt de temps. Tot, per consegüent, és objecte de percepcions viciosament contràries que entorpeixen l'anàlisi. Bons exemples d'això són el descobriment d'un «terrorisme de rics» en al-Qaeda o una «demència històrica», la de l'islam, que, finalment, ha deixat sobre les platges d'Europa unes criatures ferotges i fredes capaces d'ordir lentament i en silenci complexes trames de mort.

L'escenari de la guerra dibuixat geogràficament per un contendent identificable i convencionalment fix —l'exèrcit dels Estats Units i els seus aliats— i l'altre dissipat i invisible i de blancs infinits és colossal. Convé dir-ho i no parlar precipitadament de derrotes o victòries. Entre altres raons perquè encara no ha estat possible concebre en què hauria de consistir la derrota d'al-Qaeda. □

Una defensa entossudida de la llengua francesa

Maria Bugades

Un assassinat est imminent, celui du français comme langue scientifique et commerciale. Qui s'expressa així de contundent és Claude Hagège, lingüista i professor del Collège de France, la màxima institució acadèmica francesa, en un article publicat a *Le Monde* el passat 28 de febrer. Probablement, la tasca d'un pròcer de la llengua i de les altes institucions acadèmiques de la pàtria deu ser aquesta: defensar la llengua pròpia, la llengua nacional, davant qualsevol amenaça, hipotètica o real. En aquest cas, el pròcer francès s'indignava per l'aprovació en l'Assemblea Nacional (en sessió nocturna, per passar més discretament i amb menor presència de diputats) d'una esmena a la llei de programació de la recerca que facilitaria la ratificació del protocol de Londres sobre les patents d'invenció. Un text, per cert, que imposa l'anglès com a llengua de les patents i anul·la l'obligació de traduir-les al francès.

Es dirà que l'afer és menor, perquè al capdavant la major part de les patents procedeixen del món anglosaxó, la contribució francesa és insignificant, com reconeix el mateix Hagège (*à cause de l'insuffisance de l'effort de recherche et de l'esprit d'invention* dels seus compatriotes), i el que es pretén amb l'esmentat protocol és afavorir la difusió i el coneixement de les patents a través del que, es vulga o no, és ja, des de fa molt

de temps, la *lingua franca* dels europeus, per no dir de la major part del món. Per a l'acadèmic francès, però, la ratificació d'un text que imposa l'anglès és il·legal, perquè viola l'article 2 de la Constitució (que declara el francès llengua de la República), i, a més, constitueix un atemptat a la sobirania de França, *et, par conséquent, le prestige de la France et son influence dans le monde sont ici gravement menacés, sinon ridiculisés*. No ens enganyem, ens adverteix sagaçment el professor Hagège: l'objectiu de l'operació no és el de facilitar la comunicació ni donar a tots les mateixes oportunitats a través d'una mateixa llengua, sinó el de treure qualsevol estatut oficial a totes les altres llengües que no siguin l'anglès en els sectors on qualsevol competència podria amenaçar els interessos comercials dels països anglòfons.

Aquest programa es troba ja molt avançat en el camp de les ciències, on les nomenclatures (inclosa la de la botànica, fins ara en llatí) han passat ja a ser en anglès, cosa que incrementa la supremacia dels investigadors anglòfons en detriment de tots els altres. D'altra banda, calcula «molt a la catalana» el senyor Hagège, aquesta mesura permetrà als presentadors de patents anglòfons fer algunes economies en costos de traducció —estimats per l'acadèmic en 23 euros per pàgina per a un text d'una dotzena de pàgines—, mentre que les em-

preses franceses es veuran obligades a contractar prioritàriament un nombre creixent d'enginyers anglòfons, i doncs a discriminar els francesos i comprometre la formació en francès que legítimament es demana ara als quadres estrangers. A més, les empreses franceses, sobretot les petites i mitjanes, com que només tindran accés a les descripcions tècniques i les informacions científiques a través de traduccions aleatòries fetes per elles mateixes veuran amenaçades la seua seguretat econòmica i fins i tot jurídica, per no parlar de la temible fragilització del dret francès i de la invasió de les demandes en anglès per casos de pirateria i altres abusos, sabent que França compta amb uns 40.000 advocats i els Estats Units amb almenys dos milions.

Es llançarà França per la via d'un declivi anunciat, del qual són còmplices molts francesos, ingenus o enganyats? La ratificació del protocol de Londres no milloraria en res la competitivitat de les empreses franceses. Per contra, es pot assegurar que conduiria a la decadència de França enfront d'una voluntat hegemònica anglòfona. El protocol de Londres sobre les patents d'invenció ha de ser vist com el que realment és: un acte de guerra contra les llengües i la seua diversitat. La seua ratificació seria un error tan dramàtic com absurd. És cert que, enfront de les amenaces de violència en el món contemporani, la solidaritat d'Europa i d'altres parts del món amb Estats Units està justificada. Però és això prou perquè tots aquests països immolen la seua sobirania lingüística, cultural i, per tant, en darrera instància, econòmica i política? A França, conclou l'il·lustre acadèmic francès, hi ha encara, al costat de les masses indiferents, un gran nombre d'esperits lliures i lúcids, disposats a lluitar contra les falses fatalitats.

Que el text de l'article ressenyat no és cap humorada ni l'obra d'un provocador infiltrat que pretenga ridiculitzar la llengua i la cultura franceses ho proven, en primer lloc, que el senyor Hagège existeix i que, efectivament, és un prestigiós lingüista i un il·lustre professor del Collège de France; que l'article ha estat publicat en el diari *Le Monde*, òrgan de la classe política i intel·lectual francesa més centrada i assenyada, i no, posem per cas, en *Le Figaro* o en *Le Canard Enchaîné*; i que, només el mateix dia que va ser publicat, va recollir una quinzena de reaccions, publicades en l'edició digital del periòdic, gairebé totes favorables a les posicions de l'autor. Unes apelen al «patriotisme lingüístic»; altres rellisquen per la senda del lirisme i la cursileria, sempre tan juntes: *Une langue c'est précieux et beau! Sédiments de l'histoire, d'une culture, d'un art*; i alguna fins i tot arriba a reivindicar la figura de Joana d'Arc, *notre héroïne nationale*, en una altra època amenaçadora de confrontació amb els anglesos.

Res no importa que les patents estiguen redactades en un llenguatge ultratilitari, sense floritures literàries, per tal d'extraure i presentar de forma simple la matèria de l'invent, ni que el fet que aquest llenguatge siga l'anglès facilitarà el coneixement del seu contingut als usuaris europeus, com reconeixen fins i tot els mateixos diputats francesos que han votat a favor de la polèmica esmena que ha suscitat les ires de l'articulista. El senyor Hagège i els seus companys d'indignació no estan disposats a deixar-ne passar ni una. Si per un tema aparentment menor alcen tanta polseguera, què no dirien o farien sobre les quotes de pantalla –en un país que disfressa sota la noble etiqueta de l'excepció cultural el proteccionisme, i encara el nacionalisme,

més desafortat— o la retolació lingüística de les llaunes de conserva, els envasats i tota mena de productes de consum que omplen les prestatgeries dels supermercats o de les botigues, magatzems, oficines, cafeteries i altres negocis que configuren el paisatge urbà? Realment passa la defensa del francès per articles tan pintorescos com el del senyor Hagège? Ell mateix, *Le Monde* i bona part dels seus lectors estan convençuts que sí. Per què em fa l'efecte que aquesta defensa tan entossudida (en les seues pròpies paraules) que fa del francès enfront de l'anglès, seria ell el primer a negar-la al català, o al basc, o al bretó, enfront del francès? Per què tinc la impressió que el senyor Hagège, que

s'escandalitza davant pretesos atemptats contra la llengua francesa, per nimis que siguen, s'escandalitzaria igualment si algú esgrimís els seus mateixos arguments en defensa de la llengua catalana? Per què em sembla que, tot plegat, el senyor Hagège i els seus arguments en favor del francès són intercanviables amb els acadèmics —i els polítics, i els periodistes i els intel·lectuals— espanyols i els seus arguments en favor de l'espanyol, més amenaçat, sembla, pel català que no per l'anglès? Per què tot això comença a cansar, a sonar ja a música massa oïda, com si s'haguessen evaporat els esperits lliures i lúcids que tant reclama, infructuosament, el senyor Hagège? □

TRANSVERSAL 27

Revista de cultura contemporània

EL SOMNI: TRANSCENDÈNCIA, FANTASIA, CONEIXEMENT

EL SOMNI: TRANSCENDÈNCIA, FANTASIA, CONEIXEMENT

La Mosca. Transversal Gràfic | Luis Durán | Julián Acebrón. L'atzarosa travessia nocturna | Michel Tofahrn | Luis Cencillo. Els somnis com a objecte científic i com a significants | Toni Ferron | Teresa Gómez. La creació literària i el miracle del somni | Albert Cano | Miquel Visa. La fulla de l'espasa | Norman Fernández. Somnis, vigília i vinyetes. La representació dels somnis en la historieta | Natàlia González | Alicia Guerrero. Somnis i malsons. Especular la substància onírica de l'arquitectura | Joan Rebull | Franco Bonaventura | Ressenyes d'Elena Banyeres | Amat Baró | Norman Fernández | Pepe Gálvez | Jean Paul Glutting | Maria Gomà | Alicia Guerrero | Antoni Guiral | Carles Hac Mor | Sílvia Jornet | Josep Lara | Victòria Lara | Aet Leemet | Arántzazu Leciñena | Victor Lorenzo | Jordi Albert Montero | Fina Nadal | Anna Puertas | Marianne Romec | Vanesa Usió | Patricia Vergara | Miquel Visa | Yexus.

XARXA TRANSVERSAL

Figueres. Laia Rocamora. «Retrats 799», Jordi Puig | Figueres. Elisenda Vidal. Josep Maria Cañellas (Reus, 1856-París, 1902) «Photographie des artistes» | Olot. Maria Domene. Espai Zero1: la perifèria comença a estar al centre | Granollers. Joan Manuel Soldevila. Homenatge a una actitud. Els premis Josep Escobar de còmic.

INFORMACIÓ I SUBSCRIPCIONS: IMAC, institut municipal d'acció cultural de Lleida

Av. Blondel, núm. 64. 25002 Lleida

Tel. 973 700 394. Fax 973 700 432

transversal@paeria.es www.revistatransversal.com

imac

institut municipal d'acció cultural

Ajuntament de Lleida

Una revolta reaccionària

Pau Viciano

No mos fareu catalans. Història inacabada del «blaverisme»

Francesc Viadel

306 pp., 2006, L'esfera dels llibres, Barcelona

Pocs fenòmens socials i polítics de la història recent del País Valencià deuen haver tingut tanta transcendència –i tan nefasta– com el regionalisme anticatalanista. La seua ombra continua projectant-se en el present, enverinant la convivència més elemental, entrebantant els projectes de normalització cultural i civil, apuntant l'hegemonia d'una dreta socialment depredadora i obsessivament antivalenciana, que ha hipotecat, en tots els sentits, el futur del país. El blaverisme representa una de les herències més negatives de la transició i és encara una de les manifestacions més evidents de la manca de qualitat de la democràcia en què vivim. Per això no pot atenuar-se la responsabilitat històrica –diguem-ho així, si cal– dels qui van protagonitzar aquest populisme conservador i dels qui van instrumentalitzar-lo, però tampoc no haurien de quedar-ne eximits els qui l'han justificat, tractant de veure-hi un

fons d'afirmació legítima de valencianisme –o millor, de *valenciania*– que, d'alguna manera, en disculparia la barroeria populista i fins i tot els excessos violents. Res més lluny d'aquests intents confusionistes que la imatge del blaverisme que, sense cap mena de maquillatge, ens presenta l'oportú llibre de Francesc Viadel: el d'una revolta reaccionària, instigada i utilitzada per la dreta local, que amb l'excusa d'oposar-se a un delirant *imperialisme català*, va atacar qualsevol intent de modernització de la cultura i la societat valenciana. En aquest sentit, no és un llibre que segueca el corrent dominant a hores d'ara en el panorama valencià, on s'ha instal·lat una veritable ortodòxia antifusteriana, de formes a vegades ploramiques i d'altres virulentes, que carrega la responsabilitat dels estralls del blaverisme en l'ideari de Fuster –massa catalanista, massa esquerrà, massa elitista, massa de tot–, mentre que es mostra comprensiva amb la reacció, potser temperamental però autèntica, del poble benintencionat. Com si la sinceritat dels protagonistes d'un moviment polític pogués legitimar o, si més no, disculpar la perversió del seu ideari i de la seua pràctica. En aquest sentit, Francesc Viadel té l'encert i el valor de posar sobre la taula dos aspectes del regionalisme anticatalanista que no són gens accessoris: en primer lloc, les seues connexions ideològiques amb el costat més tenebrós del nacionalisme espanyol, amb la seua catalanofòbia constitutiva, i, en segon, els seus trets xenòfobs i populistes, que permeten situar el blaverisme en el context dels corrents reaccionaris que han sorgit arreu d'Europa a la dreta dels partits conservadors de tall tradicional. D'aquesta manera, encara que amb un estil propi i uns registres diferents, *No mos fareu catalans* se

situa en el deixant de *La pesta blava*, l'assaig que Vicent Bello va publicar el 1988 sobre els orígens i el significat polític del regionalisme anticatalanista. Aquell llibre, aparegut en el moment que un sector del nacionalisme valencià –sota la marca de «tercera via»– començava a orientar-se cap a la dreta, seduït per l'èxit populista d'Unió Valenciana, va resultar incòmode, i per això va ser objecte de tota mena de desqualificacions o, simplement, condemnat al silenci. El cert és que l'obra de Vicent Bello era un primer intent de teorització sobre la funció social i política de l'anticatalanisme local, assimilable als neofeixismes europeus, i alhora una anàlisi del seu discurs, amb una abundant aportació de cites i de dades concretes. El llibre de Francesc Viadel no parteix d'aquestes pretensions analítiques, cosa que no vol dir que no estiga construït a partir d'unes idees molt sòlides, fruit sens dubte de lectures històriques i sociològiques ben assimilades, sobre el que va ser el tardofranquisme i la transició democràtica. Es tracta d'una obra d'un bon periodista, cosa que es fa sentir tant en l'afany d'aportar documentació, de fets concrets, com en l'agilitat i l'eficàcia de l'escriptura. Certament, un fenomen tan important com l'anticatalanisme valencià hauria d'abordar-se des de la recerca històrica acadèmica, ja hauria de ser tema de tesi doctoral, com també el que han representat González Lizondo i el seu partit o el paper de *Las Provincias* i del món empresarial local en tot aquest afer. Ja sabem que la història immediata o del temps present exigeix cauteles metodològiques especials i sovint ha de fer-se sense disposar de totes les fonts documentals que caldria. Però això no hauria de ser una obstacle insalvable per a començar a abordar aquest període històric des de la recerca

universitària. Un assaig construït com un bon reportatge periodístic, certament, no pot suplir l'abast d'una tesi doctoral, però cal tenir en compte que es tracta de registres diferents, d'aproximacions distintes a una realitat apressant. El que ha fet Francesc Viadel és recuperar materials i teixir una narració d'uns fets recents però que corren el risc d'esborrar-se o de reinventar-se en el terreny de la memòria pública. I ho fa aportant les reflexions necessàries perquè tota aquesta història no es quede en un enfilall de despropòsits grotescos, sinó que siga intel·ligible com el que ha estat, un procés de revolta conservadora contra la proposta de renovació i de modernització de la cultura i de la trama civil del país.

Aquest itinerari s'inicia amb una recapitulació dels orígens històrics de l'anticatalanisme actual, centrant-se en les primeres reaccions, als anys seixanta, contra les idees de Joan Fuster, i acaba avui mateix, amb una visió *radical*, sense concessions edulcorades, del que representa l'hegemonia política i social conservadora al País Valencià. L'obra s'endinsa, doncs, per terrenys que ja fa temps que exigien un tractament rigorós i àgil, capaç d'arribar a un públic ampli. Mentre esperem la tesi doctoral necessària, Francesc Viadel recull dades, les inventaria i les interpreta per a explicar el que ha suposat el goven de la dreta valenciana –i espanyolíssima–, des de la irrupció aleshores banalitzada del blaverisme polític amb Unió Valenciana, fins a la deriva actual d'un Partit Popular que n'ha pres el relleu, per fagocitar l'antic electorat regionalista i rendibilitzar, alhora, el difús sentiment anticatalanista que han infiltrat en capes encara més àmplies de la societat valenciana. *No mos fareu catalans* permet resseguir els episodis clau d'aquesta

massa llarga trajectòria de la dreta local, un exercici ben higiènic que, per motius difícils d'entendre en termes merament intel·lectuals, no s'ha practicat gaire. Òbviament, d'excepcions, n'hi ha, com l'assaig autobiogràfic de Francesc Burguera, *És més senzill encara, digueu-li Espanya* (1991) o el dietari compromès de Gustau Muñoz, *A l'inici del segle* (2002), per esmentar dos gèneres diferents sobre la memòria. Però en general, en els assaigs dedicats en els darrers anys a la «qüestió nacional» valenciana, les anàlisis crítiques del passat recent –quan n'hi ha– solen perdre vigor en arribar a la transició. Com a màxim, alguns papers carreguen contra la covardia i les defeccions del govern autonòmic socialista, que certament n'hi hagué, però no tenen la mateixa motivació polèmica per a desemascarar el cost –molt pitjor– que ha tingut i té encara la darrera dècada de govern conservador, on l'anticatalanisme, lluny d'apaivagar-se, resta latent com un poderós exèrcit de reserva mobilitzable quan l'hegemonia de la dreta pugua veure's qüestionada. Això, quan no s'aplaudia l'arribada al poder d'Eduardo Zaplana i els seus amics com l'emergència d'un veritable «poder valencià» que contrastava amb la submissió dels socialistes locals als dictats de Madrid. O les lloances que es van fer al suposat valencianisme *moderat* que, vist i no vist, s'atribuïa a Francisco Camps. I tot això no ho deia només *Las Provincias*, sinó que ho signaven en els seus articles d'opinió i en els seus assaigs alguns nacionalistes de tota la vida. A hores d'ara tant se val el que hi havia de càlcul interessat o de síndrome d'Estocolm en aquells papers. La realitat, tossuda i radical com és ella, ha posat cadascú al seu lloc. I en aquest aclariment necessari, un llibre com aquest de Francesc Viadel té l'enorme

mèrit de refrescar-nos la memòria, fins i tot la més recent, esbargint la boira d'encens que deixen anar els aparells de propaganda popular i els seus valencianistes àulics. En aquestes pàgines podem reviure i analitzar els darrers anys de la política valenciana, amb capítols sencers dedicats a les primeres iniciatives *culturals*, del tàndem Lizondo-García Broch en l'Ajuntament de València tot just alliberat de les mans dels *catalanistes* socialistes. Hi trobem els tripijocs que han anat marcant la carrera política de Zaplana, bomber i piròman de l'anticatalanisme, que es treia d'una mànega l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, mentre que per l'altra rajaven diners per a finançar generosament el secessionisme lingüístic. Francesc Viadel, com a bon professional que es coneix el medi, disseca les intrigues de Maria Consuelo Reyna al capdavant de *Las Provincias*, amb totes les misèries i genuflexions que va saber explotar. Hi trobem també els episodis més recents d'aquesta sòrdida història, com l'adopció de l'anticatalanisme més desacomplexat per part de Camps i González Pons –tan seriosos i circumspectes com semblaven– i les trames més tèrboles del GAV i la irresistible ascensió de l'(ex)falangista García Santandreu al lideratge d'un blaverisme refundat i confirmat en les seues essències i pràctiques més ultramuntanes. Tot això fins a arribar a les denúncies més recents sobre corrupció política i negocis immobiliaris que, de vegades, fan la impressió al lector d'estar davant una novel·la de Ferran Torrent, un altre dels escassos notaris –a la seua manera, amb la seua eficaç literatura– de l'insà clima polític i social propiciat per l'hegemonia de la dreta. Finalment, cal remarcar, per la seua novetat i pel que pot desvelar sobre la naturalesa del blaverisme, les informacions

sobre els seus lligams amb l'anticatalanisme de les Illes Balears i de la Franja de Ponent, que han arribat a constituir una mena de plataforma de Països Catalans a l'inrevés. Un llibre d'assaig, doncs, necessari, ben resolt i, per descomptat, molt més útil i *constructiu* amb la seua crítica documentada que tants papers de *consens* massa preocupats per apaivagar l'anticatalanisme local. Tot amb les millors intencions, és clar. □

Maièutica de la crítica. Notes a propòsit d'un llibre incitador

Enric Sòria

Dialèctica de la ironia

Guillem Calaforra

306 pp., 2006, PUV, València

Probablement, el primer que salta a la vista en la lectura de *Dialèctica de la ironia. La crisi de la modernitat en l'assaig de Joan Fuster*, de Guillem Calaforra, és el caràcter insòlit d'aquest llibre, almenys en el nostre context. Insòlit per la llibertat del punt de vista i la novetat de les idees, pel rigor, la tenacitat, la minúcia i la profunditat de l'anàlisi i també per l'altura amb què sosté,

de cap a cap, la seua discussió. No crec que siga exagerat dir que, dins de la bibliografia fusteriana, aquest llibre marca una fita i dóna també un exemple que hauria de ser seguit. Però les seues virtuts transcendeixen aquest marc, en la mesura que l'anàlisi de les lectures, els temes i les contradiccions de l'obra fusteriana il·lumina un panorama més vast, el d'un bon conjunt d'idees, i de dilemes, que han marcat el pensament de la modernitat.

Em sembla, doncs, que parlem d'un llibre important, i també d'un llibre interessant; és a dir, que ens permet de dialogar amb ell, de vegades des de l'acord de fons i de vegades des del relatiu dissentiment. I permet, o millor dit, incita a una cosa més interessant encara que el diàleg: a reflexionar sobre els problemes que debat; a projectar noves idees gràcies i a partir de les idees que ens ofereix. Un llibre interessant ho és, sobretot, perquè és fecund.

I què busca discutir i il·luminar; què és, en definitiva, aquest llibre interessant? Enmig de protestes de modèstia una mica excessives, el seu autor ens confessa en el pròleg que, en un principi, havia pretès escriure un treball sobre la lectura que Joan Fuster havia fet de Nietzsche, però que prompte va entendre que aquesta *relectura*, per a tenir sentit, reclamava un context més ampli, dins del qual no era gens desafortat situar Fuster: el de la crítica a la Il·lustració feta des de dins, per mitjà d'una raó que s'autoexamina, de vegades fins a soscarar les seues pròpies bases.

L'autor també ens diu que el llibre sorgeix d'una contradicció personal, motivada per la barreja de plaer estètic i d'insatisfacció teòrica que la lectura de Fuster li procurava, unida a l'estimulant sospita que Fuster no ho deia tot, ni de bon tros, sobre els seus

referents intel·lectuals, i que tant les seues ponderacions com els seus desdenys molt sovint oculten el mateix que assenyalen (com a bon polemista, Fuster solia ser molt ingrat amb els autors que més li interessaven). A aquesta contradicció apetitosa, s'hi sumava la suspicàcia davant la monotonia unànime d'una part de la crítica fusteriana, que més que il·luminar els textos de l'autor d'*El descrèdit de la realitat* amb noves aportacions, s'ha dedicat a reiterar variacions de l'apologia celebratòria o defensiva. Intentar una lectura vertaderament fusteriana, és a dir, crítica, era una aposta que valia la pena de fer.

Dit siga de passada, crec que convindria matisar els aspres comentaris que mereix la recepció crítica de Fuster en aquest llibre –i que, si per una part subratllen el caràcter insòlit de la proposta, per l'altra arriben a ser injustos–. És cert que la reiteració beata de llocs comuns s'ha prodigat massa en la bibliografia fusteriana, però no és possible classificar-la sencera, sense més distincions, dins la polsegosa casella de la lletania hagiogràfica. El mateix autor reconeix que en els últims anys hi ha hagut aportacions valuoses i innovadores, com les de Joaquim Espinós, Ferran Archilés, Justo Serna i Encarna Garcia Monerri, i manifesta els seus deutes amb algunes observacions fèrtils d'Antoni Riera, Vicent Salvador, Enric Balaguer o Josep Ballester, entre altres. Al meu parer, no s'hauria de menystenir en absolut ni la validesa divulgativa i pionera del llibre de Josep Iborra, *Fuster portàtil* (que si, d'una banda, posà en circulació per primera vegada molts dels que després serien llocs comuns de la «crítica» fusteriana –cosa que també té el seu mèrit–, de l'altra va saber compondre una aproximació bastant ajustada, plena d'encerts de detall,

sobre el conjunt de l'obra de Fuster), ni els papers ortodoxos, però entenimentats, de Francesc Pérez Moragon, ni els aguts suggeriments crítics de Vicent Raga –o, en un altre terreny, de Manuel Ardit–. A pesar dels seus excessos interpretatius, tampoc es pot regatejar a Antoni Riera el valor d'haver situat l'obra de Fuster en el context del pensament contemporani, assenyalant una orientació de lectura al mateix temps necessària i fructífera, com el mateix llibre que comentem s'encarrega de demostrar.

En resum, *Dialèctica de la ironia* busca establir un debat aclaridor entre Fuster, un seguit de pensadors crítics –des de la Il·lustració fins avui– i l'autor mateix, al voltant d'alguns dels problemes essencials del pensament modern. El primer objectiu d'aquest acarament és posar en relació –fins al punt que els textos ho permeten– l'obra fusteriana amb tot el corrent de pensament «que dirigeix contra la Il·lustració la mateixa mirada freda amb què aquesta s'enfronta al món; és a dir, aquell corrent capaç de subvertir les certeses adquirides des del racionalisme setcentista, tot i ser-li al mateix temps radicalment fidel». El segon és esbrinar el grau de coherència interna i de radicalitat crítica que manifesta el pensament de Fuster dins aquest àmbit: quines preguntes gosa o no plantejar i quines respostes suggereix.

Com és obvi, perquè l'experiment fóra factible, Calaforra havia de fer una tria de temes i, sobretot, d'autors. Entre els pensadors que acara amb l'assagista de Sueca hi ha Sade, com a representant evidentment heterodox de la Il·lustració radical; Nietzsche, com a gran qüestionador filosòfic de la raó il·lustrada, i alguns dels seus principals hereus, Max Weber, Michel Foucault, Emil Cioran, els membres de la

Teoria Crítica (més coneguda com a Escola de Frankfurt) i els dits filòsofs postmoderns, Lyotard, Derrida, Vattimo, etc. D'altra banda, l'autor mateix ens adverteix que ha hagut de prescindir d'alguns dels pensadors de la modernitat amb què Fuster és clarament relacionable. Ací no trobarem ni Gramsci ni Russell, i hi ha poc de Hegel —una pista molt ben ocultada pel de Sueca, però que valdria la pena de rastrejar— i de Marx. El lector també hi podria trobar a faltar Freud; la crítica fusteriana —quasi sempre implícita, i més dialogant del que sembla— a les especulacions més militantment antimodernes de Heidegger només s'hi trasllueix entre línies, i, sobretot, s'hi troba a faltar Sartre. Calaforra no vol tancar el seu tema. En té prou amb explorar uns camins; és a dir, amb assajar-se assajant-los, com el mestre reclama. Però els camins que tria, els recorre a consciència. I amb això proposa un repte que cal desitjar que siga atès. Aquest llibre és també, o sobretot, una autèntica provocació intel·lectual en el sentit més literal del terme. Qui vulga resseguir les vies que l'autor ha deixat de costat, està convidat a fer-ho, però ja pot posar-se a treballar.

El mètode d'exploració que Calaforra segueix és el filològic i, més endavant, l'hermenèutic. Es tracta d'escatir, en primer lloc, quins dels autors esmentats va llegir en efecte Fuster, i quin profit en va traure; en segon lloc, interpretar les conseqüències d'aquesta lectura: «quina és la resposta del nostre assagista als reptes que plantegen els crítics de la modernitat». Finalment, hi ha la síntesi, on es ressalten els problemes i les ambigüitats, les arestes que aquesta nova lectura ha fet comparéixer, les noves preguntes que suscita. Al meu parer, aquesta és la part més valuosa d'un llibre molt

complet, perquè és la que més ens exigeix de pensar, als seus lectors.

Plantejat així, *Dialèctica de la ironia* no solament naix d'una insatisfacció, sinó que s'enfronta amb una dificultat essencial. La temàtica és inevitablement filosòfica i Fuster no era un filòsof, més aviat en feia unes burles brutals: «la filosofia és l'art d'agafar la vaca pels collons», etc. Bé que en això, com sempre, Fuster no ho deia tot, i de vegades tenia la coqueteria de presentar-se com a quasi filòsof, o sense quasi, i de ser llegit com a tal. Fuster no era un filòsof, però sí un pensador en el sentit de Gadamer (perquè tots els humans pensem). Des del punt de vista professional, era un escriptor, un literat, i, dins d'aquest conjunt, un assagista, i el que se'n sol dir un intel·lectual. Fet i fet, al llarg de tota la seua obra, Fuster va ser un escriptor d'idees sobre idees, amb molt poques concessions al relat o la mera descripció. Un escriptor així havia de ser conscient que li calia enfrontar-se amb les idees que es discutien al seu temps, i que alhora el posaven en qüestió i el conformaven. I ho era, sens dubte. Podríem fins i tot sospitar que, en part, els seus desdenys cap a la filosofia —o les reiterades apel·lacions al sentit comú rural, que sovint no són més que una exasperant invitació a fugir d'estudi, quan el debat se li complica més del compte— no eren sinó maniobres per a camuflar la inseguretat de l'*amateur* davant d'una disciplina notablement hermètica, però que havia d'arribar a conèixer amb solvència si és que volia dir la seua amb un mínim d'acuitat incisiva i d'eficàcia convincent. Precisament això és el que fa que un acostament filosòfic a la seua obra siga molt revelador.

Però, per l'altre costat, un assagista del tipus encarnat per Fuster és algú que es

guanya la vida escrivint de pressa textos més o menys referits a l'actualitat política, social i cultural, i on el debat d'idees sol estar referit a una ocasió o un pretext concrets. Un assagista és algú que, més que escriure el que pensa, pensa el que escriu, i ho pensa quan i mentre ho escriu. Ací ens trobarem, per tant, davant un pensament necessàriament fragmentari, dispers, divers i sovint contradictori, amb els problemes d'interpretació que un magma així comporta. Calaforra ho té en compte. L'aposta és, doncs, complicada, i la peça, elusiva. Només gràcies al fet que el caçador és un filòleg i un lector altament competent, el resultat és exitós. *Dialèctica de la ironia* no solament ens revela porcions molt importants del pensament fusterià, amb contradiccions i tot, sinó que també il·lumina els autors amb què el compara (que no són precisament senzills) i, a més, ens diu alguna cosa del que pensa el seu autor. El conjunt és una autèntica festa de les idees i, a més, una radiografia precisa d'un grapat de dilemes intel·lectuals i morals de la modernitat, i dels seus contradictors.

La secció filològica del llibre és, senzillament, esplèndida. El punt central és, com calia esperar, la perquisició de les traces que Nietzsche deixà en Fuster. Tot i que el de Sueca en parla només de tant en tant (i quasi sempre amb una estudiada displicència), és evident que es va barallar durant dècades amb el profeta de Sils-Maria. Les conomicàncies entre tots dos són manifestes. La radical crítica del llenguatge com a gàbia del pensament que fa Fuster és una glossa del conegut *dictum* de Nietzsche: «No ens desempallegarem de Déu perquè continuem creient en la gramàtica». La crítica fusteriana de la noció de «veritat» també poa de Nietzsche, i les seues ironies sobre el

«*cogito ergo sum*» cartesiana són una paràfrasi, quasi *ad litteram*, d'un conegut passatge, el 16, de l'inici del *Més enllà del bé i del mal* nietzscheà. Més enllà d'aquestes citacions, i d'altres, hi ha un munt d'afinitats: el perspectivisme, l'assumpció de la utilitat per a la vida com a criteri sustentador dels valors, l'interés cautelós per observar les estratègies del domini i del ressentiment, el gust per l'aforisme i la fragmentació, la sospita sistemàtica, etc.

És evident que aquestes afinitats tenen límits. Fuster no és tan radical com el filòsof; no renuncia al positivisme ni segueix Nietzsche en el seu qüestionament de l'actitud científica. D'altra banda, és impermeable als principals motors del pensament nietzscheà: la voluntat de poder i aquell vitalisme dionisiac, sovint jovial i de vegades extàtic, amb molta parafernàlia heroica, que impulsà Nietzsche a anar més enllà del nihilisme i donar el gran sí a la vida. Fuster defuig les extremitats, no és alpinista, s'exalta poc i no delira mai. Tot amb tot, pense amb Guillem Calaforra que Fuster té més coincidències amb Nietzsche que amb cap altre filòsof, a pesar de l'antipatia que li devia provocar la seua retòrica grandiosa. «No seria la primera vegada que un intel·lectual de gran nivell es distancia de manera ostentosa respecte d'aquells amb qui l'uneixen afinitats veritablement sòlides».

Al meu parer, Calaforra també l'encerta plenament quan troba l'arrel de la fascinació fusteriana per Sade, no en les crapuloses amenitats d'una imaginació llibertina desfermada, sinó en el fet que hi veu la primera i més radical formulació d'un materialisme il·lustrat conseqüent, sense contemplacions, que, endut per la voluntat d'eliminar els mites, no vacil·la a l'hora de soscar els

fonaments de la moral i de reactualitzar la *lògica*, pretesament natural, de la barbàrie. Per a Fuster, la resposta simple i brutal, de tan mecànica, que l'immoralisme il·lustrat de Sade dona a les apories de la raó degué ser sempre una temptació latent, una de les seues quotes d'ombra.

Són igualment valuoses les pàgines dedicades a autors que Calaforra coneix molt bé, com Weber i Foucault (les pàgines sobre aquest matisen amb penetrant claredat un punt central de la seua obra, com ho és el de les relacions de poder, i, convenientment desenvolupades, podrien fornir una excel·lent introducció a aquest pensador). En parlar de la Teoria Crítica, observa que les idees i els temes d'investigació que aquest cercle cultivà haurien hagut d'interessar molt a Fuster, però que aquest només els va llegir al vol (amb l'excepció de Marcuse, el més publicitat llavors, i un dels menys interessants sempre, dels pensadors del grup) i no els va repensar a fons. L'autodidactisme filosòfic de Fuster li va jugar ací una mala passada. El mateix, i potser amb més raó, es podria dir respecte als denominats filòsofs postmoderns, amb els quals hauria pogut compartir, i discutir, moltes de les idees que més els preocupaven, a l'un i als altres, i que, precisament per aquesta manca de diàleg, molt sovint en Fuster no passen d'intuïcions sense desplegament pròpiament dit. Fa la impressió que, més enllà de les lectures juvenils de *Revista de Occidente* i d'una curiositat vertaderament omnívora, oberta a tot el món lletrat, Fuster no es va obligar mai a la freqüentació sistemàtica d'aquells autors que, des del vessant diguem-ne acadèmic, intentaven respondre, o almenys plantejar amb la major agudesia, aquelles mateixes qüestions que més l'obsedien a ell. I el seu assaig se'n ressent.

Dins aquest sector dels autors poc o gens llegits per l'assagista de Sueca, és particularment brillant la comparació amb Cioran, un autor que Fuster no cita mai, i que potser desconeixia, però amb qui té sorprenents semblances d'estil; tan grans que necessàriament han de reflectir-ne d'actitud. És cert que els aforismes de Cioran són més densos i profunds que els de Fuster, però també més emfàtics, amb la posada en escena tràgica d'un exhibicionista virtuós de la desolació. Fuster no és tan histriònic, va més arran de terra, és més lleuger i àgil i la seua mordacitat és més esmolada. Amb tot, els aforismes de l'un i de l'altre arriben a cotes molt semblants de negativitat i de desencantament.

Calaforra ressalta que és en els seus aforismes on trobem el Fuster més nihilista, més càustic i més rotund. Hi detecta també un rerefons contingut, o reprimat, però llegible, de desil·lusió, d'amargor i d'angoixa (un to de fons que s'intueix també en alguns dels seus versos i sobre el qual Justo Serna i Encarna Garcia han fet observacions molt perspicaces). Crec que aquest univers íntimament desencantat es podria posar en relació amb la *vivència* fusteriana de l'existencialisme, amb l'angoixa de saber que l'home és un ésser per a la mort, irremeiablement atrapat en el temps davall d'un cel buit. Fuster reviu íntimament aquesta devastació que l'existencialisme formula amb contundència, però es nega a seguir Sartre en el que aquest pensament té d'afirmatiu, en tant que és una filosofia de la llibertat i de l'acció, en la qual l'home es dona sentit a si mateix i al món per un acte voluntari. De nou, com en el cas de Nietzsche, trobem que Fuster és molt porós a la part negativa, desemmascaradora o qüestionadora del discurs dels seus mestres, però és refractari

al component afirmatiu. Un altre punt en comú amb Cioran.

Dialèctica de la ironia gira al voltant d'una sèrie de grans temes: la reflexió sobre el saber, la veritat i la ciència; la ironia i l'escepticisme com a estratègies de la desconfiança; les contradiccions d'un univers moral i ideològic sense fonaments on descansar; les aspiracions d'un intel·lectual disposat a incidir en el seu temps des de la reticència, o les troballes i les limitacions del diàleg implícit de l'assagista amb els *maîtres à penser* de la seua època; un conjunt temàtic que l'autor ataca des de diversos angles a fi de ressaltar-ne la imbricació interior i també la qualitat polifacètica del discurs fusterià. Aquesta espiral de l'argumentació fa massa reiteratius certs passatges del llibre, especialment en la segona part, però alhora fa justícia a la notable diversitat d'implícits de les idees debatudes, tal com s'expressen en l'obra que examina. Fuster, si no és alguna cosa, és un pensador monolític, ni un expenedor de manuals, i és molt probable que només puguem copsar-lo si interroguem una vegada i una altra els seus textos des d'una multiplicitat de perspectives, ja que, al cap i a la fi, les intencions que els van anar provocant foren també diverses.

Aquest calidoscopi recursiu que, d'alguna manera, és l'interrogatori a què Calaforra sotmet l'assagista de Sueca, acaba posant en evidència el caràcter paradoxal del pensament d'aquest. Per exemple, s'ha dit de vegades que Fuster prelude les idees postmodernes. És una afirmació que convindria matisar molt, i Calaforra ho fa amb destresa. D'una banda, Fuster critica de tant en tant totes les ideologies (i alguns grans relats); posa en qüestió el llenguatge, la moral (que sempre serveix interessos) i la

noció de veritat; és un desconfiat contumaç; com la seua ironia, els seus símls solen ser degradadors (un recurs que pogué aprendre en Nietzsche: entre la definició d'Unamuno com a Conchita Bautista de la filosofia de l'un, i la de Sèneca com a torero de la virtut, de l'altre, hi podem conjecturar una genealogia); la direcció del seu pensament és, en general, negativa: desemmascara, desmitifica, desinfecta, etc. Però, d'altra banda, també trobem en Fuster una manifesta devoció per les ciències exactes, una adhesió constant a un materialisme històric, i biològic!, quasi elemental de tan mecànic, i una fascinació visible pels tipus de pensament fortament sistemàtics, com el marxisme i el positivisme. Al costat, o al marge, de tot això, hi trobem l'intel·lectual cívic, l'humanista amable, el partidari del diàleg, el seny, el progrés i la civilització: un bucòlic enraonador de l'alegria. Tot plegat, no és que sembla incongruent; és que ho és. De fet, no encaixa de cap manera. Igual que no deixa de sorprendre que l'home que als anys cinquanta va descriure amb tanta simpatia l'humanisme d'Erasme i de Thomas Mann, o va denunciar el dogmatisme sacerdotal del sistema soviètic, i l'iracund martell d'heretges que, l'any 68, va redactar un famós article a *Serra d'Or* sobre el final de la primavera de Praga, foren la mateixa persona.

El Fuster que Calaforra perfila és un racionalista de manual –positivista, materialista, etc.– perpètuament temptat de llançar la devastadora desconfiança que li és substancial sobre les pròpies conviccions i convertir-se, així, en un nihilista acabat, de la varietat més fastigujada. De tant en tant, s'hi deixa anar, però sempre acaba fent-se arrere. Potser perquè cedir del tot a aquesta temptació (i a la seua coherència simple i

assoladora), és el que, com a intel·lectual, no vol ni pot fer. La temptació simètrica, la d'acceptar la comoditat d'una doctrina convenientment esquemàtica, manejable i salvadora, i cancel·lar així tota incertesa, també degué enllepolar-lo, especialment a partir dels anys seixanta, tot i que el seu tarannà profundament antidogmàtic l'havia de blindar millor contra aquests cants de sirena.

En tot cas, les contradiccions del seu pensament podien ser lacerants. Parlem d'algú que, en l'àmbit del coneixement, només defensa la ciència dura, perquè és útil, i considera les ciències socials com a «fabulacions pseudocientífiques» i xerrameca. Què podia pensar, doncs, de l'assaig que ell mateix practicava? Com es pot defensar la ciència positiva, contra els fums de la paroleria deixatada, des de la literatura i la retòrica? I com pot dedicar-se a desemascarar mentides qui sosté que no hi ha veritats? Com es pot propugnar l'humanisme i la civilització des d'un biologisme descarnat que ha reduït la psicologia a la bioquímica i el joc de la cultura al xoc dels interessos? Fuster s'ho pregunta, però no s'ho respon, si no és per la tangent.

Un bon exemple és el de l'ètica. Fuster rebutja qualsevol fonamentació religiosa o doctrinària (si és que no són sinònims) per al judici moral, però no hi proposa cap alternativa. El deixa sense base, tot sabent que cal una base: «Si la denúncia, qualsevol denúncia, no es fa a partir d'una ètica, des d'on la farem?». Fuster no pot contestar aquesta pregunta, perquè ell mateix s'ho veda. Per a ell, tota ètica parteix d'una posició política prèvia, i les conviccions polítiques no són més que derivats instrumentals d'interessos materials. L'ètica, les ètiques, no són, doncs, més que armes en

la lluita per la dominació social. Així —com diu en més d'una ocasió el mateix Fuster—, la justícia, la moral o el bé són aspiracions necessàries per a qualsevol consideració de la humanitat que no siga abjecta, però, alhora, no són més que trampes, mentides, subterfugis, instruments coercitius o opiàcis del poder per a sotmetre'ns, com la mateixa cultura, vista així, o el llenguatge, o, per què no, com la raó que li permet de copsar-ho i de dir-ho. Fuster és ben conscient de la brutal paradoxa que la seua manera de pensar l'obliga a assumir, perquè en aquests termes és irresoluble. D'ací la temptació de la simplificació nihilista o doctrinària, o de la fugida endavant, amb la cortina de fum de la utilitat pragmàtica (per a qui?). Al capdavall, com que ell no és un filòsof, es renta les mans davant els atzucacs a què condueix pensar a fons els seus propis arguments, i se les torca amb la prosa més ben articulada que s'ha escrit mai en català.

Llegit amb disciplina filosòfica —agafant la vaca pels collons, tan fort com es puga—, que és com el llegeix Guillem Calaforra, l'assaig fusterià demostra ser molt penetrant, però també és un garbuix de contradiccions. Una vegada vaig escriure que Fuster «és un moralista que posa en qüestió totes les ètiques, un polemista que es pregunta què és la veritat, un predicador sense doctrina i un pedagog sense cató». Aquestes contradiccions no són evadibles. Precisament el fet que Fuster les debat, i s'hi debat a dins, sovint amb extraordinària agudesia i energia, dota els seus textos de tensió interior, de vida i de capacitat de fascinar, però també provoquen aquella insatisfacció teòrica que, juntament amb el plaer estètic, ha fet nàixer el llibre que ara comentem. D'una banda, aquest cúmulo de paradoxes converteix l'assaig fusterià en una bona es-

cola de pensament, l'ompli de possibilitats i permet al seu autor fer tots els papers de l'auca (a part de brindar una oportunitat única per a convertir la ironia abrasiva i la retòrica suàsòria en una forma alhora astuta i transparent de gran estil). De l'altra, els camins que aquesta fascinadora escola obri, no es poden recórrer sense perplexitat de cap a cap. Són, constitutivament, assajos. Guillem Calaforra ens recorda que pretendre convertir-los en una altra cosa seria desnaturalitzar-ne el sentit.

Al final d'aquest llibre, el seu autor dedica unes pàgines magistrals a analitzar les qualitats proteiques de la ironia de Fuster (alhora caràcter i estratègia) i també fa un esment sobre la naturalesa problemàtica del seu nacionalisme. Ací fa una observació molt aguda. En el nacionalisme —com en tota la seua activitat cívica—, Fuster fa una peculiar projecció col·lectiva de la concepció existencialista de l'individu, amb l'afirmació de la singularitat i el dret a la diferència. Hi actua també un imperatiu d'autenticitat —«cal ser el que som», escriu Fuster— on és possible detectar insospitats ecos heideggerians. Calaforra suggereix que el compromís identitari de Fuster sublima la negativitat de les seues conviccions metafísiques en l'intent actiu, decidit, de construir una comunitat de sentit amb els altres. Una resposta nacionalista a Sartre. D'això, que en si no està ni bé ni malament, cadascú en podrà pensar el que voldrà, però l'observació probablement és encertada.

Com també m'ho semblen aquests comentaris finals de Guillem Calaforra, que ens recorden que estem parlant d'un escriptor: «Des del meu punt de vista, les respostes de Fuster a determinats problemes de la 'crisi de la modernitat' són insuficients. Però la força del seu assaig no radica tant

en les idees que exposa, sovint molt i molt discutibles, sinó en la perfecta conjunció entre la forma lingüística i la intuïció de pensament». «Podem deixar-lo intacte en el seu rang d'escriptor genial sense haver d'abdicar de la nostra dignitat de lectors crítics». Fent precisament això, Guillem Calaforra ha encertat a escriure un llibre de veres fusterià. I això és el millor homenatge que el gran crític de Sueca mereixia. □

El descrèdit de la lletgesa

Justo Serna

La València lletja

Adolf Beltrán

196 pp., 2005, Àmbit, Barcelona

Viatjar consisteix no sols a recórrer geografies distants i fins i tot inhòspites. Hi ha una superstició novel·lesca que ens fa creure que l'aventura és sempre llunyana, que el risc que ens madura es dóna en paratges allunyats. I, tanmateix, allò bo i allò dolent són ací a tocar, així com allò bell, allò sinistre, allò lleig o allò sublim: no són sentiments que necessitem buscar a milers de quilòmetres, en viatges intercontinentals que enforteixen el nostre esperit. Hi ha aventures sedentàries o ordinàries que ens sorprenen molt a prop. En efecte, el desplaçament més xocant pot donar-se

quan ens endinsem en allò quotidià, en allò que és més proper, veient-ho d'una altra manera. I allò més pròxim és aquesta ciutat sentimental de la qual no escaparem, aquella urbs en la qual hem crescut adaptant-nos als seus cantons i racons. És a aquesta localitat a la qual lliurarem al capdavant els nostres ossos i els nostres humors i, per això, observar-la bé ens obliga a desatendre els automatismes de nadiu, a mirar millor per distingir el que uns ulls mandrosos no veuen. Es tracta d'apreciar, de fotografiar, de prendre apunts, a la manera d'un transeünt accidental.

Amb les pupil·les ben obertes, bocabatat per les dimensions de la ciutat i per la raresa dels seus carrers, el passejant inquisitiu mira esbalaint-se del que veu i del que no va veure abans, del nou i del vell, de la destrucció i del caos, de la coherència arquitectònica i de la incongruència estètica. Es tracta, sobretot, de deixar-se envair per un estat d'estupor, de perplexitat conscient. Aquest observador és algú que rep molta informació visual i que atresora nombroses notícies històriques, topogràfiques, urbanístiques, algú que simplement transita sense que res del que distingeix li semble familiar, obvi.

Ja ho veig: aquest rodamón que camina sense presses pels nostres carrers, per la València nova i vella, justament per fer-se una idea total del conjunt i de les parts, de tota sencera i dels detalls, un retratista que és capaç de reproduir en les seues fotografies una mica del que hi ha i del que veu, un vianant envoltat de senyals als quals no sempre pot donar significat és... Adolf Beltrán. I actua a la manera de Baudelaire. Concebuda així la seua tasca, la ciutat es converteix en una infinita, increïble i inescotable font de recursos: mira amb avides-

sa, amb la urgència possessiva de qui creu que ho té tot per copsar; mira amb l'encís o amb l'enlluernament inconcebible de l'infant que està aprenent a conèixer el seu barri. Tot o gairebé tot l'interpel·la, ja que, en veure-ho d'aquesta manera, tot és nou, és insòlit: parlem d'un observador a qui manquen rutines, un transeünt sensible als suggeriments d'un món que percep estrany, fins i tot amenaçador, d'una ciutat que en ocasions sembla agredir-lo amb els seus horrors estètics, per exemple. La ciutat el sorprèn desmentint els seus vaticinis d'habitant. I què veu? *La València lletja*.

Què és allò lleig? Sens dubte allò oposat al que és bell, una categoria de l'estètica, una categoria que pertany a la disciplina del gust. Però, avui, després de tantes adhesions o impugnacions, de tantes tradicions, encara que també de tants relativismes —diu Beltrán—, allò lleig és un concepte evanescent, discutible, un judici que és difícil fonamentar en esquemes de referència irrefutables: en el bon sentit, per exemple. Després de les avantguardes i, sobretot, després del postmodernisme, que recicla allò antic sotmetent-ho al *collage* i a la ironia, a la composició inaudita d'un tot fabricat amb materials ja emprats, la lletgesa és una categoria discutible i, a més, un dicamen pronunciat sempre sota determinades circumstàncies. Abans del postmodernisme, els contextos eren obvis: hi havia tradicions i hi havia solucions assajades, hi havia congruències entre parts que eren solidàries. Però des que l'estètica del segle XX va arruïnar l'estabilitat de l'urbs i de les arts burgeses, el judici i el gust també trontollen. Que un detall del conjunt sembla ser incoherent? La deliberació d'aquests contrastos forma part de les audàcies de l'artista o de l'urbanista.

Ara bé, la ciutat no és només el disseny d'algú que es proposa compondre un tot, atès que són nombrosos els actors que hi intervenen, els agents que deixen la seua petjada sobre un fons comú: és la iniciativa privada que no dóna comptes a la resta de la població i que se sotmet a una normativa laxa; és l'anarquia del creixement incontrolat que les autoritats permeten; és l'abandó dels regidors, que es desentenem emparant-se en un liberalisme erroni; és l'intervencionisme municipal fundat en les contractes i en el benefici; és, en fi, la solució individual, aquella que es practica en un espai particular a la qual cadascun té dret i que colpeja sobre el conjunt. La ciutat és, així, un context inevitablement incongruent. Però, en el pitjor dels casos, és una suma de pedaços que no casen i que amenacen d'apoderar-se de la totalitat com si d'un càncer es tractara, com si aquest òrgan s'implantara fins a fer la seua presència nombrosa, visible, dominant. D'això, en arquitectura, se'n diu *lletgisme*. Façanes arbitràries, d'un cromatisme virolat, per exemple, que esquerden la visió uniforme i històrica del carrer o del barri; edificis de perspectives temeràries, grotesques, amb aquesta propensió insòlitàment piramidal que a molts sedueix; contenidors que tapen o que s'ensenyoreixen de la ciutat concebuda per als vianants; antenes de televisió o de telefonia que es multipliquen en les teulades..., com gratacels metàl·lics que fereixen el cel; tests, *bollards* de ferro, fanals, quioscs, marquesines, escultures i paradetes gegants amb una artificialitat impostora, una estètica fallera i una descontextualització urbana que danyen la vista; aparells d'aire condicionat cridaners que s'exhibeixen amb ostentació en el frontispici dels immobles; marbres

o granits pretensiosos, sumptuosos; solucions arquitectòniques que reproduïxen un gegantisme *déjà vu* o un passat sense ironia... fins a fer de la ciutat un entorn *kitsch*. Etcètera, etcètera. Això és el que retrata i glossa Beltrán amb dolor i amb encert. El lleig en l'urbs és l'exhibició de la asimetria ostentosa, és l'afirmació vulgar de la desharmonia, la desfiguració pedestre i pomposa de qui creu mostrar alguna cosa nova o original, quan en realitat només arriba a solucions repetides, deformes i descontextualitzades. Però el lleig, que atempta contra l'equilibri, contra allò apol·lini, contra el que és estable, contra el que és coherent, pot arribar a tenir l'estatut del sublim precisament, fins a adquirir, al llarg del temps, una patina de bellesa. Modes que van ser espantoses les veiem després amb gust o es recuperen com si foren troballes involuntàriament refinades.

Adolf Beltrán ben bé que ho sap: sap que aquestes coses passen i que el que ell jutja lleig, inapel·lablement lleig, aquesta València llastrada per horrors ornamentals de la qual dóna bon compte en el seu llibre, pot molt bé rehabilitar-se estèticament en un futur no gaire llunyà. Serà aleshores quan els nostres descendents potser veuran la ciutat d'ara com si d'una escenografia audaç es tractara, amb consecucions inversemblants, amb transgressions intrèpides. Ara bé, si això arriba a succeir, serà sens dubte en un altre temps o per a altres generacions. Mentrestant, empunyant la seua camera fotogràfica, Beltrán enregistra el que per a nosaltres és lleig, sens dubte. I si per a la nostra generació, València és repleta d'ensurts decoratius i arquitectònics, llavors hem de preguntar-nos per què ho hem permès. L'especulació urbanística és un factor, és clar. Però un altre no menys

important és la incultura. En efecte, la principal debilitat del nostre espai urbà és l'escassa preparació de molts de nosaltres, una limitació rubricada fins i tot per la jactanciosa incultura de tants agents públics. Encara que estiguem en millors condicions que decennis enrere, la riquesa sobrevinguda sembla haver-nos habituat a l'exhibició ostentosa i ignorant. En part, la València lletja és l'urbs pobra, amb un nucli antic carriat, en demolició, en el qual es va inspirar Javier Fesser per a la seua pel·lícula *La gran aventura de Mortadelo y Filemón* (2003). Però és també la València de la prosperitat, la de l'*America's Cup*, aquesta ciutat rica i ostentosa en la qual habiten individus adinerats, fins i tot escandalosament rics, senyorets, encara que no sempre ben formats. Adolf Beltrán traça, emprant ambdues, la pobra i l'ostentosa, el nostre autoretrat. □

Amistat i idees compartides

Francesc Pérez Moragón

Correspondència, vols. 7 i 8

Joan Fuster

Edició a cura de Xavier Ferré i Trill

520 i 598 pp., 2004 i 2005, Universitat de València-Càtedra Joan Juster / Eliseu Climent editor

ELS nou volums fins ara publicats de la correspondència de Joan Fuster presenten, a banda el fet comú del material literari de

què es nodreixen, un munt de diversitats que contribueixen a fer-ne un *corpus* documental de primer ordre, no solament per a conèixer millor el pensament i la personalitat de l'autor que generà o rebé una tan gran quantitat de missives, sinó també els dels seus corresponsals i, en general, l'època en què van viure. Enmig d'aquest conjunt en procés d'edició des de fa vora deu anys, destaquen per la seua notòria importància les cartes contingudes en aquests volums setè i vuitè, en què es presenta una selecció copiosa, feta sobre els nou centenars i escaig de textos encreuats entre Fuster i Joaquim Maluquer i Sostres (Barcelona 1930). Està composta per dues-centes setanta cartes, intercanviades entre 1956 i 1991—poc abans, doncs, de la mort de l'assagista valencià—, més diversos documents complementaris igualment interessants.

Aquestes circumstàncies que defineixen el conjunt documental —la seua extensió, la durada del període que abraça— ja n'indiquen prou la importància, però, a fi de copsar-la millor, cal tenir en compte que, excepcionalment, comprèn sense buits apreciables els escrits dels dos interlocutors, quan per desgràcia estem acostumats a veure que s'han perdut les cartes escrites per Fuster a molts altres corresponsals, si no és que ell mateix havia tingut la precaució de traure'n còpia, com feia de vegades. I, encara, hi ha un altre valor a afegir, en aquests dos volums de la sèrie tan eficaçment dirigida per Antoni Furió: l'enorme i riquíssima quantitat d'informacions rellevants que conté. Gosaré dir, per tant, que ens trobem davant la millor «entrega» d'aquesta sèrie epistolar. Si més no, ara com ara.

D'acord amb una observació del mateix Maluquer, en el pròleg que ha escrit per a aquest conjunt, la freqüència del seu

intercanvi epistolar amb Fuster «s'inicià espaiadament, s'incrementà al final dels anys cinquanta i va atènyer el màxim en els anys 1961 i 1963; després, al llarg dels anys setanta, es produí un marcat declivi, que també afectà l'extensió de les cartes, ja que en els anys seixanta en trobem algunes d'extensió desmesurada; en els vuitanta apareixen fins i tot anys en què Joan Fuster no va adreçar cap comunicació escrita al seu corresponçal barceloní».

Des del meu punt de vista, aquest ritme sembla respondre a una característica general d'aquest epistolari, en què la figura central és Fuster i Maluquer ocupa molt sovint una funció d'interlocutor, més amatent a respondre a les consultes i les preocupacions del seu corresponçal que no a situar-se en el primer pla de la conversa. I no perquè Maluquer no siga un personatge important. Ho és, i les seues múltiples activitats ho demostren. És doctor en dret per la Universitat Autònoma de Barcelona (1973), amb la tesi «La política algodonerera (1940-1970)» i en sociologia per la de Ginebra (1963) amb «L'assimilation des immigrants en Catalogne», i fou durant anys un home de confiança del grup cabdal d'industrials del tèxtil català i ben influent en el diari *El Correo Catalán*, en el període en què va ser una mena d'òrgan d'aquest grup. Després ocupà també llocs destacats en l'organigrama de Catalana de Gas i Electricitat –després, Catalana de Gas–, amb l'empresari Pere Duran i Farell, sobre el pensament del qual va escriure també un llibre. Ha publicat nombrosos articles d'opinió a la premsa periòdica (*El Correo Catalán*, *El Noticiero Universal*) i els llibres *L'estructura econòmica de les terres catalanes* (1963) i *Població i societat a l'àrea catalana* (1965), a més de diversos treballs

sobre economia i demografia social, de les biografies *Rafael Patxot i Jubiet, mecenes i científic* (1994) i *Joan Maluquer i Viladot, juriconsult i polític* (1995), de *Memòria amb figures* (1997) i dels llibres de viatges *Del Quebec a la Patagònia* (2000) i *A l'encontre d'altres cultures* (2003). És també un ornitòleg vocacional de prestigi reconegut i, entre altres activitats relacionades amb aquest fet, va contribuir a reactivar la Institució Catalana d'Història Natural, adscrita a l'Institut d'Estudis Catalans, de la qual fou president. És autor d'un estudi de consulta obligada, *Els ocells de les terres catalanes*, que ha conegut distintes edicions successivament revisades i ampliades des del 1956; també de *Teoria econòmica i ecologia* (1978) i fou el principal impulsor de *Natura, ús o abús? Llibre blanc de la gestió de la natura als Països Catalans* (1976), una obra capdavantera en el conservacionisme en el nostre àmbit. Membre d'una família barcelonina que ha donat importants personatges en l'activitat política, universitària, cultural i en altres camps, Maluquer estigué lligat des de jove, i per això començà la seua relació amb Fuster, amb un catalanisme d'orientació democràtica i cristiana –fonamental en la represa de l'activisme nacionalista des de la dècada de 1950 i especialment en el decenni següent. Fou director general de Promoció en el govern de la Generalitat de Catalunya provisional presidit per Josep Tarradellas, durant la transició, i durant la primera legislatura de la Generalitat estatutària (1980-1984), secretari del Consell Executiu.

Malgrat aquests valors personals ben contrastats, en la correspondència amb Fuster –com deia adés– Maluquer adopta des del principi el paper de corresponçal afectuós i amable, atent a respondre les

consultes de l'assagista, a proporcionar-li contactes que li poguessen resultar útils, a ajudar-lo a resoldre problemes econòmics –que l'angoixaren sempre; en un moment Fuster li confessava, en to irònic però amb una preocupació real: «M'ha entrat la psicosis de l'estalvi: tinc mals pensaments, m'imagino vell i inútil i començo a tenir un cert 'sentit reverencial de la pesseta'» (18 d'agost de 1964: Fuster tenia llavors quaranta-un anys)–, a fornir-li informacions sobre l'entrellat de la vida social i política a Barcelona, i, en definitiva, a servir-li de contacte eficacíssim a la capital del Principat. En aquesta relació hi havia, doncs, un fort contingut d'amistat cordial i de comprensió per les dues bandes, combinada amb unes posicions ideològiques compartides. Al capdavall, Maluquer, col·laborador ben jove de l'editor i erudit Josep Maria de Casacuberta en la gestió de l'Editorial Barcino, devia haver rebut d'ell i d'altres persones del seu entorn una concepció del fet nacional que es corresponia amb la que Fuster, des del País Valencià, mantenia. L'actitud personal de Maluquer pel que fa a Fuster era, per tant, si més no d'entrada, també un efecte d'una posició política o parapolítica. I, si es vol, d'admiració cap a un intel·lectual capaç d'elaborar formulacions atractives sobre el fet nacional català i que, a més a més, ho feia des del País Valencià, en les circumstàncies difícils d'un franquisme encara ple de força.

Per tot plegat, per a Fuster, Joaquim Maluquer va ser, des del principi –així ho indiquen aquestes cartes– una persona de la màxima confiança. La seua relació esdevingué profundament cordial i s'amplià amb altres membres de la família que va anar constituint Maluquer a partir del

seu matrimoni amb Rosa Margalef. En fer testament, el 1974, l'escriptor de Sueca nomenaria Maluquer entre els seus marçmessors i també hereu substitutori.

Aquesta confiança apareix tot al llarg d'aquest epistolari. Maluquer és un confident sobre la discreció del qual Fuster no tenia, evidentment, cap mena de dubte, un col·laborador imprescindible, un amic capaç de suportar petites bromes, penes familiars de l'home de Sueca i també l'expressió dels seus instants d'eufòria o de desassossec i fins i tot de depressió. I, alhora, Maluquer era també l'home serè –i, en ocasions, també dotat d'una enorme paciència–, capaç d'aconsellar calma a un amic no sempre prou prudent.

Fóra inútil tractar de relacionar totes les qüestions esmentades en aquestes cartes. Atès que el gruix de la documentació abraça un període crucial en la vida de Fuster, aquell en què desplegarà la seua consolidació com a *maître à penser* arreu dels Països Catalans, hi ha moltes fites que subratllen la importància d'aquesta llarga etapa en la trajectòria de l'assagista, i en la vida del país, al capdavall. Sobre totes hi ha informació o pistes en aquestes cartes. Cal recordar que són els anys, per exemple, de la publicació de *Nosaltres els valencians*, *El País Valencià* o *Qüestió de noms*, totes tres obres el 1962 –amb els efectes consegüents: proscripció a la premsa de València i eixamplament del seu espai com a col·laborador en periòdics barcelonins– i de la presa pública de posicions antifranquistes. I d'altres molts llibres, sobre els quals hi ha referències en aquestes cartes: *Babels i babilònies*, *Literatura catalana contemporània*, *Raimon*, l'edició de la Història de València, de Beuter. També, de la participació en projectes més

o menys reeixits, com ara l'editorial AC, tan esmentada en aquesta correspondència, o els intents de publicar algun, o més d'un setmanari en català a Barcelona –o de reprendre l'edició de la *Revista de Catalunya* a l'interior–, de la Gran Enciclopèdia Catalana, de l'aparició de l'*homenot* que Josep Pla va dedicar a Fuster, del començament de l'edició de les obres completes fusterianes (1968), de les campanyes per a la introducció de la llengua del país en la litúrgia catòlica de l'església valentina –i de les petites maniobres frustrades perquè el canonge Josep Espasa fos bisbe auxiliar de Marcelino Olaechea. I a més, era quan s'escampava arreu, fins i tot fora de l'àrea lingüística i de l'Estat espanyol, un fenomen de tanta repercussió per a la difusió pública de la llengua com la Nova Cançó, incloent-hi, no cal dir-ho, la figura cabdal de Raimon. La censura, amb els canvis derivats de la Llei de premsa del ministre Fraga Iribarne –i l'actitud inquisitorial del seu cunyat i col·laborador en el Ministerio de Información y Turismo, Carlos Robles Piquer– continuava ben activa, i Fuster n'era una de les víctimes. S'obrí llavors Can Boïls, la primera llibreria que, a València, dedicava un espai preferent a la producció editorial en català. Fou també llavors que s'elaborà, després de molts debats, una divisió comarcal del País Valencià, i que Fuster, crític literari, era reclamat com a jurat dels premis literaris més notables del nostre territori. *L'Estructura econòmica del País Valencià*, obra col·lectiva dirigida per Ernest Lluch, és un altre dels projectes –tants!: uns realitzats i d'altres suspesos per les circumstàncies– que apareixen en una pàgina o altra, o en més d'una, d'aquesta comunicació tan viva entre Fuster, que

n'impulsava la majoria, i Maluquer, que hi col·laborava o servia d'enllaç perquè poguessen arribar a rams de beneir. Però, òbviament, la informació oferida per aquests documents depassa aquesta enumeració gairebé impressionista. Aquests dos volums són el testimoni d'una relació d'amistat i col·laboració, sobre un fons d'idees i projectes compartits, desenvolupada durant més de trenta anys. I la diversitat de temes de conversa entre dos amics, en un període tan extens, tampoc no permetria ajustar-los a un índex complet. El lector, en qualsevol cas, hi trobarà sens dubte elements de sobra per a la memòria i per a la reflexió, si no per al descobriment d'una etapa pròxima però encara no prou coneguda.

El professor Xavier Ferré, autor de diversos estudis sobre el valencianisme en l'època franquista, ha tingut cura de l'edició d'aquesta correspondència, amb el seu rigor habitual en la fixació de detalls i en l'aclariment d'al·lusions que podrien ser obscures per a una part dels lectors. El seu ampli coneixement de la història interna dels fets narrats o al·ludits en les cartes li ha permès anotar-les amb precisió i rigor –fora d'algun error escadusser, com ara confondre amb Josep Renau Abelardo Gimeno Lara, un dirigent del PCE d'un anticatalanisme tan militant –i d'una miopia política tan espectacular– que, durant la transició col·laborava assíduament a *Las Provincias*; o identificar José Martínez Ruiz, *Azorín*, com a «escriptor i periodista republicà», que «havia escrit inicialment en català» (p. 252 del vol. 8). Són petites distraccions, però, que no fan perdre valor, ni de bon tros, a una edició sens dubte laboriosa i ben realitzada, que facilita la lectura profitosa d'un enorme cabal de dades i d'idees. □

L'ESPILL

BUTLLETA DE SUBSCRIPCIÓ

Nom i cognoms _____

Adreça _____ Població _____ Codi postal _____

Telèfon _____ c/e _____

Em subscric a la revista *L'Espill* per 3 números (1 any) a partir del número _____, raó per la qual:

- Us tramet un xec per valor de 24 euros* a nom de: Universitat de València. Revista *L'Espill*.
- Us envie fotocòpia de l'ingrés de 24 euros*, a nom de la revista *L'Espill*, en el compte corrent de la Universitat de València (Bancaixa, Urbana Sorolla de València: 2077-0735-89-3100159143).
- Us autoritze que domicilieu el cobrament de la subscripció anual al meu compte corrent _____ (20 dígit) del Banc o Caixa _____ (En aquest cas la renovació, si no s'indica el contrari, serà automàtica.)

* Preu a Europa: 27 euros Resta del món: 30 euros

Data _____

Signatura

L'Espill. Publicacions de la Universitat de València
c/ Arts Gràfiques, 13 – 46010 València
lespill@uv.es

Un nou instrument per a la projecció de la nostra cultura

